

824.496
- 497

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VII

41

2. O S K

BIRÁLATOK

ÍRTA

ARANY JÁNOS.

ÚJ EREDETI KIADÁS.

7. sz.

BUDAPEST, 1899.

KIADJA RÁTH MÓR.

(A HAAS-PALOTÁBAN.)

A DEBRECZENI
rom. kath. gimnázium ifjúsági
KÖNYVTÁRA.

824 496

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR	
B 2160	1983
LELTÁRI SZÁM	

BIRALATOK.

NOTARIAL

5

I.

EREDETI NÉPMESÉK. *Összegejtötte Merényi László.*

I, II. kötet. Pest, 1861. Kiadja Heckenast Gusztáv.

Az epikai költészetre általában nem látszik előnyösnek a betűírás elterjedése, annál kevésbbé az a könnyűség, melylyel szerzeményét a sajtó útján kiki nemcsak állandósíthatja, hanem tetszés szerinti mennyiségben többszörözheti is. Ama solidaritás, mely hajdan az elbeszélő és hallgatói, az énekmondó és közönsége, a mester és tanítvány közt fennállt vala, meglazúlt, csaknem elenyészett s egy más viszonynak engede helyet, annak, mely az egyedül activ író s egészen passiv olvasója között van. Az eposz minden faja megszűnt az egyetemes nemzet sajátja lenni. Míg hajdan az énekmondó körülbelül oly viszonyban állt hallgatóival, mint eposzának hőse a vezérlete alá gyűlt nemzettel, mert valamin emez a közakarat, úgy ő a közös érzület kifejezője vala: most az eposzíró saját egyéni erejére van hagyva, de azon

nehéz követeléssel, hogy a közös érzületet fejezze ki, jóllehet megfosztva minden támogatástól, melyet a hajdan énekese talált hallgatóiban. S miféle támogatás volt ez? Nagyon lényeges, elannyira, hogy már ma szinte közmondattá lőn: „a valódi eposzt nem *írják*, az valamely nép közös költeménye.“

Segítette pedig az összes nép a költőt nem csak az által, hogy mondákban, apróbb énekekben fölkincselte számára mindazon anyagot, melyekhez a nép érzése kiválóbban ragaszkodik — melyeken az legörömostebb jártatja vala képzeletét, melyekre nézve tehát az énekszerző biztos lehetett, hogy elevenen érdeklik hallgatóit, — hanem azon ellenőrzés által is, melyet a nép e költemények *elfogadása, továbbadása* közben gyakorolt. Míg napjainkban akármely silányság útát lelhet a sajtóba, vagy legalább írott betű segítségével fönmaradhat, mint örökös hiba: ama folyók partjain, tábori tüzeknél, sátor vagy isten szabad ege alatt hallgató nép visszautasítá, a mi nem életre való; s ha mit elfogadott, kellett abban lenni valami derekasnak, méltónak, hogy emlékezetbe vesse, tovább adja, fíról-fíra örökítse. Míg most a költő-egyen munkája, hibáival, fonák részeivel, hézagaival, kinövéseivel átmarad ivadékról-ivadékra: a hajdani — ha szabad új szót gyártanom — *panpoëticus* korban minden továbbadó, minden egyes dálnok, minden következő nemzedék rátette kezét a műre, hibáit kijavítá, darabosságát elegyengeté, betölté hézagait, megigazgatá a mi fonák volt benne s eltörölve a mi pusztán a költő egyediségének volt kifejezése, az egészset mind általánosb érdekűvé, az összes nép közvagyonává alakította. Nem is kell gondolni, mintha e századok és ezrek közös munkája csak rontó, megvesztegető irányban haladt volna egy vagy

más nagy költői szellem művét illetőleg. Ki merné eldönteni, vajjon az az Iliász volt e tökélesebb, melyet a maeoni vak koldús önajkúlag zengett phorminx-án, vagy az, melyet néhány századdal később, neve alatt összegyűjtöttek?

E solidaritás a költő és hallgatói közt ma már csak a nép alsóbb rétegeiben áll fenn, s kötött alakú elbeszélésben nálunk csupán egy-két ballada-szerű költeményre szorítkozik. De folyvást él, szemünk láttára működik az elbeszélés ama prózai nemében, melyet összefoglaló nevezettel népmesének vagy egyszerűen *mesének* szoktunk mondani. Az, a mi e mesék keletkezése, élő ajkon továbbadása, hely, idő, körülmény szerinti módosulásai, majd csonkább, majd teljesb idomban megjelente körül véghez megy, rokon fogalmat nyújt ahhoz, mely szerint a régi eposz származott, terjed s folyton virágzik vala, azon különbséggel, hogy a kötött forma biztosabb támaszt adott az emlékezetnek, s így a költemény nem volt a sokszor ügyetlenebb elbeszélő csonkításainak kitéve anynyira, mint a népmese. De másrésről semmi sem gátolta, hogy a kinek elvenebb képzelet, nagyobb elbeszélő, alakító tehetség adatott, ne módosítsa, teljesb, épebb szerkezetűvé ne tegye az elődétől nyert hagyományt; s így a fejlődés folyama (processus) egészben az ár és apály változatos játékát tünteté föl. Szerencsés nép, a melynek sikerült ez áradat teljéből valamit kiragadni s írott betű segélyével átörökíteni az utódokra! A mi eposzi korunk úgyszólva nyom nélkül enyészett el; nekünk alig maradt egyéb, mint rajtafogni a népszellem epikai nyilatkozását, ott a hol az még található, a népmesékben, s teremtvényeit hű feljegyzés által megóvni az enyészettől.

Nem czélunk itt a mesegyűjtés fontosságára bővebben kiereszkedni. El van az ismerve nálunk tanultabb nemzetek által, kik e naiv elbeszélések felkutatásában is megelőztek bennünket. Csupán azt jegyezzük meg, hogy ez nekünk még fontosabb, mint bárhol a kerek világon; mert ős eposzunk eltűntével majd semmink sincs, hol az egyetemes népszellem nyilatkozását megleshetnők, kivéve a mese.

Szólunk inkább a *gyűjtő* kellékeiről. És itt szabad legyen megkülönböztetnünk a mesék gyűjtőjét azok *bíráljától*. Kétséggkívül legjobb, ha e kettőnek minden tehetsége s tudománya ugyanazon személyben egyesül, de ez oly ritka szerencse, s annyira ellentétes működését teszi föl az elmének, hogy örülnünk kell, ha külön egyiket vagy másikat feltaláljuk.

A jó gyűjtő mindenképp felett egy tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva. A nép közt, ennek fonóházaiban, pásztortüzeinél forogván, úgyszólva ott nevedvén fel, bírja ennek ne csak nyelvét, egyes kitételeit, hanem egész esze járása, képzelődése, modora az elbeszélésben ki nem törölt betűkkel vésve álljon emlékezetébe. Olyan legyen ő, ki ha ama körben marad, születve volt a vidék legügyesebb mesemondója gyanánt szerepelni. Eleven képzelete bírja felfogni, hű emlékezése megtartani a legcsekélyebbnek látszó vonásokat; s midőn évek múltával gyűjtéshez fog, ne új és szokatlan benyomásokat kelljen fölszedni, csupán a régieket frissíteni föl. Az előadási, öltöztetési modor annyira hatalmában álljon, hogy ha valamely mesének pusztá vázát kapná, képes legyen azt olyanná tenni, mintha a legjobb mesemondó ajakáról vette volna. Legyen érzéke fölismerni a legcsekélyebb idegenszerűt, a mi netalán leírói, segéd-

gyűjtői által a mese anyagába vegyült, s tudja azt kár nélkül eltávolítani; nem különben ösztönszerű jó ízlése, a mi egyes mesemondóban sem hiányzik, hogy több variáns közül tudja kiválasztani a legépebbet, legteljesebbet. E rátermettség s gyakorlati ügyesség nélkül a legtudósabb mese-philosoph is csak félmunkát tesz, s gyűjteménye hiányosan tükrözi vissza a nép szellemét. A bonczoló, hasonlító, kritikai elme oly vonásokat láttat, oly hangokat hallat vele, melyek ott nincsenek, s egy vagy más kedvencz elmélete, ötlete kedvéért hajlandóvá teszi megrontani a mese szövegét.

A jó gyűjtő, azon perczben, midőn a mese szövegét írja, megszűn okoskodni. Egészen átengedi magát a naív benyomásoknak. Nem jut eszébe, hogy ő tanult ember, s e jogon módosíthat, elvehet, hozzátehet; nem, hogy indokoljon, hol azt a nép nem tartja szükségesnek: hogy valószínűvé akarja tenni, a mi képtelenség: hogy *irodalmi* színnel vonja be, mintha valami novellát csinálna. Feladata az, hogy tartalom és alak tekintetében minél hívebb lenyomatát eszközölje a szövegnek, a mint azt egy kitűnő mesemondó szájjal előadná. *Kitűnő*, mondom, mert vannak ügyetlen mesélők is, a kiknek otromba szószaporítása, szórakozott ismétlései, „osztéghát-jai“ és „aszondjai“ nem gyűjteménybe valók. Jó mesemondó után még arra sem igen van szükség, hogy a gyűjtő az *illem* és erkölcsiség rovására tegyen változtatást; mert a magyar nép természeti szűz érzéke oly finomúl siklik át az illemsértő dolgokon, hogy még az irodalom is tanulhat tőle.

Ellenben azt hiszszük, hogy a legjobb gyűjtő sem vehet magának szabadságot arra, mi a *hívatott* mesélőben nagy érdem, hogy a mese *anyagát* megváltoztassa,

lényegesebb részeket toldjon bele, szóval, hogy a mese-*költés* folyamában mint tényező szerepeljen. Ugyanis a paraszt mesemondó, a mit költői lélekkel s alkotó ösztönnel javít a mese szerkezetén, azonnal átadja a népnek, mely ha elfogadja, jele, hogy a módosítás életre való, s a mese új alakjában fog tovább élni, míg az ügyetlen betoldás vagy ferdítés magától lehámlik azon hatalmas ellenőrzés mellett, melyet a nép ízlése, ösztöne az egyéni újítások irányában folyvást gyakorol. De a gyűjtő, ha volna is tehetsége sükerrel változtatni a szerkezetén, nem adja azt közvetlenül a nép szájába, hanem az irodalomnak, s míg egyrésztől újítása nem tudni hogyan állaná ki a tömeg birálatát, másrésztől megcsalja az irodalmat, nép ajkáról vettnek hazudván, a mit maga koholt. Eltalálni a kellő határpontot, meddig szabad a gyűjtőnek változtatni s hol szűnik meg ebbeli jogosultsága, nem könnyű, de épen azért főfő criteriuma a jeles gyűjtőnek. Talán így lehetne megszabnunk e határvonalat: *elmondásban* a gyűjtő követheti az ügyes mesélő szabadságát, *költésben* nem.

Ezek előrebecsátása után, lássuk már a vizsgálataink alatt levő gyűjteményt.

Örömmel jelentjük ki, hogy a kéz alatti mesék összeszedőjében jórészt feltaláljuk azon tulajdonokat, melyekkel odafenn az alkalmas gyűjtőt jellemeztük. Nincs talán mély ismerete a világ meseirodalmában, sőt a hazaiban is csak Erdélyi gyűjteményére találunk célzást nála; meg lehet nem tudna számot adni meséiről, mi azoknak jelképi értelme, hitregei vonatkozása, mi viszonyban állanak az egyetemes mesevilággal stb. — de *elmondani* mesét, egészen úgy, a nép esze járása szerint, mikép ügyes paraszt mesélő elmondaná, arra

gyűjtőnk kiválóan alkalmas. Mindannyiszor, ha magát ez — úgyszólván — természetes ösztönnek s emlékezéseinek adja által, úgy tetszik, mintha nem olvasnók meséit, hanem hallgatnók egy rátermett mesélő szájából, tengeri-fosztásnál, vagy fonóka pislogó mécse mellett. Nem csak a nyelv, az előadás modora, a színezés, az epikai közhelyek, ismétlések, de minden vonás a népre, az eredeti mesélőre s hallgatóira emlékeztet. Csak az a baj, hogy néha mintegy megresteli, hogy ennyire népies emlékezetének engedte tollát, s feltámad benne az *írói* vágy, ilyenkor túlszínez, hosszabb leírásokat sző be, s ha megtartja is a népi kifejezéseket, meghamisítja modorát az elbeszélésnek. Ha erről leszokik, ha elégli a dicsőséget a magyar mesék *jeles* gyűjtője lenni, — s a hátralevő kötetekben (még *négyet* ígér) egészen átengedi magát naív emlékeinek: bizonyynyal többet tett s az irodalomban is jelesb nevet vívott ki, mint ha fél gyűjtő, fél novellista gyanánt jár el.

Nincs terünk itt elősorolni mindazon helyeket, hol gyűjtő igazi népszellemben és modorban szól. Lehet mondani, könyve legnagyobbbrészt ilyen, de aztán majd mindenik mesében fordul elő szakasz, hol, úgy látszik, csekélylette a meseszöveg egyszerű voltát, s túlhalmozta a neki nagyon hatalmában álló népies kifejezésekkel, vagy éppen irodalmi cizfrával színezte ki. Mint nagyon sikerült modorát a népi elbeszélésnek, említjük a mesék kezdő és bezáró szakait. Első meséje így adja egyikét azon dévaj kezdő formuláknak, melyek, valamint a zárszó is, arra emlékeztetik a hallgatót, hogy itt nem valódi történettel, csak a képzelem szeszélyes játékával van dolga. „Hol volt, hol nem volt, még az óperen-

cziás tengeren is túl, még az üveghegyeken is túl, kidúlt-bedúlt kemenczének egy csepp oldala se' volt, a hol jó volt, ott rossz nem volt, a hol rossz volt, ott jó nem volt, volt egyszer a nekeresdi s ebkérdi kopasz hegyen hét sugár jegenyefa, ennek minden ágára egy-egy ringyes-rongyos p . . . l akasztva, s ennek minden korezában ránczában egy-egy véka bolha, — s ezen bolhacsordának az legyen pásztora, ki az (operenciából hozott) mesémre figyelmesen nem hallgat. Ha pedig csak egyet is elugrat: akkor *az a* bolhacsorda iszonyú vérontásának legyen kitéve, (syntaxisban is megtartva a népies hanyagság) s csípdessék agyon.“ Hasonló, a mesék bezárása, mely néha egyszerűen: „Eddig volt, mese volt,“ — de néha oly kacskaringós bohózatos modorban szállítja le a hallgató képzeletét a valóság színvonalára, mint a legfurfangosabb mesemondó. Példa ez: „Papot, hóhért, vaskalapot hozattak; a pap összeadta, a hóhér seprőzte, az istennyila kerülgette, de soha meg nem ütötte. Lakzit laktak, tehenet vágtak, hordót fúrtak, faggyat hoztak (itt némi módosítás a decorumért), fabaranggal harangoztak, tökkel kolompoztak . . . Eddig volt, mese volt, talán igaz se volt.“

E kezdő és végszakaszokon kívül, melyeket gyűjtő helyes érzéssel váltogat, majd egyszerűbb, majd sallangosb formában adván őket, nagyon ügyesen tudja használni a mesének úgyszólván epikai közhelyeit, azon ismétlő, recapituláló, emlékezetsegítő részeket, melyek olvasóra nézve nem lényegesek ugyan, de a hallgató figyelme ébrentartására szükségesek, s így az élő mese jelleméhez tartoznak. Értem az efféléket: 1. „Volt már neki egy állatja: farkas. 2. Volt már neki két

állatja: egy farkas és egy tigris. 3. Volt már neki három állatja: farkas, tigris, oroszlán.“ Szintén népi szellemben történik az is, midőn a hallgatót kiábrándítva mintegy, a mesebeli metamorphosist valóhoz köti; például: „azóta kiált így a varjú: kár! kár!“ vagy: „azóta nincs többé boszorkány!“ A népi élet, nyelv, előadási mód ismeretéről tanúskodnak az ilyenek is: „kihúzta a kilincsmadzagot“ mit csak az ért meg, ki a szegény nép fakilincseit ösmeri; — fürödjél meg harmatszíkba — átok alatt hagyó csudaszülött, félemler, félkigyó — tetszett személye személyének — térdig jártak abba a jóféle sárga tyúkhús-levesbe, s még az árva gyermeknek is akkora kalács volt a kezében, hogy majd letörte a derekát (*locus communis*) — *itt* (ekkor helyett, gyakran) a királyfi hazaviszi nagy parádéval a feleségét — ezt az *égi csudát-facsomót* szánta a királyfinak hitvestársul — énye, emilyen, amolyan eb . . . a, ördögdobta, vízhozta, gazvette fattya! — *tubus* szülék — az anyjok *megfejté a kútágast* — *imhogy* (majdhogy) a kezét lábát meg nem ette; de mit használt vele, *csak a magáét ette* — tudom, miben sántikál a gonosz, de nem lesz az *idős* (nem sül az el) — rögtön kulimázzá változott: azóta kenik a szekeret kulimázzal — mit érdemel egy oly személy? stb. *Nem egyebet* felséges vőm — *irdatlan* (irgalmatlan, idomtalan) vasház — *hogyim* (minthogy, mivel) jó volt — pörkölt hús a *subaháton* párolgott (a bunda bőrére tálat a pásztor) — nem akar most *játszani* (concombere) — *csuhujjába* (csuha ujjába) tette — malaczkkergető ostor, melyet a körmén fonogatott — *tüzlócza* — kapja a *lelkét*, mit nem cselekedett vele — körömfaladék — megnyergeli az *azsagot* — *szülés* (takarmány, eleség) —

jön, mint a parancsolat — fele botját (füle botját) sem hajtotta a beszédnek — vezérlő (a ménesben) — az nem nagy *summa* (nem nagy dolog) — annyira van ide, mint innen oda, s onnan vissza — *létlen* módon (mielőtt *lett*, született volna) — boncz (czomb) — létlen ló (nem ellett) — cserepcsíkba csiptetett gyertyavilág — hídó (szántó gyerek) — boszorkányok konkolyt, csermolyát, vadlencsét örölnek — lohol utánunk — egész birodalmából összegyűjtette a házasulandó grófokat, hercegeket, bárókat, hírneves vitézeket, urakat, úrfiakat, válogatott cigánylegényeket és hosszúsüveges, kankós tótokat (közhely) — *itt* egyszer a burkus király hadat üzen a spanyol királynak, hogy ilyen amolyan teremtetten, ha legény, álljon ki a síkra (a hadizenés szokott formulája meséinkben) — annyira fájt a seb, hogy *nemcsak*, hanem *ugyancsak* — csizmadia tallér — vagy volt melege, vagy nem, most az egyszer véres verejtékben fürdött — feleközepe (épen fele) — *így* veri, *úgy* veri háromszor a fejéhez — *kezes* (szelid) bárány — le is út, fel is út — rongyos hídát *megtapasztotta* (ismerni kell az alföldi nádhidakat!) — annyi sem maradt ruhájából épen, a mennyibe egy garas ára sőt be lehetett volna kötni — *papos* (jó) vacsora — e porból (az ördög porából) lett a *vörös hangya* — *így* akarta, *úgy* akarta disznáját ellopni — s több efféle, mind azt mutatja, hogy gyűjtőnk igen jól ösmeri a nép nyelvét, előadási modorát, szokásait.

De vissza is él gyakran ez ügyességgel. Nagy készletét bírván a népi szólásoknak, hasonlításoknak, példabeszédeknek, gyakran kevesli a mese egyszerű folyamát, s önszakállára oly bővítéseket csinál, melyek nem a nép szellemében vannak tartva. Ilyen az, mikor

egy fölvelt képet hosszú allegoriává fon, mi a népnél nem szokás. A „Hamúpipókét“ így kezdé: „Volt egyszer egy király s ennek egy tuczet gyermeke, ép tizenkettő. Egyik szebb volt, mint a másik, csak a legkisebbik ritt ki a többi közül, csak ez látszott *gyenge fakadásnak* mintha élete *gyökerén* valami féreg rágott volna . . . stb. Mikor a királyfiak azt a kort elérték, hogy házasodni lehet: elindultak ország-világszerte azon szándékkal, hogy mindaddig mennek, míg oly *törzsre* nem találnak, melynek, mint az övéknek, épen tizenkét *hajtása* nem lesz, tizenkét *virágszál*, tizenkét szép leány.“ Íme, népies szavakból van fonva, de a modor, a hosszú allegoria, nem népies. Ugyanezt mondhatjuk a részletes, hosszú leírásokról; haszinte egyes vonásaik népi elemből vannak is szedve. Azt mondja a kigyóbőrű gyermekről: „e csodaporonty is pihent a hófehér mezőben (anyai kebel) s a két szép arany alma bimbójából szította a méznél édesb tejet.“ Egy Kuvik nevű banyát így jellemez: . . . „Megérdemelte *volna* a jó meleg fürdőt: forró zsírból, olvasztott ólomból, felforralt olajból; meg még azt a tiszteletet is, hogy ha, mint az afféle jó lelkeket szokták, bűdöskő tömjénnel füstölték *volna* is körül. Hej! sok víz lefolyhatott addig a Dunán, mikor ennek a Kuviknak, ennek a halálmadárnak azt mondta *volna* valaki: szívem szép szerelme!“ No itt elég népies mondat, metaphora halmoztatik össze, de a nép nem ereszkedik ily részletes leírásokba, különösen nem ír le *feltételesen*, olyat, a mi csak *volna*. Még kevésbbé tér ki arra, hogy *tagadó* leírásokat szőjön elbeszélésébe, minő például ez is: „Vén volt már a kopaszhegy, mert így hitták; itt-ott lengett a tarkóján egy-egy árvalány hajsza: de ezt *sem* fonta be foncsikra semmiféle ter-

mészeti erő, s *nem* fűzött e közé szép piros szalagot, szép piros virágot.“ Így nem describál a népmese. Az ilyenek akkor is sértik a mese szűz épségét, ha tisztán népi kifejezésből válogatvák, mert az előadás egyszerű jellemét hamisítják meg. Hát még a hol nyilvános az irodalmi kocsintás! Sűrű a példa ilyenekre is. „Az álom rózsza *ujjával* mindenkit megkötozött — *lotus*-virág koszorú — a nap, ha borús lesz tündöklő *isteni* arcza — látta az óriás keresztes pókokat, mint szövik fonják, megevett aranyszöszből, a hajszálnál vékonyabb, üvegnél átlátszóbb tündérvásznat; látott itt-ott helylyel-közzel elültetett napsugár-virágokat, melyek egy-egy égi madárkának szolgáltak hajlékúl — a kert kellő közepében állott a Szél palotája, *gránit*-sziklán, melyet haragjában a *Kaukazu*sról harapott le“ — vagy midőn az éhséget, három lapon keresztül „lánczos kutya“ allegóriában emlegeti, mely hasonlat egy versből ragadt rá — vagy midőn a „kulacs nyakát kitekerteti“ vagy az egész boszorkány-tanya leírása, Vizi Péter című mesében, mely több mint négy lapot (101—106) foglal el s miből elég lesz kóstolóul ennyi: „Vizi Péter is hasztalan tekintett fel a verőfényes égre, neki az nem sütött, neki az nem világított, mert oly sötét volt, hogy a kanál is megállott volna benne (eddig népies); s a legvékonyabb sugárka is, ha bár oly vékony lett volna is, melyet tündérek szoktak tűfokába húzni s azzal mint valami aranyfonállal tündéroltönyt varrnak, *mondom*, az ily vékony surgárka sem bírta volna hegyes *lángdárdájával* keresztül ütni azt a koromfekete sötétséget.“ Hogy ízlik népmesében? Pedig gyűjtőnk, ha belé melegszik, lapokat ír *hujus farinae*, azt gondolva, hogy most csinál egyszer szép dolgot! Majd előáll aztán

valaki s abstrahál az ilyesekből mythológiát, mikép Lisznyai barátunk phantasticus ötleteivel megtörtént.

Mondám főlebb, hogy a mese előadásában a gyűjtőnek örömet megadhatni mindazon szabadságot, melyet egyes mesemondó venni szokott magának. De ez nem hatalmazza föl a gyűjtőt, hogy oly részeket csempészen az előadásba, melyek a paraszt mesélő eszmekörén túl járnak, vagy oly modort, mely a nép modorától elüt. Sokszor hallottam mesében tündéri, boszorkányos, megbűvölt helyek leírását, de e leírásokat sohasem találtam oly részletesnek, finomkodónak, mint például a „Kigyóbőr“ mesében (I. 27—35. lap) a Hold, Nap, Szél palotái festését, vagy „Vizi Péter és Vizi Pálban“ (I. 101—108. l.) a boszorkány-tanyát. Igaz, hogy tud a népmese Hold-, Nap-, Szélanyáról, ezek palotáiról, hazatérő fiokról stb. de e tündéri helyek azon *kiszínezése*, melyet gyűjtőnél olvasunk, nincs a népmesében. Igaz, hogy boszorkánytanya is fordul elő, de legfőlebb ily általános jellemzéssel, hogy ott mindenféle csodálatos és ijesztő állatok hemzsegnek; a szörnyű látványok részletes, hosszadalmas rajza nincs a nép ajkán. Ki hallott ily leírást valaha néptől: „Repült Vizi Péter akaratlanúl, szárny nélkül. Hosszú aranyhaja egészen lebomlott s mint *üstökös farka, maga csillag levén*, lebegett utána. Ezer volt a szerencséje, hogy leomlott aranyhaja! mert hogyim a *légi úton* magához tért, hogy nagyon meg ne üsse magát, ha leesik: aranyhaját kétfelé választotta, *karjára tekerte s vele mint aranyszárnnyal evezett a légi úton*; úgy annyira, hogy mikor leesett, nem halt meg; annyival inkább, mert homoktengerbe, puha homok-ágyra esett.“ Ismerem az ily „salto mortalékat;“ a nép nem tud semmit „repülésről,“ hanem elégli, hogy

azért nem tört nyaka a hősnek, mert homokra, vagy tollhegyre stb. esett. És ez a nép észjárása szerint elegendő motivum! ha *repülni* tud hajával, úgy szükségtelen is puha talajra *esnie*.

De nem is csupán az előadás népi jellemét rontják meg az ily önkényes descriptiók. Leíráshoz phantasia kell, s a gyűjtő lelkiösméretben járó dolgot követ el, midőn saját képzelme teremtményeit a népé gyanánt árulja. Tudjuk, hogy a népnek van némi bibliai képzete a gyehennáról, de a mint gyűjtőnk leírja (I. 107.) az csak főbb vonásaiban népies, hogy t. i. a kárhozottak nagy tűzben égnek, vagy kádakban, üstökben, forró olvadékban főnek; de a mint ő kiszínezi, s úgyszólván mythológiát teremt, vagy *olvasott* dolgok beszövése által meghamisítja: ahhoz a népnek semmi köze. Hogy „a *kátrány* felfújt *pofával* köpköd” — ez még csak a dictió megvesztegetése; de hogy a láthatlan szolgálélek azon emberek fekete lelkeit főzik legjobban, kik *hazaárulók* és harczban *gyávák* voltak” — hogy a fehérre tisztúlt lélek a többi fehér lelkek hazájába repül „hol a *hősök* és *csatában elesettek* nagy tisztességben élnek:” az ilyet, bocsásson meg gyűjtő, nem vette a néptől, vette az irodalomból, mely e vonásokat rég elhangzott mondákból szedte föl.

Gyűjtőnk e hajlama, saját képzelme vagy más úton nyert ismerete tárgyait elegyíteni leírásaiba, nagyon kétessé teszi, mit tartsunk meséiben *eredeti* mythologiai vonásnak, azaz olyannak, mely ma is forog a nép ajkán, mit ellenben koholmánynak, vagy irodalmi toldaléknak. Megkísértem néhány ilyesnek bírálatát. A „Kigyóbőrben” (I. 21.) a *lélekvándorlás* némi nyomát találjuk. A kigyóbőrben *született* hős mondja: „hogy ezt a kigyó-

bőrt kell viselnem, ez átok rajtam. Én egy tündér királynét szerettem, de cserbe hagytam, s megátkozott, hogy mindaddig viseljem e kigyóbőrt, míg attól házastársam egy évi, egy napi, egy órai titoktartása fel nem oldoz.“ Ily elátkozás egészen meséink szellemében van; de itt az elátkozott legény *újraszületik*, mint csecsemő, s így metempsychosison megy át. Nincs okunk elvitatni hitelességét, annyira népmeséink módját követi. De már a következő lapon (22.) a *napimádás* becsempészettnek látszik. A királyné, leánya házasságán tűnődve, ha vajjon boldog lesz-e, várja a nap felköltét: „ha borús lesz tündöklő *isteni* arcza, e házasság akkor boldogtalan lesz s az *istenek* nem helyeslik“ . . . azonban a nap tisztán kél fel, s a királyné felkiált: „Oh, *hála* neked, tündöklő nap; boldog lesz egyetlenegy leányom házassága; mert maga az ég is mosolyog felette.“ Ez már oly *szépítés*, mely az irodalomból van odatoldva, annyival inkább, mert míg amott a kigyóbőr viselése lényeges peripetia a mesében, itt az anya tűnődése mit sem lendít, hanem csupán a descriptióhoz tartozik. A Hold-, Nap-, Szélanya, nagyában mythologiaiszemélyesítés, de leírásokkal önkényesen kiczifrázva. A „Hajnal-kert“ is lehet népies, mint név, de nem a mint körül-ményesen leíratik; a *tűzmadarak* ellenben, melyek az égő kemenczéből kiröppennek, egészen magukon hordják a népi phantasia bélyegét. A sokszor előforduló *szolgalelkek*, bár e formában nem ismerem, szintén lehet mythologiai vonás; egyike ezeknek meg is neveztetik: *Gubb*, melyet semmi okunk hamisnak tartani. Ritka eset ugyan, hogy a magyar nép *nevet* adjon szellemi lényeknek; de annál inkább örülhetünk e név felfödözésén. *Gubb* egészen hasonló csodalény ahhoz, ki Gaál-

nál *Jankalovics* néven fordul elő. De az utóbbi név szembetűnőleg idegen, szláv eredetű, míg a Gubb (gubó, guba, guborodik) magyar is lehet. Megjelenése (I. 59) annyira meséink szellemében történik, hogy semmi okunk gyanúba fogni hitelességét. A mesélő sohasem magyarázza, kicsoda micsoda az a Gubb; a neki parancsoló vén koldúsalakú szellem megrúg egy zsombékot, s lekiált: „hej, Gubb, jöszte ki!” s midőn nem akar, mert „alszik mint a gözű,” szitokkal kényszeríti: „hej Gubb, vesztél volna az anyádba, jere ki!” s hogy még sem jó, cifra melléknevekkel halmozza el: „Hej, Gubb, te égi meszelő, te babkaró, te égi lajtorja, jöszte ki, ha mondom! Mind e czímek Gubb úrnak hosszú természetére vonatkoznak, és csakugyan, a mint kiugrik a hangyazsombékból, oly magas lesz, „hogy fejével még az ég boltját is *ímhogy* fölebb nem tolja,” majd a vén ember parancsára úgy összetöpörödik, mint egy Borsszem Jankó. Érdekes egyéniség a magyar szellemvilágból, s jó zsákmány költészetünknek, mely se *Puck*, se más kobold nevekkal nem rendelkezik. Aztán további tiszte abban áll, hogy segíti a bujdosó királyfiút és királyleányt, természet fölötti hatalmával.

„Vizi Péter és Vizi Pál” kezdetén (I. 81.) nem tudom, tisztán népi eredetű-e az *álom*, mely Mandane s Almus anyja, Emes, álmának szakasztott mása. A királyleány két korsó vizet önt a földre, mely mindent előzőnl, jelentve két hatalmas fiú születését. — De már az ország *tátosai* és bölcseinek említése nyilván irodalmi reminiscencia; a nép ismeri ugyan nemcsak a *tátos* paripát, hanem a *tátos* embert is: de ez nem annyira bölcsesége mint azon vonás által tűnik ki, hogy minden hét évben más *tátosokkal*, vagy *tüzes bikákkal* stb.

kell megharcolnia. A *szent hetes szám* sem él ily tisztán a népi tudalomban (I. 84.) talán a *világ jósfája* sem (u. o.); ellenben *világ vámja*, *malma* stb. ismeretes. Hogy a sárkány lelke fekete *galamb* alakú (91. l.) nem ellenkezik a népi képzelemmel; a *forgó szelek királynéja*, (105. l.) a többi itt levő personificatiókkal együtt, gyanús; ellenben a hősnek szalonna-, a boszorkánynak békasütési jelenete előttem is ösmert népi episod. Ugyan e mese végén a *sárkány-fogak vetése*, bár a régi mythoszból eljuthatott a néphez, azért látszik gyanúsnak, mert nem okvetetlen tartozik a mese kifejléséhez, nagyon mellékes dologra vonatkozván (I. 121.). „*Kilinkó*“ pokoli expeditiója más mesékből is ösmertes; de nem tartozik a mythológiához. *Nagy Meseország* (140. l.) nem népi inventio: a „*Jóka ördöge*“ című versben olvastuk először. Nem tekinthetjük mythologiai résznek, de még népies személyesítésnek sem, a mi a Hamupipókéban (II. 18.) mondatik a királyleányról, hogy: „körülötte a *szellő* cziterázik ezüst *tollal*, arany húrokon; a szebbnél szebb szemérmes szobaleányok pedig gyöngyharमत szednek, arany puttonyokban“ — ellenben jó ugyanott a *tátos ló* sajátságainak rajza. A „*Nádszál kisasszonyban*“ a *Syrinx* nymphához hasonló hitregei vonást semmi okunk gyanúsítani: sőt e mese új oldalról tünteti fel népünk képzeletét. Hajlékony, gyenge, karcsú hölgyet nádszálban rejtőzve képzelni oly természetes költői hyperbola, hogy bármely nép rájöhetett. Ugyanott egy *szolgalelek* a Nap szolgálatában, mely a hőst 77 mérföldre fűja egyetlen leheletével, eredeti alaknak látszik; de a sötét földalatti lyuk, hol az *istennyilát* készítik — aligha nem önkényes betoldás. Nem emlékszem, hogy népünk tudna valamit a villámok készítéséről. — *A létlen*

lovat (melyet nem anya ellett) már maga e népi szó eredetinek bizonyítja; de (II. 46.) élek a gyanúperrel, hogy a Nap leánya, Hajnal, ennek palotája, kertjei stb. bővített leírása mind oly sallang, melynek készítését Merényi úrnak fogja köszönni a magyar mythologia. Beretva híd, réz, ezüst, arany erdő, mind ösmeretes a magyar mesékben: de nem az efféle: „hogy ide ért az ég virága (t. i. a Hajnal), egyszerre a gyöngyvirágok megrázván piczi csengetyűjüket, csengeni kezdtek, s ennek hallatára egyszerre, mint a raj, özönlött elő a sok csillag s körülragyogták az ég virágát csillagragyogással“ . . . vagy ez: „ott termett egy szemérmes *csillag*, hozván ezüst *tálczát*, ezüst *tálczán* aranykancsót, aranykancsóban bájitalt.“

A mi a gyűjtemény összeállítását nézi: dicsérve kell említünk, hogy gyűjtő szem előtt tartotta a változatosságot. Valóban e két kötet is arról látszik meggyőzni bennünket, hogy Henszlman osztályozása: *jelvi mese, jellemmese, bohózat*, nem elég a magyar mesékre, vagy legalább határozottan különböző alosztályzásra van szükség. A tulajdonképi *tündér-mesék* mellett, melyek többnyire a jelképesbe játszanak (mineműek e gyűjteményben: A kigyóbőr, A szárdinai király fia, Vizi Péter és Vizi Pál, A hamupipőke, A nádszál kisasszony, A csodaszörny, Az aranyhaju kertész bojtár, A mostoha leány és édes leány) meg kell különböztetnünk azokat, hol nem a képzelet bűbája hordoz operencián túl fekvő csoda országokban, jelvi értelmet is hasztalan keresnénk, hanem a *babonás hit* vesz erőt a képzelmen, s míg a sárkányok és vasorrú bábák szörnyűségeit amott a hallgató könnyedén kitörli emlékezetéből, itt félelem ragadja meg, mert a mit hall, több-

nyire el is hiszi. Ily sötét babona szüleménye már e kötetekben a *Lidércz* (II. 127), melyben e csodás lény előidézése s annak fatalis következései rajzoltatnak, ilyen még a „Terhes asszony“ című is, melyet *rém-mese* névvel lehetne jellemezni. Hasonlít ezekhez *babonás* alapra nézve, de viderabb, a mennyiben a hősnek sikerül *kijátszani* az alvilági hatalmakat, az afféle, mint e gyűjteményben „Patkós Körmendiné“ (II. 143), hol a boszorkány pórul jár az obsitossal, továbbá „A szegény ember és az obsitos“ című (II. 189), sőt jóformán ide sorozható „Kilinkó“ zsványinak (I. 123) pokoljárata is. Másrésről ez obsitos, zsvány stb. *furfang*, mely hihetetlen akadályokat legyőz, ismét különbözik ama *vakszerencsétől*, mely által együgyű, sokszor bolondos emberek célhoz jutnak. Ez osztály is van képviselve gyűjteményünkben, oly darabokkal, mint *Prücsök János*, ki csizmadia létére szerencsével űzi a jósló mesterséget, mint *Bolond Jankó*, kettő is (I. 195, II. 213), kik épen azért boldogúlnak, mert ostobák; vagy a „kerek kő“ (I. 143), hol az együgyű szegény ember vak esetből, egy kissé csodás módon, meggazdagodván, *furfangosan* megtréfálja gazdag fősvény bátyját. A „vén leány“ (II. 203) szintén ily *vakszerencse*, s őt magát nevetségesen jellemző szavainak félreértése által ijeszti el a leszkődő haramiákat. Megint külön osztály illetné amaz erkölcsi magvú, allegorikai, egyszersmind fatalisticus elbeszéléseket, minő az Erdélyinél is más változattal olvasható: „Szegény ember és komája, a *halál*“ (itt I. 173. l.), hol a „szegény ember“ elég *furfangos* ugyan komáját a halált egy darabig *kijátszani*, de végre rajtaveszt, és nincs pardon, meg kell halni. Az úgynevezett *állatmeséből*, melyeket

Henszlman a jellem-mesékhez számít, mivel bennök az állatok nem aesopi tanulságért, hanem saját jellemökben cselekesznek, itt kettő van; s már e kettő is lényeges különbséget mutat. Az első: „A farkas és róka komasága.” Henszlman értelmében, jellemző állatmese, nem is egyéb, mint a „Reineke Fuchs” variansa, vagy töredéke, de már a „Medve és farkas” lényegesen különböző szabású. Medve úr dicsekszik, hogy ő egy embertől meg nem ijed, a farkas ellenkezőt vitat. Jön előbb egy gyermek. Az nem ember, csak lesz. Jön egy vén koldus. Az nem ember, csak volt. Jön egy nő. Az csak asszonyi állat. Jön egy kardos huszár. Ez már ember, kiált a farkas. Maczkó neki-gyürkőzik, de megszalad a kardtól, puskától és kudarcot vall. Oly szerkezet, mely sem az állatjellemző, sem az aesopi rájába nem illik, vagy mindenkibe valahogy. Az ember fönségét mutatja az állat fölött, ennyiben aesopi alapeszméje van; a maczkó esetlen bátorsága, s a farkas óvatosabb tartózkodása jellemzi az állatokat. Az egész egy kis dialogizált drámai jelenés. — Végre azon meseforma elbeszélések is külön fajt képeznek, midőn a beszélő felcsigázza hallgatója várakozását, s vagy *comice* cserben hagyja, vagy hirtelen fordulattal rá is *ijeszt*. Ilyen *cserbehagyó* itt a „vén király” (I. 183 l.), *ijesztő* pedig a „Boszorkány” (II. 209), mely, miután elrémitette a hallgató képzeletét, hirtelen feléje fordul: „hamm! téged is bekaplak.”

Nem célunk itten megkísérteni összes népmeséink osztályozását. Erre nézve szükséges volna a népmesék minél teljesebb gyűjteményét bírni; holott ez újabb gyűjtések is meggyőz, hogy a népi elbeszélések gazdag bányája még koránt sincs kiaknázva. Magam is em-

lékszem nemcsak egyes mesékre, hanem fajtákra is (genre), melyek eddigelé ösmeretlenek az irodalomban. Így fülemben hangzik egy valóságos *allegoria*, melyet Gyulai is, versben kidolgozva, lapunk számára beküldött: miszerint két testvér, az Igazság és Hamisság, útra indulván egyenlő számú pogácsáit kapnak anyjoktól, s miután az Igazság pogácsait előbb közösen megették, a Hamisság csak oly feltétellel ad egyet-egyet testvérének, ha mindig egy tagját, elébb kezeit, aztán lábait stb. le hagyja vágni. De kár, hogy Gyulai kidolgozásában hiányzik a költői igazságtétel, mi, úgy emlékezem, a Hamisság büntetésében s abban áll, hogy a keze-lábától, szemétől megfosztott Igazság addig görög, hogy egy pernyés gödörbe esik, hol csudaerő által visszanyeri tagjait s még épebb, szebb lesz, mint az előtt. A Hamisság büntetésének részleteire nem emlékszem. Így a *dajka* szobából hangzó *állatmesén* kívül, melyben nemcsak állatok, hanem péld. tojás, varró tű stb. is szerepelnek, s minő a szintén a Gyulai által versbe foglalt „Tyúk és Farkasverem” — egy sajátyszerű fajtáját tudom az állatmesének, a milyen például ez is: „A szarkát, mely tudomás szerint ügyes fészekcsináló, kérte a gilicze, tanítná meg őt fészket rakni. A szarka rá lett szívesen, de munka közben sem tudván befogni a száját, egyre ezt hajtotta: „csak így, csak úgy! csak így, csak úgy!” A gilicze sem akarván szótalan ülni, a maga bűgő hangján beleszólt: „túdom! túdom.” Erre a szarka megbosszankodván, félbehagyta a munkát: „ha tudod, hát csináld!” Azért van, hogy a gilicze fészke csak darab, a szarkáéhoz képest.” Jellemző e mesében az eredeti magyar inventio, miután épen nyelvünk *hangutánzó* szavain alapúl.

Visszatérve Merényihez, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy *néptalányokat* is gyűjt (I. 207. l.) A talányok a nép ajkán is ritkán forognak teljesen prózai alakban. Néha rímelnek, de többnyire nem rím, hanem a szavak és mondatok rhythmicus berendezése, hangutánzás, alliteratio, s egyéb ily eszközei a primitív népköltészetnek, az, a mi őket megkülönbözteti a mindennapi beszédétől. Mi a gyűjtői jellességet a talányokra nézve abban látjuk, ha mennél tisztábban fel tudja keresni és megtartja ezen rhythmusos formát, nem abban, ha maga neki áll és versbe szedi a néptalányt. Sajnáljuk, hogy Merényi többnyire az utóbbi módon járt el. Vannak ugyan talányai közt eredeti népversezetek is, mint a *vereshagymáról*:

Kerek, mint az alma
 Piros, mint a rózsa,
 Rétes, de nem béles,
 Ettem (belőle), de nem édes;

de már az olyan, mint a *harmatról* szóló (XVI.) magán viseli a szószaporító sütögetés jeleit:

Mondj nekem oly vizet —
Ha felelni mernél —
 A melyik szélesebb
 Mélységes tengernél;
 Mégis, ha bele mégysz
 Alig ér bokáig.
Mondjad hát, ne törjed
Az eszed sokáig.

Vagy a III. sz. *rejtett szó* (betűs talány), a XII. számú (Délibáb) lehelli-e a népiesség zamatját? vagy e periodicus szerkezetű, a *ködről* (IV.):

*Mondd meg fiú hogy hívják —
Mint e mesében írják —
Azt a nagy szemfedeleit.
Mely ki s betakarva volt
Haldokló anyánk felett?*

A XIX. számú, gyertyát jelentő *találós-mese*, mely a gyűjteményben így hangzik:

Amott egy fa,
Ága nélkül
Rászállt madár
Szárnya nélkül;
Mind megette
Szája nélkül, —

előttem és tán sokak előtt ily alakban ismeretes:

Egy fa felnőtt ága nélkül,
Egy madár rászállt szárnya nélkül,
Meg is ette szája nélkül.

és ez rhythmusibb alak a népnél, mely nem a *szótagot* számlálja és nem süti a verset. Az egész trochaeusi lendületű: de nem csupán ez adja rhythmusát. Párhuzamosan felelnek meg egymásnak a „felnőtt,” „rászállt” — „ette” spondaicus igék, az „ága,” „szárnya,” „szája” nevek és a három: „nélkül” praepositio. Ám hallgassa Merényi a néptől, nem így tagolja-e kimon-dásban, hangsúlylyal emelgetve ki a sor ízeit, — az „egy madár”-t pedig dactylusnak ejtve:

Egy fa	felnőtt	ága	nélkül,
Egy madár	rászállt	szárnya	nélkül,
Meg is	ette	szája	nélkül.

Daczára gyűjtőnk nagy jártasságának a népnyelvben, oly eseteket is lehetne felhozni munkájából, midőn a népi szólásmódot ferdén alkalmazza. Nem bibelődöm aprósággal, mint „*idő* után kántálni“ (= ünnep után) „sok lúd *farkast* (disznót) győz“ — vagy midőn csekélységre (annak bizonyítására, hogy Kilinkó egy csepp bort sem ivott) használja e népi erősítést: „isten bizony! oly igaz, mint ha saját két szemökkel látták volna kegyelmetek“ — melyet a nép hitelt felülmúló dolgokra szokott mondani; — csak azt jegyzem meg: hogy e kifejezést: az *egyszeri ember* egy egész mesén keresztül fonákul emlegeti. Az *egyszeri ember* így s így járt: ez annyit tesz a nép nyelvén: „*volt egyszeri ember, ki így s így járt.*“ De gyűjtő (Kilinkóban: I. 132) állandó praedicátum helyett él az *egyszeri* melléknévvel: „az egyszeri embernek arra kell jőni — hogy az egyszeri ember arrafelé terelgette a két juhot — az egyszeri ember is hirtelen odaszaladt — mi baj? kérdi az egyszeri ember — az egyszeri ember átvette az ökörfarkot —.“ Szint ily ferdén alkalmazva találjuk az *egyszeri* embert a Terhes asszony című mesében (II. 199. l.), hol azon embert, kiről már megmondta, hogy a terhes asszony férje, folyvást „egyszeri ember“ néven emlegeti. Ám figyelje meg jobban a népi szójárást, meg fog győződni, hogy e szó nem lehet állandó epithetonja annak, kiről beszélünk, hanem határozatlan *főlemlítése* annak, a kit megnevezni nem tudunk vagy nem akarunk.

Mind ezzel a szorgalmas és — bátran hozzá tehetjük — tehetséges gyűjtőt nem el akartuk kedvetleníteni vállalatától. Csupán ki kelle jelölnünk az utat, melyen haladva nagyobb szolgálatot tesz irodalmunknak, mint

ha írói viszketegtől hajtva, az által kívánna *bravourt* csinálni, hogy a népmeséket idegen czifrával ékesgeti, vagy *forceirozza* az előadási modort. Ha azt akarja, hogy művére, mint hiteles, nagy értékű gyűjtelékre, évek multával is bátran hivatkozzék az irodalom: le kell mondania a novella-író dicsőségéről, le arról, hogy a mesék bizonyos részét önphantasiája szüleményének mondhasa; be kell érnie a népi előadás egyszerű bájaival, keresetlen talpraesettségével. Ezt visszaadni hatalmában van; s ezért foglalkoztunk szives-örömet munkájával. A közönség pedig, oly meleg pártolás által, minőt népmeséink összegyűjtésének fontossága érdemel, nyújtson eszközöket a még fiatal gyűjtőnek, hogy folytathassa derék vállalatát, melynek első zsengeje is már annyi élvezetessel kínálkozik.

II.

BULCSÚ KÁROLY KÖLTEMÉNYEI. 1850—1860. *Kecskeméten, nyomtatott Szilády Károlynál. 1860.*

A közelebb lefolyt tíz év, mely e verskötet homlokán áll, nemcsak politikai, hanem széptani, költészeti szempontból is bő anyagot nyujtana elmélkedésre. Költői irodalmunk e szomorú tíz év alatt bizonyos egyformaságot tűntet fel, mely sokban hasonlít az e korban élvezett politikai *egyenlőséghez*. A szellemek egyéni szabadsága nem kevésbbé látszott nyügözve a képzelet országában,

mint a polgáré a gonosz hírű paragraphok hálói között. Nem azt a nyomást értem itten, mely a közélet mostoha viszonyaiból természetesen irodalmunkra is nehézkedett; ámbár ennek, mint fő tényezőnek, nagy horderejét elismerem. Hogyne? mikor a gondolatot már szülemlése percében meg kelle nyesni, megfosztani legnemesb tenyészmagvától, mielőtt szóvá mert volna alakulni. Azonban e szellemi embryo-vesztés, e bár oly kínos műtétel hatása még magában nem lett volna oly enyészetes. A tiltott fa gyümölcsén kívül sok virág és gyümölcs kínálkozott még a leszakasztásra; s miután a szellemet a legügyesb kaloda-rendszer sem képes dugházban tartani, hanem úgy jár vele, mint gyermek az eltaposni akart napsugárral, hogy midőn talpa alatt hiszi, már ismét feljül ragyog, — volt alkalom egyetmást, habár leplezetten, kimondani; sőt e lepel némileg szebbé tette a gondolatot, — s az előbb rikító hang a billentyűkre alkalmazott hangfogó által, ha vesztett is erőben, bájban még nyert. Isten óvjon, hogy ez átkos időszak szószólója legyek: de az tény, elvitázni nem lehet, hogy a költészet sohasem hatott nálunk kevesebb hűhóval, és így annyira saját nemes eszközeivel, mint ép e szomorú napok kezdetén. Elég volna csak néhány költeményre hivatkoznom, mely, mint titkos fájdalom, sajgott keresztül az ország egyik szélétől a másikkig; noha a hatás eszközei nem valának a költészet határain kívülről szedve. A „babyloni vizek“ elegiája volt ez: misem lehetne jogosabb a költészetben. Nem a kényszerített öngyilkosságot értem tehát, nem is ama nagyobb, veszélyesebb jelenséget, mely az idegen erőszak nyomása eredményeül már-már elkezdte mutatkozni. Azt tapasztalók ugyanis, hogy a haza fogalma, életben

úgy, mint irodalomban, egész ivadéknál egy határozatlan ködképpé foly szét; hogy nem tárgyi a korlát, hanem alanyi, nem külső, de benső a szellemeken. Előbb mély hallgatás bizonyos rétegekben, — majd egyes hangok bátorodnak fel, de mennyire különbözők ama régiebb hazafias költészet — először hév epedésű, majd szilaján felviharzó, végre fájdalomba enyésző hangjaitól. Üres, léha, frivol pengetése a haza nevének, olcsó kérkedés a hon s történeti nagyjaidicsőségével kezde lábrakapni, melyben az eszmét legtöbbször a nyomda ritkított betűi képviselik. Jellemző erre, mit nem rég olvasánk egy versben. „Veszve *minden*, még a *szabadság* is“ mond a költő, de legott vigasztalja magát: „csak a *haza* éljen!“ Imhol a tíz év növendéke, ki a *haza életét* külön tudja választani a *szabadságtól* és *mindentől* a minek elvesztését siratja. Csupán megjelölém ez állapotot, a nélkül, hogy vádat emelnék az illetőkre, kik nem okai, s kárhozzatnék egyebet a lélekölő rendszer nyomásán kívül. Adja isten, hogy a kezdődni látszó politikai élet mihamar végét vesse ez állapotnak is.

De nem czélom ezúttal, mondám főnebb, a költő-egyéni szabad mozgás, fejlődés azon gátjairól beszélni, melyek a közéletből, vagyis inkább annak hiányából származnak. Úgy látszik, e szabad mozgást, ez egyéni fejlődést költőinknél jobban korlátozó egy *génusz* hatalma, mint közállapotunk nyűgei; s hogy a főnebb jelölt egyformaságot épen az idézte elő. Mindenki tudja, Petőfi befolyását értem. Szándékos utánzásról nem szólok, noha bizony van elég; egyes helyek reminiscenciáit sem bolygatom, bár kevesen maradánk azoktól szűzen. De értem a lángelme azon erejét, hogy költészetünket hosszú időre egy bizonyos irányba terelte,

hogyan megszabta mintegy a költői észjárás, a kifejezés útját-módját, s a varázskörből, melynek határait ő vonta meg, a legjobb sem igen tud menekülni. Ő lyrában volt nagy: egész nemzedék nem láta üdvet a lyrán kívül; ő e nemben is bizonyos fajok, módok iránt vala előszeretettel: százak tanusíták ugyanazon hajlamot; őt némely tárgy kiválóbban ihlé: egész csapat az ő tárgyaiba lőn szerelmes; neki voltak sajátságai: csodálatos! majd minden költő ez egyéni sajátságokkal kezde születni. A hegylakó nem győz vala betelni a pusztá dicséretével, pedig nála a csikós *csorda* őre lőn; másik *túl* a délibábon szikrázni *látta* a betyár lova patkóját; mindenkinek volt egy jó öreg *apja*, *anyja*, hogy az elsőt némi lenéző humorral, az utóbbit érzelmesen megverselje; „Ambrus gazda,” „Pató Pál”-féle genre-ket észlele minden költő; a cigánytanyák iránt is nagy figyelem gerjedt; ez egy-, az másfajta költeményeit P.-nek mondatott megtalálni, s újabban a „kisöccseség” lőn felfedezve szépítő kifejezésül. Mindez nem utánzás: ki mondaná annak! Például, ha P. atyja, kit megénekel, mészáros vagy csaplár: a Kis Pálé, Varga Mihályé már szabó, vagy kefekötő: hát nem különbség ez? — Ne ámítsuk magunkat. Mondjuk ki tisztán, hogy Petőfi befolyása — mint minden nagy sikerrel nyilatkozó génuszé — gátolta és gátolja nálunk még most is a költők egyéni fejlődését; így vagy amúgy, de még folyvást az ő képére és hasonlatosságára teremtetünk. Hogy nem mindenki *egészen* olyan, mint ő, annak első és legnagyobb oka, mert nem *képes* olyan lenni; másik, hogy a jóra való tehetség minden áron akarna menekülni az ő befolyása alól, s ez bizonyos pontig sikerülvén, némi különbségeket hoz be. De sok törekvés, sok tanul-

mánya a kül- s belföld remekíróinak kell még ahhoz, hogy az egyéni fejlődés szabadságát e szellem magába-szívó (absorbeáló) hatalma ellen biztosítsuk. Pedig ezt tennünk kell, mert *az ő útján* csak mögötte kullogó, messzemaradt pályafutók dicsősége vár.

Fogja kérdeni az olvasó: miért mindezt épen Bulcsú költeményei alkalmával mondanom el. Tehát először, mert általában szükségesnek láttam elmondani; azután, mert e verskötet jellemzésére nem választhatok helyesebb induló pontot, mint ha mindenek előtt a címlapján jelölt tíz év költészetéhez való viszonyában tárgyalom. Szerzőnk ugyanis, némely nyilatkozataiból s egészműködéséből ítélve, mind elméletileg, mind, a mennyiben rajta áll, gyakorlatilag azon van, hogy ellenzéklet, ne mondjam visszahatást képezzen ez időszak túlnyomó iránya ellen. Nyíltan kijelenti panaszát ennek képviselőire:

Nem a költészetet
Hozzák az életbe,
De a *pór-életet*
A szép költészetbe. (65. l.)

s több helyen is találni hasonló, noha rejtettebb, vonatkozásokat nála. O az alföld síkját magasztaló költeményekre ellendarabot ír („Pusztán“ 20. l.); ő, ha olykor a népieshez lebecsátkozik is, ott sem tagadja meg föllengősb igényeit. „Szelet vág a *karton kabát*“ riadja „Csárdás“ című költeményében (67. l.) a széleskedvű vigadó: s e jellemző „*karton kabát*“ az, minek szárnya lebbenését szerző majd minden népies tárgyú költeményén érezzük. Nem a nép fia szól azokban, hanem Bulcsú bevallott elvei szerint, a mívelt költő. Olvassuk a „Hajnali szél . . .“ kezdetű, kétségkívül

népnek szánt dalt (mert hisz' benne a legény: „furyával őrzi kedvese álma”): azon régibb iskola hamis hangját fogjuk benne találni, mely a nép „magához emelésének” örve alatt feláldozta épen azt, a mi leglényegesebb a népdalban: a jellemzőt. A „Czigány gyermek bölcsőjénél” (245. l.), hol maga a czigányanya viszi a szót, efféle helyek fordulnak elő:

Lelked most hallgatja
Szeráfok énekét, —
 S kezded betanulni
 Az édesbús magyar zenét.

s hol nem ugyan népi, de naív hangot várnánk, a „Gyermekek imáját” így kezdi (256. l.):

Isten! a ki úr vagy szív és szellem felett,
 Ki előtt eltörpül lángész és képzelet;
 A nap szemednek csak parányi szikrája:
 Becses nálad mégis egy gyermek imája . . .

Mind ezek és hasonlók törekvést mutatnak szerzőben alacsony tárgyakat a költészet által megnemesíteni, csakhogy annak nem ez a módja. Eltörölni a jellemzetest, tárgy és előadás közt dissonantiát csinálni: ez nem fölemelése a tárgynak, hanem sárba ejtése. Maga szerzőnk csinosellenpéldával bizonyítja állításomat. Nem tudom, mit tart „Fonogat a kis lány” kezdetű költeményére (46. l.): ez a legkedvesebb, legépebb kis valami, mondhatnám egész kötetében. Pedig lám itt semmi sincs abból az emelni, fellengőssé tenni akaró hangból; a tárgy egyszerűségének megfelel az előadás fris naívsága s a nyelv egyszerűsége.

Nem helyeslem tehát, a mint B. többnyire bánik a népiessel; de e bánás maga jellemzi őt, ez is mutatja irányát költészetének, mely föllengésre hajlandó még ott is, hol az alany (sujet) más nemét kívánná az előadásnak. Egyébiránt e fajta költemény kevés van nála: ő csaknem folyvást a magasabb régiókba tör; s azok után, miket e bevezetésben mondtam, e törekvést nemhogy kárhoztatni kellene, sőt egyenesen dicsérni való. Ki fogná rosszallani, hogy nem a szokott ösvényen jár, mely bizony mai nap „országútnak“ is nevezhető; hogy részint komoly föllengésben, részint föllengő tanirányban keresi megoldandó feladatát a költészetnek: hogy képdús, emelkedett előadásra törekszik, s némi lenézéssel fordul el oly tárgyaktól, oly nyelvtől, melyek szerinte nem valók költészetbe. Mi csak örülni tudnánk ez elütő hangnak, mi oly sok Petőfi után elvégre szívesen üdvözlénk egy Byront (nem gúnyból említjük e nevet), ha mégoly szerény kiadásban is, csak hatna, győzne meg bennünket *igazsága* költészetének. De a tíz év jelen ajándoka nem tett vizsgálóra ily hatást. Bulcsú — a mint e gyűjteménye után benyomáskép marad lelkünkben — sajátságos véleményt táplálhat a költészetről. Nem akarjuk őt „Ferenczy Teréz kopersójánál“ mondott szavaiból itélni meg, hol így szól:

Szent örűltség a költészet maga, —

Levegője vad világfájdalom, —

Kialszik itt a gyönyör csillaga,

S meghal a lélek mindenik dalon (49. l.);

ez lehet tárgyas, a szerencsétlen költőleány életviszonyából összetett rajz, vagy szintén a tárgy szemléletéből fakadó alanyi feljajdulás, melyet igaztalanság volna

a költő határozott, állandó nézetének s nem pillanatnyi érzelem kitörésnek venni. De ezen kívül is akármennyi hely bizonyítja, sőt szerzőnek, mondhatni, egész iránya oda mutat, hogy ő e szóban: költészet, — olyanforma értelmet keres, miszerint a költőnek teljesen ki kell rúgnia láb alól e földi világot, s röpülni a határozatlanba, a nemlétezőbe, s ott alkotni képzeletének soha szem-nem-látta föllegvárait. Úgy látszik, előtte nem az a költészet: az emberi szív rejtélyeit akár alanyilag (lyrában), akár tárgyilag (epikai költeményben) minél igazabb kifejezés által feltűntetni; hanem a reáltól borzadtában, minden konkrét valóságból sietni oda „hol nincs szív és érzemény.“ Például hozhatom költői beszélyeit általában, melyek közt egy sincs, hogy emberi viszonyokon fordulna le. „Csák dalleánya,“ ez ábrándkép, mely úgy nem hasonlít a történeti Erzsébethhez, mint semmi élő lényhez, — „A boldog,“ mely allegoriás ábrázolat, — „Napkelet hőse,“ mely, bár nincs emelkedés nélkül, ismét allegorikai phantasmákkal szövi egybe Attila történelmi alakját; a négy énekes „Keme Tuba,“ hol azt várjuk, hogy a pogány apa, s keresztyén ifjat szerető leány összeütközéséből fog a szerelem tragicuma kifejezeni, de a történet végre is holdkóros álommá ködlik el; a „Brit bujdosók,“ mely tisztán történeti beszély volna, de megint ábrándos, tündérszerű, vagy jelképző catastropha zárja be; végre a „Viadár“ című — magyar tündérrege szerzőként — de valósággal a természeti erők allegorikai személyesítése: — mindez, mondom, igazolja főnebbi megjegyzésemet, hogy B. bizonyos túlvilági, érzékfölötti dolgok teremtésében helyezi a költészetet. Igaza van-e? Az ő és újkor összes remekíróinak tanúsága azt bizonyítja, hogy nincs; hogy a

költészet minden korban s népnél nem az által nyerte hatását, hogy kitörekedett volna az *emberiből* a semmibe, sőt inkább, megfordítva, hogy a képzelem szülöttjeit is minél emberibb vonásokkal bírta felruházni. De nem úgy, mint e beszélekben, hol a personificált fogalom, vagy természeti tárgy minden nyomon érezteti velünk, hogy ő, noha szól, jár, gyűlöl, szeret stb. mégsem egyéb, mint elfoszló allegorikai váz.

Ez ábrándos, mindig és minden áron fellengzeni akaró móddal különös ellentétet képez a józan tanirány, mely átvonúl szerzőnk összes költészetén. Mi a didaxisnak épen úgy nem vagyunk ellene, mint az emelkedett hangnak, föltéve, hogy mindenik a maga helyén használtatik. Említém feljebb, hogy a jelen gyűjtemény három nagyocska didacticumot is foglal magában; az első mű („Ifjú költőkhöz“) is már az, továbbá a „Költészet korai“ (53. l.) s végre, mely mindeniknél terjedelmesb: „Eszthetikai tanversezet egy magyar hölgynek“ (291. l.). Mind ez ellen nemcsak semmi kifogásunk, sőt az előrebocsájtottak szerint örülünk, hogy valahára nemben, tárgyban, alakban különbözöt látunk az eddigiektől. Kifogás csak az, hogy szerző nem különíti el az előadás nemeit: didaxisában igen föllengős — fellengéseiben igen didacticus. Pedig e kettő: elragadtatás és józanság bajosan fér össze s harmoniátlanságot szűl. Hallottunk ugyan már *tan-dithyrambról*, forgattunk is belőle mutatványt, hol prózától az óda röptéig minden össze van keverve: hanem e különös M. D. S. (misce, detur, signetur) költői hatásáról még nem hozhatunk ítéletet. Annyi áll, hogy ezideig a tan-költeményt bizonyos józanság s mérséklet jellemezte, mely dithyrambi hevülésnek nem igen adott helyet,

inkább nyomatékos mondatosságban, az előadás egyenlő szabatos folyamában, a gondolatok rövid, hatályos kifejezésében, a vers mesteri alkotásában (Boileau, Pope stb.) tűntette ki hatalmát. Bulcsú e helyett az alak szaggettossága, a költői nyelv felcsigázása s némi folytonos *raptus* által ódai hangban kívánná tartani tankölteményeit, a mi, ily hosszú daraboknál, természetesen fárasztó, szerzőre, olvasóra egyaránt. Ezenkívül összhanghiány keletkezik a negélyzett hevülés meg a józan tanítás között. — Megfordítva, midőn *érzelmi* költészete váratlanul a tanító hangba esik alá, szintén ugyanaz a harmóniatlanság támad. Például hozhatjuk ez utóbbi esetre legszebb költeményei egyikét, melynek címe: „*Pusztán*“ (20. l.). A felvidéki költő, ellenkezően a Petőfiesdikkel, csak kietlen sivatagot lát az alföld lapályain, hol: „forró lázban szenved a homokos mező, nincs hűvös árnyék, csalit és fészken a kis zengedező.“ Fölmerül lelkében a hegyi táj, hova most méginkább vágyik az ellentétnél fogva, s maga a délibáb, melynek költőiségét nem tagadja meg, hanem igaz lyrai módon saját vágyai és képzelme tárgyára viszi által, — maga a délibáb csak azért létez neki, hogy kedves felföldjére emlékeztesse:

Mi az a délibáb? . . . a puszta tájnak, mely
 Kiterítve alszik, — *felföldről* álma,
 Hol rajzanak rezge fényes fátolképek, —
 Bárcsak el ne szállna!
 Csalárd tükréből hadd mosolyogna reám
 Egy *felföldi vidék*, szülőföldem, képed!
 Erdőt, szirtet, csermelyt felismernék talán
 Mint álmodott szépet.

Mindez igen szép, tiszta való költészet. Ellenben a pusztán, nem kevésbé mesterileg rajzolva:

Egy árva kútágas a vidék fejfája,
 Mint iratlan lapon a felkiáltó jel, —
 Itt-ott a nyomornak înséges tanyája,
 Bekörítve szenyynyel.
 Vendéglátó magyar nemzetnek várlakát
 Viruló kerttel itt hiába keresed:
 Előtted a betyár sötétben ballag át
 S szól *durván* — *keveset*.

De ha már most e valódi költői hangulatból a végén egyszerre *hasznossági* elmélkedésbe esünk alá; ha azt kérdi költő, mikor fogja az *ipar* (izléssel párosulva ugyan, de az mindegy) e sivatag pusztát tündérkertté varázslani, szóval érzés helyébe didaxis jó: daczára minden utilitarius szépségnek, inkább azon másik költő barbar fájdalomla mellett maradunk, ki ellenkezően szerzőnkkel fesóhajt:

Oh puszta, elvész nemsokára
 Vadon költészeted! . . . stb.

Messze vinne célomtól, ha szerző tankölteményeit egyenkint részletezni s a bennök foglalt állításokat, tantételeket bonczolni akarnám. Röviden annyit mondok: van azokban jó, de némi fonák is. Aesthetikai nagyobb költeményére azt jegyzem meg különösen, hogy felosztása, berendezése iskolás, kézikönyvi modorra mutat, gyakran rá is lehetne keresni bizonyos compendiumban, melynek menetét szem előtt tartja. Nem hagyhatom szó nélkül a mint e tankölteményt berekeszti, mert fogalomzavart idézhet elő. *Végszavában* (340. l.) így ír:

Az emberiség, édes hűlgyem!
 Imádta hajdan a *szép* istenét;
 Majd a vérrel szentelt kereszten
 Az *igazságra* emelé szemét.

A jövő kor tiszta lehelletén
 Új tavaszt látok én kikelni,
 Hol a *közös jó* istenének is
 Fog a költészet énekelni . . . stb.

Ha ennek értelme az, hogy a költészet végcélja az ó korban *a szép*, a keresztyén aera kezdete óta mostanig *az igaz*, jövőben, szerzőnk óhajta szerint *a* (nem bánom: *közös*) *jó* leend: tagadom, hogy múltban, jövőben a költészet *főcélja* egyéb lehessen, mint a *szép*, vagy megszűnt költészet lenni; *tárgya* pedig, mint régen, úgy ma és ezután lehet igaz is, jó is; sőt bizonyos tekintetben örökké annak kell maradnia. Így a fűntebbi különböztetés zavarnál egyébire nem való.

A mi illeti Bulcsú epicumát: elbeszélő költeményei tulajdonkép nem is azok. Itt is ama lyrai, feszített föllengés játszsza szerepét, mely szerzőnk csaknem minden művén uralkodik. Sajátképeni compositióról alig lehet szó. „Csák *dalleányában*“ a zárdából megszökött Erzsébet, ismeretlenül, zengi Csáknak és vitézeinek a hét vezér véresküjét, hogy ez által az Árpád nemzetség trónjoga iránt lelkesítse; azonban jó Csák fejére a papi átok, melynek mintegy ellendarabjául Erzsébet (szépen írott) áldása rekeszti be a költeményt. „A boldog“ című elbeszélés egy allegoria; tartalma ennyi. Egy király, mielőtt fiának átadná országát, küldi ezt világlátni, oly különös parancscsal, hogy vissza ne térjen, míg *boldog* embert nem talál, s ha talál: „annak *ingét* vegye magára“ s úgy jelenjék meg atyja előtt. E furcsa *ingfölvétellel* nem tudom, mit akart szerző. Ismerek egy közmondást: „kinek nem inge, ne vegye magára“ s egy másikat: „ráadni a vizes inget.“ De az első azt teszi: kit nem illet valami (vád, megrovás) ne értse

magára; a másik betű szerint: jól elverni, aztán átvitt értelemben: „megadni neki a magáét.“ Ha szerző előtt, mint gondolom, az első közmondás lebegett, nyilván rosszul használta fel. Vége a történetnek az, hogy a királyfi, sok sikertelen keresés után, talál egy *szerelmes dalnokot*, ki boldognak vallja magát. De midőn ingét kéri tőle, ez azt válaszolja, nem adhat, mert *inge nincs neki*. — Ha ez nem egyéb frivol czélzásnál a költők *szegénységére*, (mely szerzőnél több költeményben újra meg újra előkerül) alig lehet ízetlenebb valami. Ez az *ing-fölvétel*, hozzá a *bő köpeny*, mely alatt ifjú és kedvese rejtőznek, oly bizarr, s a köpeny daczára oly *lepletlen* képzelet, (társra a megrovás nélkül nem hagyható „Kéjálomnak“ 236. l.) mely bánt. Szintén allegoria, de sokkal magasabb szárnyalatú költemény a „Napkelet hőse.“ Egy tündér, *Napkelet*, bosszúra hívja fel a nap fiát, *Etelét*, testvére *Napnyugot* ellen. Az megy, dül, Rómaig hat, hol a pap (Leó) beszédére magába tér, legyőzi magát. A *napkelet* tündére megátkozozza ezért *nagylelkűséggel* a hún királyt és utódait, s azzal, hogy *nyugot* halvány gyermekei legyenek úrrá nemzetségén. Költő végül kilátásba teszi azon időt, mikor az „átok lassan elenyész . . . és kibékül *Kelet Nyugottal*.“ — Dithyrambi föllengés, utóljára didaxis: a mint szerzőt fentebb jellemzém. „Keme Tuba“ egy leány: Tuba, leánya Kemének. (E vezeték- és keresztnév használatát I. Endre korában élt pogánynál szerzőre hagyom igazolni.) — Tuba szeret egy ifjat, kiről még nem tudja, hogy keresztyén. Megtudja. El akarná taszítani, de nem képes, olyannyira szereti. Vata lázadásakor ősz Keme a pogányok közt harczolván, elejt egy magát nem védő ifjat a keresztyén táborból, kiben,

a mint sisakját felnyitja, *vejére* ismer. Bősz vakdühvel tombol rajta, s haza száguldván leányának felmutatja kardján jegyese párolgó véréét. Tuba megsíratja, s kéri a *holdat* (egyik istenét az ősvallásnak), hogy támaszsa fel. Ipoly — ez az ifjú neve — holdkóros, túlvilági életre támad, s magával viszi az alvó Tubát is egy szirttetőre, honnan az apa mélységbe nyilazza őket s maga is szédülten roskad össze. Mindez nincsen költészet nélkül, de igazolja föntebbi állításunkat, hogyan szeret költőnk a concret világból az ábrándok ködébe szabadúlni. Előtte volt a tragikai összeütközés leány és ifjú, továbbá leány és apa között, de ő azt mellőzve s az érzelmek harcából támadó *emberi* érdeket ki nem zsákmányolva, az álmak országába siet. — A „Brit bujdosók“ ama két angol királyfi, kik száműzetésben I. István királyunknál találnak menhelyet. A 17 lapra terjedő költői beszélyből 8 lapot az expositió foglal el (egész addig: „S ha kardomra“ 130. l.), s azontúl *semmi, de semmi* cselekvény nincs, kivéve, hogy a két ifjú megházasodik. E házasságot némi „rózsák“ symbolicája s egy kis fiú, Bertók, hozza létre csodálatosképen s ez utóbbi

. ki álmak szép honából
S rózsahalálból *les le* titkokat,
Ez emlékül *Lesle* nevet kapott

ugyanaz a gyermekes etymologiai játék, mely nálunk egy időben tudomány színét bitorolta, de mely most már költeményben is nevetséges. Szerzőnk ez *élő-haló* rózsákkal akarta megadni beszélyének, mi abban bensőleg épen nincs, a költészetet, s egyszersmind tanúsítja hajlamát: a legconcretabb historiai elbeszélést, mely

még a monda kerekdedségével sem bír, phantasticus világba játszani át. — „Viadár“ tündérrege legalább nyíltan bevallott allegoria („A vihar lelke, Viadár“), benne a természeti erők nyílt megszemélyítéssel szereplenek, s tudjuk, mifajta költeménynyel van dolgunk. Alkotása is, a népmeséből vett *hármás* szerkezettel — miszerint Viadár maga iránt hálára kötelezi 1. a virág, 2. a gyöngy, 3. a hajnal tündérét, kik aztán bajában megsegélik — gömbölyübbé van téve, mint szerzőnk egyéb elbeszéléseinél. De maga a *genre* nem nagyon ajánlatos.

Az elbeszélő nem felé gravitáló költemények közül ki kell még emelnünk „Hunyadi végső diadalát,“ mely balladai hangon van tartva, de a ballada tömött, cselekvényes, fordultatos menetele helyett csupán *egy* mozzanat festői felfogására szorítkozik, azon egy időpontra, mikor Hunyadi a nándori győzelemből diadalmasan megtér, s úgy látszik, mintha egyenesen az *ismert kép* magyarázatául volna írva. Ezenkívül hibás az által is, hogy az érzület egysége ez öröm pillanatban Capistrán jóslataival és magának szerzőnek, a korhoz s tárgyhoz épen nem illő, hanem e közelebbi orosz-török háború keltette török sympathiáival van megrontva. Továbbá szintén balladaszerű a „Salamon bűnjegye“ című költemény, de a balladának concentrált rövidsége nélkül, Salamon és anyja vitája igen hosszúúra van nyújtva. „A vértanú küzdelme“ — szerzőkint legenda, — minden cselekvény nélküli rajongása egy máglyára ítéltnek, hangban, előadásban semmi legendai. Az évszám (1852), mely föl van jegyezve, olyan formát sejtet, de csak sejtet, hogy e költemény szerzőnek alanyi tépelődése. „A legelső színész“ nem annyira elbeszélés, mint allego-

ria, sajátosságos, nehezen utánképzelhető allegoria, mint többnyire a Bulcsúé. Az ős korban, midőn még szőlőlugas az emberi hajlék, egy anya azt álmodja, hogy száz arczú fia születik, s a *vész szelleme* mind e száz arczot elpusztítja, egyen kívül, s mind a száz *kebel* vére ez egy arczra foly, „hol az éhségnek sárga színe mutatja: *ő nyomor fia.*“ A gyermek valóban megszületik, nő, színész lesz, dicsőség koszorúzza, de, mint anyja álmodá, egyszer csak „oda lesz a sok *élet*, oda“ — hanem végre a költő megjelen lantjával,

Hogy álomba ringassa át
Őt az idétlen dicsőség fiát.

„S a ki szemeit befogta, őt, a költőt, a jóltevőt, ilyeténkép megáldotta“ — t. i. hogy az legyen „a színészet ápoló dajkája.“ Tehát a színészet előbb *virágzik*, aztán *elhal*, haldoklásában megáldja a költőt, hogy az legyen ezentúl a színészet *ápoló dajkája*. Én valóban nem értem. A „Hadúr dalnoka“ című rege is, mely tulajdonkép Vörösmarty apotheosisa, efféle allegorikai ábrázolat, nem minden emelkedés nélkül, sok szép részlettel, de mégis megsokalljuk elébb a hősök, aztán a költők egyenkinti felidézését, hogy utoljára Vörösmartyra kerüljön a sor. Nem is számítva a „Termények gyűlését“ Alpáron, melyben az ásvány- és növényország minden képviselői közt *vas* és *kender* (vas és *papír*) nyeri el a diadalt, — ez allegorikai túlságos hajlam elannyira uralkodik szerzőnk költészetén, hogy „Emlékszózat egy orvos ravatalán“ című gyászversében sem talált érzelmeinek méltóbb kifejezést, mintha az *Életet* és *Halált* versengve lépteti föl; „Életkorok“ című költeménye (fölrva: *Shakspere után*, de meg-

vallom, nem kerestem rá), „A bor“ miszerint Noé elébb *bárány*, aztán *oroszlán*, végre *disznóvért* önt a szőlőtő alá, mind efféle tanábrázolatok, melyek B. didactico-allegoricus irányát bizonyítják, s a költői gondolat s annak előadása közt ama meghasonlást éreztetik, melyről főnebb szoltottam.

De nemcsak az eszme és kifejezés közti kettősség az, mi e gyűjtemény sok darabjának árt, hanem magának az előadásnak *egyenlőtlensége* is. Nem volna Bulcsúnál költői hangulat, eszme, kifejezés? De igen, mindenik. Ábrándos lelke sokszor túlön túl is költői, hangulata többnyire emelkedett, kifejezése a *részletekben* többnyire erőteljes. De a hangulat feszül ott is, hol nem kellene, aztán aláesik: az egységet ritka költeményében tudja végig megtartani; a kifejezés olykor valóban szép, hogy következő soron már dagályba puffadjon, vagy fagypontra alatti színvonalra bukják. Ott van mindjárt „Ajánlása“ (Teleki grófnéhez), mely ódai szárnyalással kezd, hogy sok föllengés után egy régi, kopott, fagyos szójátékon végezze, melyet a grófné nevéből csinál (Teleki = *tele ki*), feláldozván ennek nemcsak ódája hangját, de még a nyelvtant is, ép az utolsó szóban! Ó, ki a gyermekkorról oly találó költőiséggel mondja „Ifjú költőkhöz“ címzett versében:

Az illatos tavasz
Lényünket áthatja
Ránk a *cseresnyefa*
Virágait hullatja . . . (1. l.)

minél a természet és emberi élet tavaszát, a gyermekkor vágyaival, kedvteléseivel (a kedves piros cseresznye!) összhangzóbban, rövidebben, költőibben kifejezni

alig lehet, máshol „gyémánt-szirten leomló mézpatak“ (11. l.) „mézes *kenyért* termő keserű *füst*“ (29. l.) stb. képtelenséget ír; ő, ki a „napkelet hőst“ bár allegoriásan, de emelkedett hangon zengi, ugyancsak Eteléről azt mondja, hogy *vadat* álmodik; ő ki a fonó kis leányról írt költeményben végig naív hangot tud tartani, a gyermekek szájába (257. l.) e szavakat adja:

Ma az élet útját sok kigyó bejárja,
S a ferde műveltség pokoli vad árja
Győző láb alá tipraná korunkat —

tehát oly valamit, a mi azok élettapasztalásával s ártatlan derült világnézetével merőben ellenkezik; ugyanazon sok szép részlettel bíró költeményben, melyet főnebb dicsérve hoztam fel („Pusztán“), miután azt kérdi: „Hol lelünk egy követ, egy történeti jelt, rajt' a *kihalt multat* s a jelent *siratni*?“ hogy e *kihalt multat sirathassa*, vajjon kinek emlékét fogja keresni? *Árboczét és Törtelét!*

Igen, hol nyugszanak: kiknek *csókjaitól*
S *gyilkaitól* veszett ki Árpádnak háza?

tehát ez is egy *panasz* a pusztá ellen, hogy épen az Árbocz és Törtel emlékét meg nem őrizte! Íme hogy romlott meg a hang, következetlenség által. Még szembeötlőbb a következetlenség a „Gracchusok anyja“ című költeményben. A római matróna, *márvány* oszlopok közt, melyekről *gazdagság* és *művészet* mosolyg, szó és fon. *Rubintos rokkája*, *gyémántos orsaja*, fején a *diadém nemzetek* vagyona. Jőnek hozzá látogatók, barát-néi, *gyöngyök*-, *gyémántok*-, *smaragdtól* fénylők. E fényűző nőknek mondja aztán a *rubint rokkás* anya: „az

én kincseimet *rajtam* nem látjátok“ s vezeti gyermekeihez. Mivel nagyobb fényűzők a látogatók, mint ez az anya, kinek fején *nemzetek vagyona a diadém?* — Mint a hangok legtarkább vegyületét, a „Tompához“ írt költeményt emelem ki, mely valóságos olla potrida. A „génus szellem ujjától“ „tyúha! teringettéig“ van ebben minden. Egyenkint véve majd minden szakasz jó: az összes hatás nagyon visszatetsző. Mily szép, érzelmes hely, midőn emlékezteti barátját:

Álmodánk egy *szalmazsákon*
Arról mi *szép* a világon;

vagy alább a jellemző vonás Tompára:

Falra írván költeményed,
Megraboltad a fél éjet. —

De aztán átcsap a legburleszkebb hangba, mely magában szintén jó volna, de az előbbieket után kirívó helytelenségnek tűnik fel:

Egy tót alszik rokkant ágyon
Ázva *vágyon* igen *nágyon*,

s aztán a diák tréfa, hogy a tót „pátri“-nak bajuszát „koppantóval elnyikkintják.“ Lehetlen e költeményt meg nem sajnálnunk a kárbavesztett jó részletekért.

Tompáról emlékezve, nem hallgathatunk el egy jellemző észrevételt. Nem hiába, hogy B. minden kortársai közül csupán e költőnk iránt fejezi ki rokonszenvét: az allegoriás, képdús modor, melyet használ, sokban hasonlít Tompa előadási módjához, a mint negyven-nyolcz előtt írt. De a „Temetői hangok,“ „Jégvirá-

gok“ stb. költője, noha kissé pazarúl bánt a képekkel, s kimélet nélkül szórta virágait, nem lehet mondani, hogy ezek *hamis* virágok lettek volna. Bulcsúéi közt gyakran lelünk hamisakat. Metaphorái sokszor erőszakoltak. Bármennyi példával szolgálhatnánk. „Könyved gyémánttá *szűrt* az igazság.“ (5. l.) „És ekkor, ifjú, kebled *tiszta* tenger . . . hullámain *dobzódik a vihar*“ (9. l.) „*bajsa* a béke galambjának *két szárnya*“ — comicus hatású, komoly helyen (13. l.) „*vérbe* márttam tollamat, mely itt *aludt meg* szobád szőnyegén?“ szörnyű. (49. l.) „Szárnyad a *kíntól* kinőve magát . . .“ hamis metaphora, mert szárny, tag nem szokott *nőni kíntól*. (48. l.) „*Lezárta* szeme *tiszta tükörét*“ — igen csinált: a lecsukó tükörrre emlékeztet (51. lap). A közelebbi idézetek „Ferenczy Teréz koporsójánál“ című verséből vannak véve, mely csodálatos vegyülete a szörnyűnek, dagályosnak és szendének. Mily szép részlet az ilyen:

Mint átfűrt szíved, oly csendes szobád.
Tavaszzszellőben lelked lebeg itt;
Felém *sohajt az édes hársvirág*, —
S lapozgatom rendezett műveid.
Órült szerelem, — titkolt fájdalom —
S reménytelenség mindenik dalon!
A szív, melyből *ennyi keserv fakadt*,
Jobb így, kihűlve, hideg sír alatt.

Vagy nem ezerte szebb-e az ilyen, mint a mely sorokat főnebb ugyane költeményből idéztünk?

Verselését szerzőnek csupán egy-két szóval érintjük. Többnyire jó az: de mégis fordulnak elő szabálytalanságok, melyek a rhythmus egységét kellemetlenül zavarják. Ilyen főleg szerző nagy előszeretete a vers-

szaktalan, hosszabb rövidebb sorokból álló verselés iránt, a hogy e kötet legnagyobb része írva van. Ilyen az, hogy néha az egymással rímelő sorok sem egyforma méretűek, hanem egyik hosszabb, másik rövidebb; péld.:

Midőn éjfélkor fölsikolt a gyer || mek . . .

De az anyácska úgy fél, úgy remeg.

egyik jambus catalecticus, másik nem az, egy rím nő, hím a másik. Ilyen, hogy a sztrophaszerkezet sincs ugyanazon versben végig egyenlően tartva: például 31. vagy 48. lapon, néhány versszak tisztán ötös sorokból áll, csak azután jönnek a hatodfelek. Ilyen rím szóban különféle hangzók használata; nemcsak efféle: *hazában* = *történattan*, *csillámlik* = *talpig*, *kedvessed* = *těsted* *féltő* se = *kedvесе*, hanem ilyen Molnár Albertfélék is: *zsámolyán* = *fiam*, *csókolván* = *álomban*, *Jolánt* = *hant*, *Jolán* = *boldogtalan* stb. a miből már kinőtünk egy pár század óta. Oly nem kezdő költőtől, mint Bulcsú, nemcsak az effélének kerülését, de azt is megvárnök: hogy ha két ríme (140. l.) *elem* = *elem* volt, a rákövetkező harmadik ne legyen *alom*, vagy ha két ríme (38. l.) *ének* = *ének* volt, utána más kettő ne legyen *ának* = *ának*, vagy hogy (a 90. lapon: „Mintha, vihar . . .”) egész szakasz minden sora (négyet kivéve) ne végződjék csupa *k* betűn stb. — Ezenkívül megjelöljük nyelvtani tekintetben: *kélnek* (90. lap, az *é* csak a gyökben hosszú), *vésznek* (34. l.), *csapodárkodj* (92. l.) *alhatsz* (110. l.), *álmodj* (113. l.) *nyilat* *ívezni* (ívet ajzani 116. l.), *sejteni* *valamire* (123. l.), *apámnak*, *vasdērekú* *Edmund(nak)*, *célzatát* (126. l.) stb. — *Szafó* (54. lap). *Daphne* (u. o. *Danaë* helyen)

Cziczzeró (59. l.: hogyan jó a *poéták* közé?) *bírok* hazát (66. lap) s. t. e. f.

Bulcsú jelen kötetében annyi szép egyes rész van, hogy fájlalnunk kell, miért nem tud azokból összhangzó egészet alkotni. Túlfeszültség — lohadás: e kettő váltakozik folyvást műveiben, mint a gőzkatlannál. Ha nem akarna *igen* költői lenni, bizonynyal költőibb volna. Mert nem hiányzik nála sem a képzelet, sem a hevülés: de ő túlozza mindenenket. A természettől is elég szép arcot minek *festeni*? vajjon szebb lesz-e úgy? Mintha csak magáról írná, az „ifjú költőkhöz“ szóló tanversében e sorokat:

Ah, mint a költőé,
Nincsen oly szenvedély
Csak *keble vihara*
Ne lenne féktelen!!
Így nem csoda: ha babért nem talált.

III.

TRENCSENI CSÁK. *A magyar Akadémia által Nádasdy-díjból 100 arannyal koszorúzott történeti költői beszély tíz éneken.* Írta Szász Károly. Pest, 1861. Engel és Mandello tulajdona.

A hazai költészet múzsája darab idő óta sovár szemmel néz a magyar történelemnek ama viharos, nagy szenvedélyek- s roppant alakokban annyira bővelkedő szakára, midőn az utolsó Árpád elhunytával szabad mező nyílt a pártok óriási küzdelmének, s az oligarchia meghasonlott kebeléből királyi hatalmú dynasták tornyosodtak föl, vészterhes fellegek gyanánt szórva mennyköveiket egymás ellen s az alatt fekvő lapályra, a nép alsóbb rétegeire. De noha e korszak története a költé-

szetnek, mely örömet oda fordul, ahol nagy szenvedélyeket, erősen kinyomott jellemeket, a közönségesnél tetemesen nagyobb mérvű alakokat szemlél, — kivált az eposznak és drámának, mintegy magától idomba ömlő kész anyaggal látszik szolgálni: mégsem sikerült belőle ezideig a tárgy követeléseihez méltó művet teremteni meg. Kisfaludy csonka drámája legkitűnőbb ezen törekvések közt, melyek nagy részét az eredménytelen pályafutás feledsége borítja: de egy éles szemű bírálónk e darab sükere felől is kimondotta már kétségét, mert — úgymond — „cselekvénye kettősen indul, s a Csák Máté viszonyából kevés tragikai érdek látszik fejlődni.“ Én pedig oly véleménynyel vagyok, hogy maga e történet, mely az írók könnyű diadal reményével csalogatja, teszi egyszersmind, ha nem lehetetlenné — mert elvégre sincs lehetetlen a génusz előtt — de rendkívül nehéz a feladat megoldását. Igen sok és igen kevés egyszersmind, úgy tetszik nekem, a mit a költőnek nyújt. Sok, mert a csaknem egyenlő magasra felszökő alakok közül, melyek ottan szerepelnek, egyet sem mellőzhet vagy rendelhet a másik alá, úgy, hogy a történeti tudalom fel ne támadjon önkénye ellen. Ki fog írni, például, Csákról, hogy Omode, Apor, Zács Feliczián ne követelje művében az oroszlányrészt: miből a cselekvény kettős vagy többes folyama könnyen származhatik, és az, hogy a költő nehezen bír *egy* főhőst emelni a kolosszi alakok fölé. De egyúttal kevés is, mert a história nagy drámájában szereplők indokait, viszonyát egymáshoz, a külön csoportokra szakadozó tények egybefüggését stb. nem világítja meg kellően a részletek bősége által; s mert az események haladta új-új sereg történeti személyt hoz színtérre, kikről, a

puszta néven kívül, alig tudunk valamit, de a kiket mégis a költő, hogy az eseményekhez hív maradjon, rajzába fölszedni kénytelen.

Midőn Szász Károly, ezelőtt pár évvel, műve alaprajzát e sorok írójával közölte, az utóbbi látván a tények, a cselekvő személyek roppant tömegét, mely itt mozgásba tételik, azt jegyezte meg rá, hogy ő e tervet egy huszonnégyszeres nagy epopoeában, minő az Iliász, sem tudná költőileg kifejezni, nemhogy egy beszélyben. Tisztelt barátom máskint vala meggyőződve, bízott magához: a költemény itt van. Jól tette, hogy nem hagyta magát elijesztetni kishitű ellenvetésem által: műve mindenesetre nyereség irodalmunknak és én, ki barátom könnyen hangolható lyrai természetét ösmerém, de alakító tehetsége iránt, addigi működése után, nem volt okom valami nagy véleménynyel lenni, — sok tekintetben kedvesen csatlakozva érzem magamat könyve olvasásakor. Nem igen tudnék nevezni művet újabb költői irodalmunkban, mely a horátiusi „plura nitent“ fényesebb példáit mutatná föl, mint ép e költemény, még pedig nemcsak festői, vagy lyrai részletekben, — vagy, hogy ismét Horatiussal szóljak, a „late splendens pannus“ dolgában, — hanem egyes nagyobb részek, egész énekek hatályos eposzi vagy drámai alkotása tekintetében is. Csupán az egyéni erőtlenség bevállása marad-e hát most részemről a föntebbi észrevétel; vagy alapja a művészet örökkévaló törvényein nyugszik: ez az, a minek tisztába hozásával tartozom magamnak, tartozom a szerzőnek, tartozom, mint kritikai lap szerkesztője, az irodalomnak. És én kimondom, s Trencsényi Csák olvasója érezni fogja velem, hogy a költemény legfőbb baja a tények és szereplő egyéniségek roppant

halmazából ered, melyek közül amazoknak *cselekvénynyé* ezeknek *jellemmé* fejlesztésére szűk a tér, az idő. Neveli a fogyatkozást szerző modora az expositióban, indokolásban, jellemzésben, mely a felfogást nehezíti, fáradságossá teszi az olvasónak, s ez által csökkenti, nem egyszer paralysálja, a mű élvezéséből származható gyönyört.

A mi az elsőt, — a tények és szereplők sokaságából származó kényelmetlenséget illeti: elég e részben magára a költeményre utalnom. Már az I. ének, mely különben erőteljes alkat, drasticus hatás által kitűnő, túl látszik terhelve eseményekkel. A négy fő tag, melyre oszlik: a Forgács-fiak episdja, a kiátkozási jelenet, az országgyűlési előfondorlatok, végre Porcs jelenete Csákkal — mind ez sok egy nyomra, kivált az első énekben, hol mérsékletre van szükség, nehogy a fokozatos emelkedés lehetlenné váljon. A többi ének is, kivéve a lyrai hangú V. és VII-ket, szintén érezteti velünk, kisebb nagyobb mértékben e halmozottságot, de egyik sem annyira, mint a VIII-ik és az utolsó, hol a szűk lyrai — inkább balladai mint eposzi — formában események és személyek tarka csoportja űzi egymást oly gyorsan, hogy elkáprázik belé a szem. Jól tudom, mik lehetnek szerző ellenvetései. Először, hogy ily szövevényes szakaszát a históriának, melyben a legfontosabb országos érdekek a családiakkal keresztül-kasul fonódnak, nem lehet valamely falusi elbeszélés egyszerű tervére szállítani; a mi pedig a harczias jeleneteket nézi, hogy szerző nem hőskölteményt, hanem beszélyt írván, annál inkább joga volt eposzi terjedelmesség helyett a ballada gyorsabb menetét alkalmazni. De én az elsőre azt jegyzem meg, hogy a legbonyolultabb alany (sujet) sem menti fel a költőt azon köteles-

ségtől, miszerint minden tagot kellő evidentiába helyezni, s e részben a térrel nem szabad fösvénykednie; a másikra, hogy a vége felé szűkebb mederbe szorított elbeszélés — a catastrophának balladaszerű elnagyolása — olyanforma hatást szűl az olvasóban, mintha szerző megúnta volna már vesződni cselekvénye és személyeivel s össze akarja hányni vetni, hogy valahára szabadúljon tőlök. Legalább, ki az első ének erősen epicai sőt drámai jelenéseit az utolsónak szélűzte felhődarabok gyanánt „elmosuló“ (szerző szava) tüneményeivel összeveti, nagyon hajlandó ily következtetésre. Igaz marad tehát, hogy a választott forma (költői beszély) nem elég bő mindazon események és jellemek költői fejlesztésire, miket szerzőnk a mű tervébe ölelt.

E kényelmetlenségből ered aztán a másik baj: az expositió, indokolás, jellemzés szaggatottsága. Annyi esemény, annyiféle történeti nevezetesség színpadra hozása temérdek tájékozást, vissza- és körültekintést igényel, s a költő azon veszélynek van kitéve, hogy vagy terjedelmes expositiók által úntasson, vagy csak futólag, röviden, elszórt vonásokban, mintegy *lopva*, adja a helyzet felvilágosítására szolgáló körülményeket, a mi ismét az expositiót nehezen felfoghatóvá, a tények összeillesztését az olvasóra nézve fáradsámassá teszi, minél nincs a hatásnak nagyobb ellensége. És itt meg kell jelölnünk a különbséget, mely van a szerző és olvasó viszonyában valamely költői műhöz. A szerző, kinek lelkében az egész megalakult, tisztán láthatja története minden szálát, egy legkisebb vonás, egy könnyű czélzat elég neki, hogy a képet, mely lelkében él, a papíron is teljesnek, hiány nélkül visszaadottnak lássa; minden egyes mozzanatnál, a cselekvény minden fordulatánál,

tudja az indokot, előzményt, belátja a fejlődést, a vég-czél: s épen azért, mivel előtte mindez világosan áll, könnyen csalódásba eshetik, hogy az olvasó szintén úgy megérti legapróbb czélzásait, összeilleszti a szétszórt vonásokat, egy góczba gyűjt minden sugárszálát s a kép hasonló tisztaságban fog állni előtte, mint a szerző lelkében ragyog vala. De, hogy ez történjék, a költő részéről nagy művészetre van szükség, melyben az okos kiszámítás, a magát, tárgyilag, olvasói helyzetébe áttevés nem csekélyebb szerepet játszik, mint maga a költés, a phantasia. Valamint a festő, gyakran és különböző távolra megáll műve előtt, s majd ilyen, majd amolyan világításban szemlélve, igyekszik mintegy idegen szemmel tekinteni azt, hogy hatása felől *másokra* tisztába jöjön: ép úgy szükséges, hogy a költő, biztos kiszámítással, meg tudja határozni a világosság azon mértékét, mely épen elég arra, hogy az olvasó nagy fáradság nélkül képes legyen felfogni, átérteni a művet (mert csak így élvez); de sem igen sok, a mi úntat, — sem igen kevés, a mi homályt szül. E kellő arányt egyszerű alapterv-nél könnyebb eltalálni, mint ott, hol az események és szereplők sokasága már magában szétvonja a figyelmet s a költő részéről nagyon ügyes berendezést kíván.

Szerző modorában, a mint exponál, indokol, van olyas, a mi gyakran nehezíti, nemhogy könnyítené, a viszonyok felfogását. Gyakran megesik nála, hogy előbb meg hagy történni valamely tényt, csak azután, későre ismertet meg az előzménynyel, későn láttatja vagy sejteti az indokot, akkor, midőn már a dolog érdeke elhalványult; — ahelyen, hogy előzmény s indok által figyelemgerjesztőleg hatna, és előkészítené az esemény iránti érdekeltséget. Csák és Omodé viszonya, például, he-

lyesen van kigondolva. Omodé családi episódját igen jól köti szerzőnk a fő cselekvényhez, mely Trencsényi Máté s Károly küzdelmeit tárgyalja. Omodé, most a király híve, Csák részén volt egykor. Nagyravágyása nem kisebb álomban ringatá, mint hogy idősb fiának, Erzsébet kezével, a koronát fogja megszerezni. E reményben, négy fiával, Erzsébet és Csák mellé esküdött vala. Azonban Csák, midőn korona-vágyó tervét fölfedé előtte, úgy látszik, kikaczagta vele. Innen halálos gyűlölség Omodéban Csák iránt. Vakmerő tervét füstbe oszolni látván, Károlyhoz áll, hűségét oly drágán vetve áruba, a mint csak lehet. De fiai nem követik lépését, ők meg akarják tartani esküjüket Csák és Erzsébet irányában, s ebből fejlődik ki a család tragicuma. Mind ez, emlitém, igen jól van kigondolva s a kapocs a mű két uralkodó cselekvénye közt szerencsésen találva meg. De lássuk a módot, mely szerint ezt a költő exponálja. Omodé bemutatásakor (35. l.) mit sem szól a Csák elleni bosszúról, mely őt Károly mellé hajtotta. Említi ugyan a nagyravágyást, hogy az Aba királytól származott főúrnak voltak álmai a trón felől „hat fiából egyik“ számára, de most

.... a nagy világon csak *egy szél* bír vele
Mely benyelne mindent, — az *önhaszon* szele!

s a korona felőli ábrándoknak hátrálniok kell, mert

Nem üres a trón már, Károly ül fen azon...
Vége az ábrándnak, de még int a *haszon*!

Ily bevezetés után nem értjük, hogy e csak *önhasznot* *hajhászó* ember miért „ugrik fel dühösen, mintha a világ forogna vele“ mikor Csák megszólal az országgyűlésen,

s miért kiáltja: „el kell fogni!“ holott Csák nem tett többet, mint azok, kik Dragutint ajánlák királyul. Nem értjük a jelenést (45. l.) Omodé és fiai közt; meglep, megzavar, mint valamely erős csattanás, melynek okát nem tudjuk, de mivel egészen vak esetnek látszik, semmi mélyebb benyomást nem tesz a lélekre. Ignoti nulla cupido: nem gerjeszt várakozást, a mi egészen el van takarva. Már pedig a III-ik énekbe is jól be kell olvasnunk, míg valamicskét megérthetünk, midőn a fiak röviden odavetik (57. l.):

Erzsébetért húséget esküvénk,

S a hit, kimondva, többé nem miénk.

Azzal pedig, hogy Omodé magánbosszúja okát sejtjük legalább, szerző mindaddig várakoztat, míg az apa és négy fiú közötti jelenet, mely a természet legszentebb lánczait tépi össze, egészen leviharzott előttünk, s midőn annak megtudása, érdekköltés dolgában, jóformán csak eső utáni köpeny hatásával bír. Mennyivel világosabb, egyszersmind drámaibb lett volna Omodé gyűlölségét már az első énekbe beszőni, talán scenirozni is, és abból fejleszteni ki a családi tragoediát, mint utólag vetni oda egy versszakban (69. l.):

Én vittem őket, igaz, Csák kezére.

Együtt tévénk Erzsébetért hitet.

Hivém, még trónra juthat Aba vére,

Reményem akkor lépcsőt épített

Hogy Erzsébetnek János lesz a férje . . .

Hah! hallom újra: *Csák mikép nevet*

Mikép gúnyol ki! Átok és halál!

Te csak ne vess! Omodé bosszút áll . . .

A bosszú indoka, mely a költeményben aláhúзва sincs, mint itt, könnyen elfutja az olvasó figyelmét s az egész indokolatlannak fog tetszeni előtte.

Hasonló észrevétel alá esik Csák viszonya Erzsébet-hez, melylyel mindvégig sem tudunk tisztába jönni. Csák jellemrajzában olvassuk, mindjárt elül (10. l.), hogy „ő a világon senkit nem szeret, nem!“ Így arra vagyunk készülve, hogy Erzsébettel, a jog védelmén kívül, legfeljebb nagyravágyó céljai vannak, mely véleményben megerősít az is, hogy midőn (85. l.) Omodé Dávid rajongó lelkesedését látja Erzsébetért, „gyönyörrel nézi e rajongó bánatot“ — tehát semmi jele a féltésnek, sőt olyanformát vélünk kiolvasni, hogy észrevette a fiú szerelmét, s fel akarja használni Erzsébet hazajöttének kieszközlésére. Azonban már feljebb ismét egy nyilatkozatra találunk Csák részéről (82. l.), melyet épen úgy, sőt tán inkább vehetni szerelmi fájdalomnak, mint a megghiúsult nagyravágyás gyötrelmének.

..... Csák azt mondja: „Vége!

Szép álom, — oda van!“ Többet aztán nem szól.

Ám látszik szemében, hogy magával harczol.

A gondolat nyíla *szívén* sebet karczol,

Ő nem gondol vele, hogy *vér ömlik* abból.

Mihez hozzáadván a catastrophát (220. l.), midőn t. i. Erzsébetnek Dávid iránti szerelme gyanújára előbb: „Csák riad s lelkén *bősz sejtelem* virad,“ azután, mikor a királyleány egyenes vallomása mi kétséget sem hagy e felől:

Egyszerre Csák *mindent megért*;

Kardot emel, semmitse' kérd.

„Vessz el, kigyófaj!“ zugva mond,

„Hogy is hihettem, én bolond!

Omodévér mind ily veszett!“

— „Máté megállj! elment eszed?“

„Nem az!“ kiált s *Dávidra sújt* —

És porba dönti a fiút, —

valóban nem tudjuk, a nagyravágyás büszkesége, vagy a csalódott szerelem követeli-e ez áldozatot. Én szívesen meghiszem, hogy Csák „nem szeret senkit,” tehát Erzsébetet sem, de nőül akarta a koronáért, s midőn a Dáviddal font gyöngéd viszony felől bizonyossá lesz, a büszkeségén kapott seb s a mármár veszendő csata miatti elkeseredés teszi oly dühössé, hogy megsemmisíti a terveibe tolakodott ifjat: de mind ez a költeményben nincs oly világosan tartva, hogy zavarba ne hozza még a nem figyelmetlen olvasót is.

Hosszabbra is nyújthatnók ez észrevételeket, ha kicsinyesség vádjától nem tartanánk. Így például azon négy kezdő versszak (3—5. l.), mely az ország általános helyzetét a cselekvény megindulása előtt — egészen klasszikai rövidséggel — rajzolja, hol négy versbe annyi minden befér, hogy a legjobb véleményt költi szerzőnk elbeszélő ügyessége iránt, — e négy stropha, mondom, hiányúl érezteti velünk, hogy *már itt* nem tétetik említés Károlyról. Képzeljünk olvasót — a mint hogy van elég, kivált a szépnemből — ki nem jártas a hazai történetben: arra nézve alább a *szoknyás* király, asszony ember s maga Károly neve mint királyé (12. l.) idegenül fog hangzani, mert nem volt rákészülve, hogy ily párt, ily trónkövetelő is létezik az országban. Igaz, hogy a Forgács-fiak jelenete csattanósabb így, de amúgy világosabb lett volna a helyzet. Ugyancsak a Károly, a pápai törekvések, a leendő országgyűlés meg a Csákpárt előkészületei expositiójára (20—24) azt kell megjegyeznünk, hogy igen vázlatos, rohanó, tények s nevekkel túltömött; mely kifogás az országgyűlési pártvitákra (II. ének), sőt általában mindenhova kiterjeszthető, hol szerzőnk históriai körülményeket exponál. — A cselek-

vény indokait, vagy újabb mozzanatait is nem egyszer oly röviden, mulólag, elszigetelten veti oda, hogy semmi érdeket nem gerjeszt a további fejlődésre. Így például midőn Csák, hallva hogy Kassát, mely az övé, Omodé kapta adományul a királytól, apródját küldi e városba, oly utasítással: „majd kapsz több parancsot“ (87. l.), e rövid mozzanat könnyen elfutja figyelmünket és semmi fejlődést nem várunk Kassán az Omodé és Csák közötti antagonizmusból. De hagyjuk ez apró részleteket, csupán jegyezzük meg általában, hogy a nagyon rövidre szorított, azonfelül szétszórt sugarakba tördelt expositió és indokolás nehezíti a mű felfogását, csökkenti az érdeket, melylyel különben a további fejlődés iránt viseltetnénk.

Hátra van még azon alkalmatlanságról szólanom, melyet a történeti szereplők s nevek aránylag nagy száma okoz a *jellemzésben*. Nem lévén hely arra, hogy a költő cselekvés által bontsa ki előttünk kisebb jellemeit, könnyen esik azon hibába, hogy az egyszer-kétszer föllépő egyént minden ok és következmény nélkül bemutassa, *kívülről* jellemezze, elmondjon róla némi általános jellemvonásokat, melyekből a költemény folytában semmi sem fejlődik. Így vannak jellemezve költőnk másod- és harmadrangú szereplői. Ott van például, Zács: szerző leírja külsejét, be hagy pillantani lelkébe: „óládkodik szemei megül egy kis *ravaszág*, de — úgy mond — ki figyelne arra...?“ ezáltal fölkelte várakozásunkat, hogy Zács a darabban mint cselszövő fog tán szerepelni, de kivéve mostani fölléptét, miszerint Csáknak hírt hoz a leendő országgyűlésről, többé nem is találkozunk vele. Mi haszna tudjuk hát, hogy színes, hízelt, ravasz stb?... Épen így Druget a *furfang* olasz; Ujlaki Ugrin; a Csák dalidóján s Károly lakomáján

bemutatott egyéniségek, melyek cselekesznek ugyan, a mennyiben később *harczolnak*, de a kézzel-lábbal működést nem nevezzük költőileg *cselekvénynek*. Szeretném jól fejezni ki magamat. Nincs nagyobb epikai költemény, hol egy csapat járókelő ember ne volna, a többkevesebb fontosságú jellemektől kezdve, le a pusztanevekig, sőt a „sine nomine turba“-ig. Tehát a mit világ kezdete óta minden epicus gyakorol, azt gáncsolhatnám — épen Szász Károlyban? Isten őrizz! De azt látom én, hogy a derekabb eposzírók — például vehetjük a mi Zrínyinket is — nem rajzolnak jellemet *hiába*, azaz oly oldalról, mi a cselekvénnyel kapcsolatban nincs, nem „moliuntur inepte,“ s ha valamely nevet csupán egyszer hoznak is fel, mint ez gyakran megesik a harczleírásokban, azt azért teszik, hogy a névhez a vívás, elesés stb. valami új, festői vagy plastikai képét ragaszszák; ez által a jelenet változatosságát mozdítván elé; sokszor egy csomó néven szaladnak át, hogy az ezeket gyorsan elejtő hőst annál inkább emeljék; sokszor a név nélkül, tömegben harczolók képét adják, tömegesen írnak le, jellemeznek mintegy. Mind ebben bizonyos költői célzatosságot lelünk, mely mint a Glaucus cseréje Diomedessel, bár oda nem tartozik szorosan, mégis oda *illik*. Ez „odaillés“ tekintetében esnek kifogás alá nem egyszer szerzőnk apróbb jellemzései. Vagy, hogy új példát említsünk, miért van Rajcsányi és címere annyira kiemelve (VII. én.) a többi fölött? Értenők, ha például a többire is címeréről kellene ráismernünk, vagy e hős a többit meghaladná: de e kiemelés itten várokozást költ, s alább semmi különös Rajcsányiban. A VIII. és X. ének rövid alakja azon hátránnyal van költőnk jellemzéseire, hogy személyeit még a harcz s

halálnekem változatos festése által sincs ideje egymástól különbözőkké tenni, s leginkább rövid, általános természeti hasonlatokra kénytelen szorítkozni. Dömötör mint *felhőszakadás*, Druget hada mint *érczfal*, Aba mint *sas*, Jordán s Aba mint *párducz* és *leopárd*, Károly mint *oroszlán*, Aba népe mint *farkasok*, Druget mint *tigris*, Dömötör mint *sakál* stb. Mindez hét rövid versszakból (209—12. l.) került ki. Egész menageria. Tágabb eposzi formában volna hely e régi hasonlatokat új vonásokkal frissíteni fel, s ez által a hős egyik vagy másik jellemoldalát jobban, mert egyéniebben, tüntetni szem elé: de itt oly általánosságba foly össze minden vonás, hogy különböztetésül nem marad egyéb a pusztá névnél.

Ellenkezően az eddig mondottakkal, Szász K. költészete mindenütt biztos röptet vesz, valahol csak elegendő tért enged neki, hogy szárnyait akadály nélkül kiterjeszsze. Az első ének halmozottsága ellen főképp azért szólánk, mert *első* ének: de különben annak három kiváló tagja, — ú. m. Csák jelenete a Forgácsokkal, az egyházi átok, az öreg Porcs föllépte, a háttérben zúgó tivornya s mindezek reflexiója Csák lelkében, oly drámai hatással vannak kivive, hogy egészen magával ragad. A második ének eleje s vége, amaz leírásaival, ez drámai fordulatával, szintén jó benyomást tesz; de sehol sincs a költő annyira teljes erejében, mint az egész III. ének folytán, hol az Omodék családi viszonya rohan a végzetszerű catastropha felé. Kifejtjük alább, miért, hogy e résznek *kellett* legjobban sikerülni. A IV. ének helyenkint színtelenebb; de az V. és VII-ik, amaz elegiai, ez idylli kényelmével, ismét tág mezőt nyit szerzőnk költészetének; míg a VI-ik a benne festett polgári zűrzavart némileg az előadás zavarán is érezteti.

Nagyon jól olvastatja magát a IX-ik is; a VIII. és X-re főntebb előadtuk észrevételünket.

Most térjünk a főszerkezetre. Cselekvény itt három van, melyek közül egy fő, kettő mellékes akar lenni. Főcselekvény Csák viszonya Károly ellenében, mely egyszersmind az országos, a történeti nagy catastrophának is hordozója; episod az Omodé-ház tragikai s Erzsébet szívtörténete. Meg kell adnunk szerzőnek, hogy e három cselekvényt, terve alapján, derekasan kapcsolja össze, úgy hogy ellene, én legalább, nem tudnék kifogást tenni:*) az Omodék története egyfelől a tett eskü, — s az apa hitszegése után a fiaknak ahhoz ragaszkodása, másfelől Dávid rajongó szerelme által mind a főcselekvénybe, mind Erzsébet episodjába nemcsak benyúlik, hanem összeforr ezekkel, úgy hogy egymástól elválasztani nem lehet. Ennyiben hát a compositió jeles. De ha e három cselekvényt a kivitelben, ha ezek *arányát* egymáshoz tekintjük: azonnal szembetűnik, hogy az Omodé-tragoedia, episod létére, a főcselekvényhez képest nagyon előtérbe nyomúl, sőt dominálja ezt, nemcsak terjedelem, de a mi legfontosabb, érdek tekintetében is. Mert az Omodék sorsának *belső* drámai fejlődése van; míg a főcselekvény inkább *külső* történeti motívumokon halad előre; amaz költőileg, ez történetileg igaz. Ott vagyunk vele, hogy a főntebbi idézet szerint „kettős cselekvény“ áll előttünk, mely versenyezni látszik egymással, és a versenyben Omodé lesz a győz-

*) Egy barátom ítélete szerint ez összefüggés *csak* politikai. Én nem osztom e véleményt. Mi lesz akkor költői, sőt drámai kapcsolat, ha mint a négy Omodében, az esküszó szentsége, a szívreligiója, Dávidban a szerelem, a vén Omodében a nagyravágyásán Csák által ejtett seb stb. csupán politikai motívumok?

tes megint azon okból, mi Kisfaludy drámájára megjegyeztetett: „mivel a Csák viszonyából kevés tragikai érdek fejlődik.“ Úgy van: Trencsényi Máté, kit szerzőnk az első énekben — mondhatnók: a dráma első felvonásában oly óriási jellem-alakkal állít elénk, a költemény haladtával nemcsak (szerzőként) erkölcsileg süllyed, hanem mint főhős, mint cselekvő jellem is mindinkább halványul, s ezt vallja be mintegy a költő is, az által, hogy míg első énekét „Csák Máté“ felirattal egészen hősenek szenteli, a többiben alig hagyja látnunk egy-két pillanatra. Országgyűlési bukása a II-ik, szaggatott jelenete a IV-ik énekben, a I-sőhöz képest, száll; aztán eltűnik szemünk elől, csak háttérből intézi ügyeit, míg az utolsó ének rohanó alakjai közt ismét találkozunk vele néhány pillanatra. De már itt: heu, quantum mutatus ab illo Hectore! — Költőnk e tartózkodása hihetőleg a történet iránti nagy tiszteletből ered, mely szerint Csák sehol sem szerepel személyesen, nem vesz részt sem a sárosi, sem a rozgonyi csatában, úgy hogy elég messze vélt menni szerző, ha ez utóbbiban föllépteti. Részünkről megadjuk a históriának, a mi az övé, de nem szeretjük, ha lacunái a költői alakításon is meglátszanak; s teljesen osztjuk egy műértő barátunk véleményét e részben, hogy „midőn Szász K. híven teljesítette a történelem iránti *kötelességét*, nem használta föl eléggé a költő *jogait*.“ A nagymérvű országos viszonyok *külsőleges* természete, bármily hű történeti rajzolatban, meg kell, hogy hátráljon az Omodék *belső* drámaisága mellett; ha csak amazok is a szív mélyébe nem verték hatalmas gyökereiket; mely eset itt nincsen eléggé kifejtve, miután, a mikép főnebb érintők, Csák érzelmeivel Erzsébet iránt tisztába sem birunk jönni.

Csák jellemének felfogását szerző szükségesnek látta igazolni s egyszersmind a mű alapeszméjét kijelenteni az előbeszédben; mivel — úgymond, — „Kisfaludy Károly óta Csák Máté úgy él az irodalmi közvéleményben, sőt némileg a történelmi tudalomban is, mint a *szeplőtlen szabadság* hőse. E nagy írónk költészete oly dicssugárokkal vevé körül Trencsén egykori hatalmas urát, hogy a későbbi költő, ki más felfogással merít a történelemből, a köztudalommal szemben sikamlós helyzetbe jó. Pedig a historia critica előtt Csák Máté nem egyéb, rakoncátlan dynastánál, önfejű és önző kényúrnál s végre középkori rabló lovagnál.... Azonban érzem — folytatja — hogy egészen valóhű felfogása Csáknak kevésbé lenne költői s így a két örvény közt: a rideg való és alaptalan költés közt, közép utat kelle tartanom. Úgy fogtam azért fel s úgy akartam elétűntetni Csákot, mint ki a szabad királyválasztás valódi és jogos elvéből indulván ki, kezdetben az igazság terén áll, legalább fél lábbal, s midőn történetünk megnyílik, Csák még a nemzeti jogok véde, — és Károly (ki az országba nem az ajtón, hanem az ablakon, nem a nemzeti választás, hanem a pápai erőszakolás útján jött be) kétségtelenül bitorló. Azonban a helyzet lassan — s mivel az olvasó szemei előtt: úgy vélem drámailag — változik. Csák nyomról-nyomra hagyja el a jog terét s sülyed féktelen rablónak; Károly — egyedüli szabadító a fejtelenségből — nemes jellemével oly mértékben emelkedik az ország közvéleményében s az olvasó rokonszenvében, — a mint amaz száll alá. Íme ez a mű alapeszméje s a szerkezetnek főrugója. Ezt az eszmét képviseli, s a darabnak, úgy szólván, lelkiismerete, a jó öreg Porcs.”

Hogy szerző Csákot nem mint a „szeplőtlen szabad-

ság" (vagy : szabadság szeplőtlen) hőst fogja fel : e miatt az értők szemében nem szorúl igazolásra. Hallottunk ugyan éretlen ítéletet, hogy Szász K. e művében az idegen befolyást magasztalja a nemzeti iránynyal szemközt: de az ily gáncs szót sem érdemel. Míg Károly a bitorlás terén áll, szerzőnk épen nem védi ügyét: mikor pedig törvényes királylyá van emelve, nincs oka és joga gyalázni a dynastiát, mely egy Nagy Lajossal ajándékozta meg a nemzetet, csupán azért, hogy egy rablót félistenné emeljen, vagy hogy az akkori viszonyokat modern politikai czélzások hordozójává tegye. De nem is csak a történetnek hódol, mikor Trencsénit kivetkőzteti az ideál fényből; hanem egyszersmind költői helyes érzékéről teszen bizonyosságot, s ha egyebet nem tett volna, az is nagy érdeme, hogy megtörte az utat egy későbbi tragoediának. Mert Csák, a szabadsághős, ki önhibáján kívül az elnyomó párt gonoszságának esnék áldozatul, épen oly kevésbé volna tragikai egyén, mint azon nagy hazafi jellemek, melyek sehogy sem arkarnak lefogyni a mi deszkáinkról, s melyek sok hazafias dictió után vagy az ármány, vagy a nyers erőszak vértanúiként múlnak ki. Hogy viszont Csáknak egészen történetmű felfogása, minden engesztelő vonás nélkül jellemében, ismét nem volna költői: ebben is teljes igaz van szerzőnknek. Csupán az tehát vizsgálandó, vajjon e felfogásnak megfelelő-e a kivitel; vajjon a mű alapeszméjét ép oly szabatosan visszatükrözi-e a költemény, mikép azt szerzőnk előszavában formulázza.

„Csák a szabad királyválasztás valódi és jogos elvéből indulván ki, kezdetben az *igazság* terén áll, legalább *fél lábbal*, s midőn történetünk megnyílik, Csák még a nemzeti jogok véde (aztán) nyomról-nyomra

hagyja el a *jog* terét s sülyed féktelen rablónvá.“ Ezt mondja szerzőnk. — Különböztessük meg az *erkölcsi* tért és a *jog* terét. Erkölcsi tekintetben Máté mélyen van már sülyedve, mikor a cselekvény kezdődik. Hogy ne? A felvidék egy füstölgő üszök. A söpredék gyújt, rabol; az osztozáson a kard joga végez s ilyenkor:

Csák, mint oroszlán, közbe-közbe lép,

A többi reszket — s minden az övé lesz! (6. 1.)

A Forgácsok várát, megannyi zsvány-, mint pártszenvedélylyel, feldulja, magokat kivégezteti; templomokat feltört, erekljét kihányt, oltárt megrabolt stb. A *fél láb* tehát, melyről főnebb szó van, nem az *erkölcsi* láb, hanem a jogi, a mennyiben III. Endre leányának jogát védi a távolabbi leányágé, s a királyválasztás jogát a pápa önkénye ellen. E jogi állás ugyanaz marad mindaddig, míg törvényesen meg nem választja Róbert Károlyt az országgyűlés, hol Trencsényi is jelen volt, felszólalt, de kisebbségben maradt. Sőt Csák szempontjából még tovább is ki lehet terjeszteni e jogi állás határát, mert a rákosi gyűlés, miként szerzőnk adja, nem a szabad választásé, hanem az erőszaké, hol Trencsényi szóhoz is alig juthat, s indítványáért élete forog veszélyben. Csak akkor hagyná tehát el a jog terét, midőn Erzsébet végkép desavouálja, s ő mégis folytatja daczos ellenállását; azonban a királyhölgy ismét rábitatik, hogy engedje jogait érvényesíteni: úgy hogy valóban nehéz kijelölni a pontot, a hol Csák, szerzőnkint, „elhagyja a jog terét s féktelen rablónvá sülyed.“ Erkölcsileg féktelen rabló volt már a darab kezdete előtt, jogilag a *végén* sem látszik annak, mert akkor is Erzsébet közelebbi jogáért küzd egy viharos országgyűlés

határozata ellen, mely e jog szabad versenyét erőszakkal meggátolta. A „quid juris“ tehát, úgy látszik, mindig az ő részén marad, — Károly pártja a „quid consilii“ mellett harczol. — E bajon talán úgy lehetett volna segíteni, ha Csák, teszem elkésés miatt, akkor jönne pártjával az országgyűlésre, mikor a törvényes módon kelt határozat már ki van mondva, s akkor igyekeznék zavart idézni elő Erzsébet érdekében, kinek trónkövetelésit elmulasztá annak idején érvényre hozni. Ily módon meg lehetne jelölni a pontot, melyen túl „lába alól kisiklik a törvény.“

Ha tehát az öreg Porcs, ki szerző szerint „a darab lelkiismerete,“ már az első énekben elhagyja Csákot, ezt nem jogi, hanem erkölcsi — legfőlebb a „quid consilii“ szempontjából teszi, és csupán arra szolgál, hogy a főhős erkölcsi sülyedésének mértékét mutassa, melyet nála nélkül is elég drasticus vonásokkal fest az első ének; továbbá, hogy Trencsényi átalkodott jelleméről tegyen bizonyosságot. De igazat kell adnunk Csáknak, hogy jogi állását *még ekkor* föl nem adja az öreg sopánkodására.

A közelebb mondottakból világos következtetésül az jó ki, hogy a helyzet lassankénti, drámai változása, „Csák nyomról-nyomra sülyedése Károly emelkedésével szemben“ mikép azt szerzőnk főnebb idézett sorai oly szépen formulázzák, — nincs a költemény folytán oly szabatosággal s tisztán állítva szem elé, mint azt költőnk, bár annyira helyes felfogásból indulva, eszközteni vélte. Károly „emelkedése fokozatait“ sem annyira magának a királynak *cselekvésében* látjuk, mint inkább azon dicsfényben, melyet környezete sugároz reá. Károly jelleme, mindjárt első bemutatáskor, jól van *leírva* (34. l.), de azontúl keveset látjuk cselekedni, mindössze két

jellemző jelenete van: egyik Omodéval, mikor ildomát látjuk, hogyan tudja magán büszkeségét a politikai hasznosságnak alája rendelni; másik az öreg Porccsal, mikor kegyelmes voltában ismét nagy része van a politikai számításnak. Csatajelenetei sokkal futóbban vázolvák, hogysen a király jellemzésire elegendő tér volna; a muló „gondolat árnya,” mely a sárosi harcz alkalmával ellebben képén:

„Egy arany keretért (korona), ennyi temérdek vért
Méltó-e kiontani?“

csakis királyi gondolat, mely sohasem vette komoly magába-téréssel a miatta hulló áldozatokat. Ha mégis a magyar nemzet rajong e királyért (II. VII. ének) ez inkább a honi állapotok megszilárdulása reményében, az erőre kapni kezdő trón körül csoportozó monarchiai érületben és udvaronczi hajlamokban leli indokát, mint Károly előttünk nyilatkozó jellemében. Tárgyilag, történetileg így van jól a király — mert hogy ilyen volt, kétségtelen — de e jellem aztán nem is mondható oly határozottan „nemesnek“ — mint szerzőnk előbeszéde, Csákkal ellentétben, felállítja.

Hosszúra kellene nyújtanunk már is terjedelmes vizsgálatunkat, ha a költemény minden szereplőjét hasonló részletességgel akarnók bonczkés alá vetni. Azért legyen szabad a többi jellem s a műszerkezet egyéb részei iránt rövid észrevételekre szorítkoznunk. Az öreg Omodé jelleme, ha alapjáúl inkább az oligarcha gőgöt, mint az önhaszonkeresést vesszük, igen sikerültnek mondható. Épen úgy, a szenvedő Omodé-anya mi kívánni valót sem hagy; kivéve egy homályt az előadásban (138. l.)

..... Szíve azonközben

Kín nélkül megszabad.... így leli a reggel;

ezt lehetetlen másképp értenünk, mint hogy *meghalt* bűvában, pedig (165. l.) azután is él. A négy fiú egyenkinti bemutatása (54—56) kissé stereotyp; az ily *kívülrőli* jellemzésre főnnebb megmondtuk észrevételünket; de máskint elég következetesek maradnak. Dávid, — ha megengedjük, hogy helyzetében, mely a reménytelen szerelmesé, (mert mi kilátása lehet Erzsébetet valaha bírni) az a könnyű vér, az a szerelmi boldogság lehetséges, — szintén jól van tartva, egész haláláig. A két kisebb fiúra nézve az tűnt nekem föl, hogy a IV. énekben még naiv gyermekek, a VI-ikban (egy év múlva) már harczképes ifjak, s az utolsóban megint bizonyos naivság környezi őket. Homály az is, hogy oly soká tudjuk meg, melyik Omodé fiú a VII. ének lantosa. A VIII. énekben két egyforma mozzanaton alapuló jelenés az Omodé fiak közt (182., 183. l.) épen ez ismétlés által stereotyppá válik. — Daczára ez apró hiányoknak, az Omodé-család története, mint már kifejtők, legsikerültebb a költeményben. — Erzsébet, a királyleány, szintén teljes mértékben érdemli részvétünket. Az ő lelki állapotához igen jól illik a lyrai révedezés; forma, környezet, leírások, minden összehat, hogy az V. éneket a legkedvesebbé tegye a darabban. Nem oly sötét, mint a végzetteljes III-ik, ez tragoedia, az egy lemondó, de a vágynak mégis oly önkint megnyíló női szív elegiája. Kevesebb dicséret illeti Endre leányának fölléptét az utolsó énekben: a csatába hurczolás, a vékony indok mellett is, hogy t. i. jelenlétével Csák katonáiba lelket öntsön, nagyon csinálnak tűnik fel; az pedig, hogy *harczol* is, még szerelmi kétségbeesés közt sem illik

szenvedő, lemondó jelleméhez. Vannak ily tettekre képes nők, de azok jelleme egyébkor is szenvedélyesebb mint a minőnek az Erzsébetét, az V. ének folytán, megismertük. — Utoljára még egy szót Gentilisről. Az olasz bibornok ügyesebb a históriában. Nem bakot ló szónoklatával, hanem ravaszul a pápa jogát akarja becsmérszni. S mikor látja, hogy nem megy, elég ügyes megfordítani a beszédet. Költőnk szintén *elmondja* felőle, hogy „ékes, sima olasz, okos is, szelíd is,“ továbbá, hogy „bízik is magához: bármint zúg a tömeg: mégis ő *határoz*.“ De midőn letorkolják, csak úgy kip-kap zavarában. „Beszélhetsz Gentilis, nem hallgatják már azt!“ Úgy tűnik fel, mint hebehurgya ember. „Mint a ki a nyilat kilövi *gondatlan*: úgy lövé ki a szót“ — s „későn látja a pap, hogy mi nagyot *vétett*“ (40. l.). Ez nem a história hatalmas cardinálja: ez egy tehetetlen öreg.

Mit mondjunk a költői szólam erejéről, a leírások, képek nagy gazdagságáról, a versnemek oly különféle s választékos szerkezetéről. Szerzőnk dictiója, melyet eddig csupán lyrai pompájában ismertünk, e művében sokszor nagy szerencsével ölti magára az eposz tárgyias — valamint a dráma szenvedes jellemét is. Idézzük-e az elsőre ama, nemcsak tárgyban, hanem formában is objectiv előadást, mely az első énekben a kiátkozó iraton előmlik, — az utóbbira, sok közöl, Csák jelenetét a Forgácsokkal? Lehet-e valami erőteljesb, rövidségben hatályosabb, mégis keresetlenebb, mint midőn Csák mondja:

„Itt állotok, Forgács, Ivánka, Andor!

S én hazaárulóknak mondalak!

Iván kiált: „Hazudsz, czudar kalandor!“

Az ilyesekben — pedig sok van — a költészet valódi (genuin) nyelve szól. De vannak egyenlőtlenségek is. A szólam néha frivol, mint a fönnebb idézett helyen, mikor Csák levágja Dávidot s ez (vagy ki?) vissza akarja tartóztatni: „Máté, megállj! *elment eszed?*“ S Máté feleli: „Nem az!“ — Vagy (183. l.) szerző felkiáltása Lászlóhoz, ki megölte öcscsét: „Látod, gyilkos Kain!“ ... (Lám megmondtam, Angyal Bandi ...). Az efféle vagy visszatetszik, vagy, mint jelen esetekben is, komikai hatást okoz. — Leírásait nem szükség az olvasó figyelmébe ajánlanunk. Ott van a schaffhauseni zuhatag — mi sem lehet szebb annál. Képei, hasonlatai közt — mint mindig — sok van új, sikerült; de hibákat is tudnánk kijelölni. A hiba leginkább onnan ered, hogy vagy nincs igazság a képben, vagy nem illik a tárgyra. Midőn például Erzsébetet lilomhoz hasonlítja, „melynek virulása nincsen, ha *véresővel* öntözik tövét“ eszünkbe jut, hogy kertész emberek csenevész fa tápszeréül marhavért ajánlanak. E sorokban:

Sokat éget mély seb, titkon, vagy itt, vagy ott;
Mint kívül a kardon kő s arany van ékűl,
Ben az *ártó* aczél, melyen *vér* sötétül...

a kép nem illik mására. A kit (szívben) mély seb éget, az *maga* szenved, míg hüvelyben az aczél *ártó*, s a vér rajta nem *övé*.

Jegyzetek hosszú sora heyer előttünk egyes szépségekről s hibákról. De minek fárasztjuk tovább a figyelmet. Az olvasó úgy is meglesi a szép helyeket s bírálatunk már eddig is nagyon hibakeresőnek tűnhetik föl, annyival inkább, mert lapunkban eleinte óvakodánk

abszolút mértékkel mérni s az elismerésben több oly tehetség is részesült, mely sok tekintetben hátramarad Szász K. mögött. De épen a viszony, melyben szerző lapunkhoz áll, — ki e viszonyból eredhető minden lágy-ságot kétségkívül sértett önérzettel utasítna vissza, kényszeríte mintegy, hogy művét egészen tárgyiasan, mintha rég elhunyt íróé volna — s általános becsmérték szerint vegyük vizsgálat alá. Relatív becse van annyi, hogy habozás nélkül irodalmunk nyeresége gyanánt tekinthetjük: egy idő óta parlagon heverő eposzi költészetünknek minden esetre szép gyarapodásul szolgál. *)

*) E bírálát a FIGYELŐ-ben a következő nyílt levél kíséretében jelent meg:

NYÍLT LEVÉL ARANY JÁNOSHOZ.

Megbecsülhetlen barátságod és bizalmasd új jelét adtad akkor, midőn ez ismertetést, mielőtt sajtó alá menne, azon kijelentéssel közléd velem, hogy ha azt igazságtalannak, túlszigorúnak tartom, készebb vagy kiadatlan hagyni. Első gondolatom volt, olvasatlanul küldeni vissza, mert igazságszeretetedben ép oly határtalanul bízom, mint ítélőtehetségedben; s ha netalán szigorú volna is bírálato, nagy gyávaság volna a szigortól visszaretennem, ki magam is szigort követelek. És megvallom, egyedül a kíváncsiság nem engedé, ez első gondolat mellett maradnom. Jól tettem. Most azon megnyugvással bocsátom vissza kéziratodat, hogy művemet igazságosan ítélted meg, és én neked sok hálaival tartozom a tanúságokért, miket nyújtottál. Egy s más apróságra tán tehetnék viszonzást; de minek volna az? Mondhatnám, hogy némely hibát mit kijelölsz, — későn, midőn művemet nyomtatásban olvasám (mint a festő illendő távolban nézi művét) magam is észrevettem; de mit javítna ez ügyemen? Add, kérlek, bírálato, mint van; engem érdemem fölött megtiszteltél avval, hogy művemet méltónak tartád arra, hogy általános, — s legmagasb mértéket alkalmazza reá.

SZÁSZ KÁROLY.

IV.

SZÁSZ GERŐ KÖLTEMÉNYEI. *Pest. Nyomatott Herz Jánosnál. 1861.*

A vén cigány, ha egy eljátszott darab felől ítéletét kérdik, egyszerű fejbillentéssel veti oda, hogy az jól, vagy nem jól volt *csinálva*; s ha még tovább faggatják, a helyett, hogy hosszú értekezésbe bocsátkoznék a fel-fogás vagy kivitel hiányairól, kapja a nyirettyűt, s néhány rántással újra játszván a neki nem tetsző részt, egykedvűen nyújtja vissza hangszerét a kérdezőnek: *így!* A csupán gyakorlott festő, ifjabb pályatársa képtámlája előtt, odamutat egy-egy hibás részletre, melyet okol, hogy a mű nem tön rá kedvező hatást, noha érzi, hogy e részlet megjavítása után is maradna még *valami* fogyatkozás, de a mit kimagyarázni nehéz, könnyebb volna újból teremteni. A mit a zenész csak mutat, festőnk mint kimagyarázhatlant érez lelkében visszamaradni, azt elmélkedve, szavakban fölfejteti tiszte a műbírónak. Ő nem csinálja újra, képes sem volna legtöbb esetben, mint a zenész; ő nem keresi részletben, mint festőnk, a mi az egészre tartozik; innen van, hogy bár ítélete alaposabb, mint ama gyakorlóké, ezek példája vagy észrevétele olykor tanulságosabb. Mert a példa követése, mely félig ösztönszerű cselekedet, könnyebb, mint értelem útján venni irányt az érzés, képzelem műveihez; s mert a legalább részletben újjal mutatott hiba minden-esetre oly gyakorlati útba-igazítás, melyet az is megért, kinek az egészről, az általánosról még csak ködös sejtelmek vannak. Ép ebben állt előnye a módnak, mely

firól-fira, kézről-kézre mesterség gyanánt adta a művészeteket, a mai kritika irányadásai, tanításai fölött. A rhapsód, vagy hegedős, a régi szobrász vagy fazekas (κεραμεύς), a középkori festő, építőmester átadta fiának, tanítványának a mesterség minden gyakorlati fogásait, beleszoktatta művészetének *eltanulható* részébe, s a tanítvány, ha benne lélek volt, a jeles példák után s önmagából hozzá teremté a többit. Való, hogy így is ezer középszerű tehetségre esett egy lángész, de a középszerűk is legalább a technikai hibátlanság színvonalán álltak, s míg egyrészt a geniusz útját egyengeték, s a vesztatüzet, melynél felgyulhasson a lángelme, kialunni nem hagyák, másrészt tömegesen virágoztatják vala a művészetet. Eszközöl-e mai napság csak ennyit is a széptani elmélet és kritika, mely a dolgok *veleje* s nem héja körül forog? Lelket ő sem adhat, s minél magasabbra tűzi szempontjait, s óvakodik általánosból a részletekbe ereszkedni, hatása annál kétesb a gyakorló művészetre. Igen, ha mindig tudományyá képzett izléssel volna ügye; de hányszor tetszenek önkényes ráfogásnak a megbírált szemében oly gáncsai, melyek nem forognak az épen kézzelfoghatók körül.

Ezért sokszor kedvünk volna, ha nem is újra-hegedülni a vén czigánynyal, legalább a festővel kimutogatni egyenkint, részletesen, hogy ez vagy amaz költeményfüzetnek ez s ez darabjában itt meg itt a hiba, így meg úgy kellett volna *csinálni*. A szerző, vagy ha ez fület dugna ily preczeptorkodás ellen, a bírálat ifjú olvasója mindenesetre nyerne annyi, hogy figyelmessé tétetnék, mennyi bibéje van a költő *mesterség*nek, azon categoricus szabályokon *kívül* is még, melyeket a költészettani könyvekből, vagy osztályban, meg lehet tanulni. De

egy az, hogy ily módon ösztövére fűzetke is ívekre dagasztaná bírálatunkat, más megint s a fő, hogy a kritika, hiába, ma már ép úgy nem térhet vissza a rhapsod vagy bárd szoktató, begyakorló rendszeréhez, a mint írott és Guttenberg festékétől párolgó költészetünk nem a hagyományos énekszerzés többé. Részletes hibák kimutatása nem célja, csupán eszköze, vagy arra, hogy ezekből általános nézetre emelkedjék, vagy arra, hogy általános ítéletét ezekkel, mint példákkal igazolja. Csak annyit veszén hát belőlök, a mennyi céljára szükséges, a többit hagyja; sőt olykor kimondja ítéletét, s rámutat csak a darabokra, melyek által az igazolva leendő a *hozzáértő* előtt, nem törődve, vajjon a szerző megtalálja-e bennök, a min a bíráló gáncsa épült. Innen egyrészről magában a kritikában tér nyílik önkényes állításoknak, másrészről az elfogult szerző a leghelyesebb bírálat által is bántva érzi magát, sehogysem tudván a kimondott ítéletet alkalmazni művére. X. úr költeményeiben hiányzik az *egység*: ő nem találja úgy, hacsak ki nem mutattad, hol és mi által van megtörve. Y. úr nem tud *egészet* alkotni: ő nézi, nem leli *híját* a költeménynek; *üres*-nek mondod: pedig ő az ég minden csillagát, a mező minden virágát belerakta; érzelemhiányt, dictióban fagyot vetsz szemére: holott ő expresse emlékszik, hogy sirt, igen, könnye potyogott épen e darabra, még most is látszanak foltjai a kéziratón. Mit tenni hát? felhagyni minden bírálattal? Ez talán mégsem volna jó. De kíváncsi, hogy az *ítész*, (megenged t. munkatársunk Brassai, *rostás*nak a kritikust csak nem nevezhetjük) a mennyiben tere engedi, ne irtózzék nagyon a részletezéstől: ha fő eszméi, elvonásai dugult fülekbe ütköznek is, a gyakorlati, részbeli tanulság itt-ott megragad és ez mindig valami, kivált nálunk.

Szász G. költeményei alkalmával, de nem *őrá*, mondók el ezeket. Durva sértést követnénk el rajta, föltévén, hogy ő kevésbbé képes fölemelkedni általános eszmékhez, vagy hogy kézzelfoghatóbb magyarázást kíván, mint bárki a jelen irodalom méltóbb növendékei közül. Állása, tudományos készültsége, már-már jóhangzású irodalmi neve egyaránt tiltja, hogy épen ránézve tegyünk ilyet föl. De, olvasván műveit, nem egyszer a vén cigány helyzetében éreztük magunkat. Nem egyszer ösztönze a vágy, kimutogatni: ez itt hibás, meg ez, meg ez; így s így kellett volna. Tanárkodás lelke szállott meg; s mielőtt abstractióba emelkednénk, szeretnénk volna elcsevegni az olvasás közben támadt apró észrevételeket. Ily kritika, egész kötet versnél, már terjedelme miatt is, sem czélszerű, sem kivihető; de nem állhatjuk, hogy legalább egy költeményén próbát ne tegyünk vele; tán ki fog tűnni, hogy ez eljárás, ha kivihető, nem volna egészen sárba esett munka; aztán ily bonczolás szintén kezünkbe adja a fogantyút költőnk általános jellemzéséhez.

Vegyük a gyűjtemény első darabját: *Odahaza*. Első, mondom, mert az *Édes hazám*, mely azt megelőzi, valószínűen utóbbi keletű: csupán hatás végett jutott a könyv elejére.

Odahaza voltam, mintha álom lenne,
 Úgy tetszett lelkemnek, a mint benyitottam:
 Oda lett hajdani vidám tekintete,
 A hol emlékimnek legelső pontja van! . . .
 Az a szalmás kunyhó rozzant fedelével
 Még áll, de a vihar elvonult felette,
 Mint a hervadt mezőn ős közeledtével;
 S a szegénységet az idő ott feledte.

Mindjárt az első négy sorban két hely fordul elő, hol a kifejezés, ha nem mondható is épen homályosnak, mert elvégre megértjük, de hiányát érezteti velünk amaz erélynek, határozottságnak, szókötési szabatosságnak, melyet a próza is, annál inkább a költői nyelv kíván. „Mintha álom lenne (volna) úgy tetszett lelkemnek, a mint benyitottam.“ *Mi lenne álom?* Főnévi alanyt keres a teljesség iránti érzet. Épen úgy a következőben: „hajdani vidám tekintete (a helynek) hol emlékeim legelső pontja van,“ nélkülözünk valamit. Úgyde, hallom az ellenvetést, épen ebben áll a költői rövidség, az ellipsis, a szólam hatálya. Igen, ha a kihagyás a megmaradt résznek fokozott erélye által pótoltatik. De itt az az eset nincsen. A mondatok oly puhán kötvék, hogy e kötésből csak véletlenül kihulltnak tetszik a hiányzó rész. Nem önkéntes *szabadságra*, hanem szükségre mutat a beszéd használatában. Pedig nincs lehangolóbb, mint érezni, hogy a művész (bármi csekélységben) korlátoztatik eszközei által. A költő ecsetje, vésűje a nyelv: bosszant, ha nem úgy fog, mint ő akarja. Ama rövidséget nem ismerné magáénak sem Tacitus, sem Virgil. — Továbbá: „oda lett vidám tekintete (a helynek) hol emlékeim legelső pontja van.“ A hely vidám *tekintete*, tehát egy egész kis *tájkép*, és ottan az emlék *pontja*, valami helytelenséget éreztet a metaphorában. Kimagyarázni nehéz, de olyan összefoglalás ez, a mi nem ad képet, nem tudjuk *képzeln*i. A költő, nemcsak hosszabb leírásaiban, de metaphorában is úgy vessen oda egy-két jellemző vonást, hogy abból a képzelet meg tudja teremteni épen azt, a mi a költő lelkében meg vala teremve; egy körülbelül, vaktába felkapott phrasis mindent elront. — Menjünk odább. „Az

a szalmás kunyhó rozzant fedelével még áll, *de a vihar elvonúlt felette.*“ *Elvonúlt*: ez a szórend legtermészetesebb kifejezése szerint azt tenné: hogy a mi aggasztó vala, már *elmúlt*; a szókötés legalább is kétértelmű. Hanem a szokott értelem annyira túlnyomó, hogy csak újraolvasás után jöttünk rá, mit akart mondani szerző. Pedig határozottabb szórend könnyen segített volna. „Az a kunyhó még áll, hanem *vihar vonúlt el felette*, mint a hervadt mezőn, ősz közeledtével.“ Így aztán nem lehet másra érteni. — Szerző az apai házat képben mutatja föl; olyan az, mint az őszi vihar által megtarolt mező. Jól van. De az utolsó sor megint új metaphorát vagy személyítést hoz: „S a szegénységet az idő *ott feledte.*“ Erős gyanúnk van, hogy az „*ott feledte*“ csak a rimért ugrott ide. *Hervadt mező* volt az előbbi kép, melyhez e sor kapcsoltatik. Az idő, meg a vihar nem *ott feled*i a szegénységet, pusztulást a hervadt mezőn, hanem épen előidézi, nem is szokta *elvinni* soha. Ha pedig az utolsó sort nem az előbbieket folytatásának, hanem egyenest a szülei hajlékra vonatkozóan vesszük, akkor ugrást érzünk, mert a tropus egyszerre, s a végsorban változik át, hol épen fokozott befejezését várnók. A versszakok utolsó sora nem lehet pusztán *toldalék*, hanem bensőleg össze kell függenie a megelőzőkkel. Egy összekapcsoló, vagy pótsor inkább elmehe a versszak beljében, mint végén, honnan lemállik, mint odatapasztott nem lényeges rész. — Lássuk tovább:

Falán csak nyoma van a fecskefészeknek,
Melyben egykor vidám barna család lakott;
Ereszében most már verebek csipegnek,
Mikre a macska tart hajtó-vadászatot. —

Teheti is bátran, nincs semmi ellene:
 Öreg lett a kutya, már csak alig nyelvel;
 Együtt játszódtunk, én ifjú s ő vén leve,
 Ingerkedni most már hogy ne feledne el.

A *fecske* és *veréb* itt vagy metaphora, vagy a valóságból szedett jellemző vonás. Ha az utóbbi, akkor ily ellentétet nyújtana: míg a ház, *anyagilag* is, jobb karban volt, addig falára fecske rakta fészkrét, de most, a mióta roskatag állapotra jutott, már csak veréb csipeg ereszében. De, ha így vesszük, első tekintetre felötlík a rajz, ellentét hamissága; mert való ugyan, hogy a veréb inkább szereti a hullatag nád, vagy szalmafüdet; de a fecske is odafészkel szerényebb hajlék oldalára is, vagy a korhadt gerenda mellé. Átvive helyesebb a gondolat. Az előbbi versszak szerint őszi vihar tépte meg a házat. Nyara elmúlt, következőleg fecskéje is elhagyta, csupán a fakó veréb maradt, mely nyáron is ott vala ugyan, de ottléte szembeötlőbb télen át, mikor csak ő (s a varjú) marad a ház körül, s épen úgy jellemzi a telet, mint a fecske a nyári évszakot. Így hát a tropus jó lenne: hanem egy baj van. Szerző, tropusból, átmegy a való festésébe. A mint alább a veréb-, macska-, kutya-leírást tovább fűzi: az már csak-ugyan nem metaphora: az a való ecsetlése. Tehát vagy igaz képet rajzol *hamisan*, vagy *metaphorából* a betűszerinti *valóságba* esik. Mindkettő hiba, és hiba főleg az, hogy az olvasót ily dilemmába hozza szándékai felől. — Még egy epithetonára van szónk. A fecske-fészek lakóit vidám, *barna* családnak nevezi. Szabad legyen azt a figyelmeztetést tennünk, hogy a *jelző* nem pusztán sortöltelék, hogy meglegyen a kellő hossza. Nem is mindegy, bármi tulajdonára vonatkozzék a *jel-*

zettnek, hanem szükség, hogy ép azon oldalról jelezze, emelje ki, vagy jellemezze a tárgyat, mely a fennforgó esetben kiemelendő. Itt a fecske-család *vidorsága*, általában a vidám múltnak a komor jelennel való ellentéte a fő dolog: mi köze evvel a fecskék *barna* színének? A barna különben sem vidámság, hanem gyász és szomorúság színe. — A ház ereszében a macska tart hajtóvadászatot a verebekre. „Teheti is bátran, nincs semmi ellene: (mert) öreg lett a kutya, már csak alig nyelvel.“ Tehát a macska a ház *ereszén* azért vadászhat bátran a verebekre, mert a kutya már öreg, nem akadályozhatja. De vajjon míg *fiatal* volt, felmászott-e a ház ereszére, hogy a macskát ne hagyja verebészni? Mi a kutyának ily tulajdonát nem ismerjük. „Együtt játszottunk, én *ifjú* s ő *vén* leve.“ Ez jó! Ime hogyan kiválik a rajz igazsága által a többi közül. „Ingerkedni most már, hogy ne feledne el.“ Nem mondjuk: a kutya *ingerkedik*, hanem vele más.

Két versszak és mennyi aprólékos gáncs! fog felkiáltani némely (íróféle) olvasóm (vagy tán nem is *olvasóm*, noha íróféle) kinek véleménye szerint a kritika tiszte csak abban áll, hogy vagy föllengős, duzma szavakban bálványát égis emelje, vagy néhány odacsapott frázissal agyon üsse áldozatját. De mi szeretünk olykor pedant is lenni. Megengedjük, hogy a lángész, midőn ír, nem ügyel efféle apróságokra, mégis jól jön neki minden: de a ki nem lángész, mégis arat némi sükert a költői foglalkozással, bizony az ilyen meg fogja nézni: vajjon mondata elég szabatos, világos, erőteljes-e; vajjon itt vagy ott nem hibít-e valami; képei, tropusai elég szemléletesek, tárgyhoz illők, újak, jellemzők-e; nincs-e bennök fonákság, következetlenség, aláesés, bágyadtság,

fagy; kidomborúlnak-e úgy, mint kell; nincs-e valami fölösleges, henye, vagy kirívó vonás bennök; megfelelnek-e az illető rész, s az egész költemény hangulatának stb. — És ha írásközben ily csekélység gyakran megakasztja a tollat, ha sokszor egy alkalmas epitheton is gondot szerez a keresőnek: miért ne szólhatna effélékről a kritika is néha-néha, habár ezáltal bírálata egy két hasábbal hosszabbra nyúlnék is, s talán oly versíró felől, kit, főnebbi olvasóm szerint, csak genialiter agyon kellett volna gázolni. Lángész mindenki nem lehet: im, Petőfi óta alig tudnánk tizet-huszat olvasni meg: a többi gyalogjáró jól teszi, ha tanulja is a költő-mesterséget. No de hajrá!

Csak szegény jó anyám maradt még a régi:

Hervadásában is illatozó virág. —

Hosszan végig nézdel s mindig csak azt kérdi:

Miért vagy oly halvány? mond(d) meg fiám, mi bánt?

Nem akarja hinni, hogy nem vagyok gyermek;

Nem is gondol reá, mi bánthat már engem:

Hogy általad boldog, éretted szenvedek

Mennyei üdvösség, édes kín — szerelem. —

„Csak jó anyám maradt a régi.“ A *régi* jelző itten a *jó* és *illatozó virággal* jöhet inkább kapcsolatba, nem a *hervadással*. Azonban úgy sem rossz, ha erre kiterjesztjük: mert a *hervadás* kezdetét vehette már az előtt, hogy az író megvált szüleitől. A „hervadásában illatozó virág“ szép kifejezése a ránczok alatt is megmaradó anyai jósnak. A kép igaz, mert az illat tartósabb mint a szín „és a rózsát, ha elhull, még egy perczig éli túl.“ Kölcsey szerént is. „Nem akarja hinni, hogy nem vagyok gyermek“ — elhasznált de igaz vonás az

anyai érzelem jellemzésire. Legszebb a két utolsó sor, a beszédnek fordulata által megszólításba, ellentétei, melegsége s az által, hogy a főtárgyat kifejező szó: *szerелем*, éppen a versszak végére van felhagyva. Hasonlítsa össze e versszak szerkezetét az ifjú kezdő az első versszakéval: érezni fogja a különbséget.

Aztán, leül mellém s nagyon sokat beszél
Arról a bölcsőről, a melyben rengetett;
S fáj neki, mért nőttem fel más tűzhelyénél,
S könyekben tör ki az anyai szeretet —
Vallásos lesz szava, a mint ezt elmondja;
Lelkem visszaszáll hat-nyolcz éves koromig
S midőn felébredek, hajamat simítja;
Mindenik szálára áldást imádkozik. —

„Nagyon sokat beszél a bölcsőről.“ Hogy a *bölcső* az első gyermekkor metonymiai képe néhány évezred óta, arról nincs mit szólnunk: midőn tehát szerző bölcsőt említ, mindenki tudja, hogy a csecsemő kor értendő azon. De alkalmas-e, éppen a csecsemő kor, hogy arról *nagyon* sokat beszéljenek? Örömet kiterjesztenők e tropust az egész gyermekkor éveire, de *annyira körül van írva*, hogy lehetetlen tovább mennünk. Sőt e körülírás többet is ront a dolgon. Ha szerző egyszerűen *bölcsőt* érint, minden nehézség nélkül átvinnők az értelmet a kisedre, onnan akár az egész gyermekség idejére. De ha azt mondja, hogy anyja nagyon sokat beszél *arról* a bölcsőről, a *melyben* őt ringatta, ha így külön választja a *bölcsőt* a *benne fekvőtől*: akkor megszűnt tropusban szólni, akkor a gyermektől külön képzeljük a bölcső *fáját*, arról pedig aztán, hogy lehet *nagyon* sokat beszélni, én nem tudom. Ime a gondatlan körülírás, a henye festegetés haszna! — „Fáj neki, mért

nőttem fel más tűzhelyénél.“ Felszínes vizsgálat szerint ez anyai *fájdalom* nem volna helyén. Inkább örülnie kell, — mondhatná — hogy fia tőle távol is ily szépen felnőtt. De nem úgy van. Az anyai szív, még boldognak tudva is, sínli tőle elszakadt gyermekét. S e *fájdalom* igen természetesen vegyül a viszontlátás örömébe. Találó vonás. — „Lelkem *visszaszáll*... s midőn *felébred*“... A *visszaszáll* nem készített elő bennünket az álom, álmodozás, gondolatára: innen a *felébred* váratlanul jó. A *száll* képzetnek nem ellentétes képzet a *fölébredés*. — „Hajamat simítja, mindenik szálára áldást imádkozik.“ Ismeretes a népi mondat: „áldja meg az isten minden hajaszálát.“ Szerző e mondást használja itt föl, azon cselekvéssel kötve össze, hogy anyja épen haját simogatja. Méltó időznünk e helynél egy kissé, mert vagy igen szép, vagy annak ellenkezője. Vizsgáló, ha saját szépéretét hívja segédül, azt mondja rá, neki visszatetszik. A népies mondat maga nem, hanem az alkalmazás. Honnét van ez? — Midőn a nép érzelmei túláradtában felkiált: áldja meg az isten minden hajaszálát: távol van attól, hogy a hajra, ennek *anyagi mivoltára*, képzelődjék. A hajszálakat „numericus“ értelemben veszi: annyi áldást kér, mint a hány hajszál; vagy a részletezés által erősebbé akarja tenni az áldás kifejezését, mikép ama rokon szólásban, mikor „minden *ízét porczikáját*,“ emlegeti. De ha valaki, szerzőnk szerint, *testileg* simogatván a haját, úgy kér, imádkozik áldást annak *minden szálára*: a főnebbi átvitel (synecdoche), mely a népi szólásban létezik, itt pusztá, anyagi *valóságba* száll; az áldás nem az egész embert illeti többé, hanem a kézzel simogatott, szálankint képzelt valóságos *haját* (nem is említve a „fejbenezés“ nagyon

közeli képzetét, tehát a *rút*at, mitől igazán csak egy hajszál választ el). De elég e hajszál-hasogatásból.

Később panaszol is, aztán könyút hullat:

— Oh, csak e könyeket ne kellene látnom! —

Hogy apám, elhagyva az élhető utat,

Semmivel se gondol széles e világon...

Majd körülöleljük, mint a fát a lombok,

Ott susog a szellő — a tiszta szeretet;

Mosolygó lesz arca, derült lesz a homlok,

Lecsókoljuk róla a bánat-felleget.

„Később panaszol is, aztán könyút hullat.“ Midőn az ember olvasás közben e sorra jó, úgy tetszik, mintha az író elfeledte volna, hogy anyja már főlebb *panasz*-kodott is, *könyezett* is. „Fáj neki, mért nőttem fel más tűzhelyénél“ — e fájdalmat bizonyosan *szóval* fejezte ki, tehát ez annyi, mint *panasz*; s ugyanakkor „*könyek*-ben tört ki az anyai szeretet.“ Tovább olvasva rájövünk ugyan, hogy az ismétlett panasz és köny más tárgyra irányoztatik s helyén van; de gondosabb szerkezettel ki lehetett volna kerülni ama visszásságot, hogy szerző, a mit egyszer elmondott, újra láttassék mondani, mintha elfeledte volna előbbi szavát. — „Az *élhető* út“ kifejezés szokatlan ugyan „*elélhető* útja“ helyett, s nagyon betűszerint véve oly *utat* jelentene, mely *élhet*: de ha *író*-asztal, *mosdó*-szekrény-féle szólásainkat figyelembe vesszük, nincs kifogásunk ellene. — „Majd körülöleljük, mint a fát a lombok“ helyes kép, de nem vala szükség a következő sorral túlzásba vinni, erőltetve kizsákmányolni; mert a *szellő* nem tartozik a lombhoz csak történetes, *külső* vendége annak, s egyáltalában nem fejezi ki a szeretet *benső* melegségét. Mai költészetünk közös hibája, addig üzni-fűzni valamely képet, míg az

egybe nem illők, össze nem tartozók halmozása által megszületik a szörny, melynek *absurdum* a neve. Itt még ebből csak kevés csúszott be, de a ki szerzőnk „absurdum-csináló“ képességét akarja ismerni, olvassa el „Nyári este“ című költeményét a 28-ik lapon.

— Megérkezik apám, templomból jó épen,
Honya alatt hozza — mint pap — a bibliát;
S hallgatóit hiná vissza örömében,
Majd kalapját nyújtja, úgy örül, hogy itt lát.
Végre neki esik szegény vén dajkámnak,
Ki ott kandikál be az ajtó nyíláson; —
Búcsut mondott volna régen e világnak,
Csupán csak azt várta, hogy engemet lásson.

Ez volna humoros része az elégiai családrajznak. Már főlebb („elhagyva az *élhető* útát“) előkészíte szerzőnk ezen versszakra. Petőfi óta divatos, az anyát érzelmes (sentimental), az apát humoros rajzban vezetni az olvasó elé. Olvassa bárki a *tíz év* hasonló tárgyú költeményeit, alig talál kivételt e *törvény* alól. Hiába, apám uram, így vagy amúgy, de mindenikben egy kissé nevetséges szerepet játszik. Szerzőnk is a divatnak hódol, midőn apját elének állítja. Nem szólok vallás-erkölcsi szempontból e divat ellen (pedig hisz ott volna Kám és Noé példája) de szólok aesthetikai szempontból mint *divat* ellen. Mert költészetben (valamint a társaságban is) a divat annyi, mint *utánzás*, felkapása annak, a mit valaki *kezdet*t. Petőfinek saját okai lehettek, a miért atyját humorosan fogja föl: de van-e mindannak, ki az ő felfogását önön viszonyaira alkalmazza? — „Honya (azaz *hóna*) alatt hozza, mint pap, a bibliát.“ De hát: mint pap? vagy: mint pap? Azaz úgy-e, mint

ha pap volna, vagy igazi papi minőségben? Egy pillanatra nem tudjuk, akár — — jel, akár komma közé rekeszszük ez incisumot. De a követő sor tisztába hozza az itt kétértelmű szórakást, hiszen *hallgatói* vannak: és így pap. A következő három sor gyámoltalan örömét rajzolja. De a rajz nem világos eléggé a kifejezésben. „Majd kalapját nyújtja“ *kéz, kézfogás helyett* kelle hozzátenni. „Végre *neki esik* a dajkának.“ Mit tesz vele? megöleli, vagy kiszidja? Vagy mikép értsük? Határozottabb színeket! A dajka jól van, bár nincs benne eredetiség, s a dajkák rendes típusához tartozik.

És *kicsi* lesz a ház a *nagy* öröm miatt,
Kimegyünk a kertbe, az udvaron végig,
S a mit én csináltam, ott van az a kis pad,
Vele szembe távol erdő, mező kéklík.
Leülünk: jobb felől az én kedves anyám,
Balról jó testvérem, mint egy hervadt virág;
Oly jól esik, hogy most mosolyt látok arczán,
Mit e földön semmi, csupán ittlétem ad.

„*Kicsi* lesz a ház a *nagy* öröm miatt.“ Az ellentét elég jó, de minek azért a *kicsi* és *nagy* jelzőket ritkán szedetni? Az egy idő óta felkapott nyegle szokás, mit szerzőnk is követ, nem hagyható megrovás nélkül. Általában elfogadott írói gyakorlat, kivált versben, hogy csupán azon helyek, egyes szók nyomassanak feltűnőbb betűkkel, mikre az író különös súlyt fektet, vagy ha mit a szófüzés által nem vala képes eléggé kiemelni, a mi elfutván az olvasó szemét, az értelem vagy kifejezés szándéklott tisztasága, erélye szenvedne miatta; szóval, oly esetben használtatik e *kisegítő mód*, mikor a szerző mintegy kénytelen ahhoz folyamodni. De nálunk mosta-

nában egyikévé lett a költői *hatás* eszközeinek. A mi költőnk A. vagy B. rábukkan egy szép (?) ellentétre, például: „fehér hó és fekete — bánat:“ lehetetlen, gondolja, hogy az olvasó a fehér és fekete szín közötti ellentét újságát észrevegye, hacsak ő alá nem húzza e szavakat. A mi költőnk, X. vagy Y., talál egy meglepő hasonlítást, teszem, hogy „a leány olyan, mint a virág,“ vagy „érzelme nagyobb az oczeánnál,“ egy gondolatot, például: „imádott haza!“ — s nem állhatja, hogy ritkított betűkkel ne figyelmeztesse olvasóját ezek szépségére. „Ide nézz, világ! én költői gondolat vagyok!“ Az ily ritkabetűs szépmondatok rám mindig olyan hatást tesznek, mintha valamely tolakodó vicsorgatná fejér fogait. Hagyjuk e vásári hirdetménybe való fogást; a jó gondolat nem szorúl ilyes czégérre, s a mi szép, még szebb lesz, ha maga az olvasó leplezi föl. Hisz ily eljárással az egész Byront, vagy Petőfit csupa hézagos betűkkel kellene szedni! — „Szembe távol erdő, mező kéklik.“ — Hogy az erdő és hegy (az utóbbi akkor is ha *mező* van rajta csupán) bizonyos távolságra kék színt mutat, azt vizsgáló is tapasztalta: de nem merné állítani: helyes-e így mondani általában: kéklik a *mező*. Sík földön ez nem látható, hegyi perspectiva pedig talán nem jön a *mező* elnevezés alá oly távolságból, mikor zöld színe már kékre változott. Azonban szerző inkább tudhatja, nem vitatkozunk vele. — „Balról jó testvérem, mint egy *hervadt virág*“ — a hasonlítás nem új, de alkalmas lehet; mi csupán arra teszünk megjegyzést, hogy már egyszer előfordult; az anya is „*hervadásában* is illatozó *virág*.“ Gondos költő óvakodnék ismétleni ugyanazon képet ugyanazon versben, mert szegénységre mutat. — Hanem végezzük be.

S odagyúl körülünk egy egész kis sereg,
 A melynek én vagyok központja e perczen;
 Barátok, szomszédok, öreg urak, hölgyek,
 Mindig szaporodnak, de senki se megyen. —
 Beszélünk *mindenről* hosszasan, *okosan*,
 Teli szeretettel, melegen és vigan;
 Aztán, bevisz anyám, „együk meg, a mink van,”
 S közbe százszor is szól: „kedves kicsi fiam!”

. . . Még azt is elmondja, hogy maradjak itthon!
 Oh, és én örömet nem távoznám innen;
 De mikor a *virág*, a szerelem úgy von . . .
 Ezt a *jó öreg fát* áldja meg az isten!
 Sirva válok el, mint törzsétől a zöld ág. —
 Ah, de szeretőm vár s ott tüzes csók járja . . .
 Öröm-, s bánat-köny közt terem a boldogság
 Házi pitypalatyja, tündér szivárványa! —

Eddig a vers. Az ide írt első *fogat* (néha szeretem a strophát így mondani magyarul *szak* helyett, mely csak a megszakítás, de nem az összefoglalás eszméjét adja) feltűnőbb szépség, de feltűnőbb hibák nélkül is levén, pár szóval túl eshetünk rajta. Megjeleljük a társalgás vonzó voltának kifejezését e sorban: „mindig szaporodnak, de senki sem megyen;” a háziasszony kedélyes, életből kapott felhívását: „együk meg a mink van,” s a szerető anya becéző gyöngédségét ebben: „kedves *kicsi fiam*” kivált ha már föntebb *magyarázatát* nem olvastuk volna: „nem akarja hinni, hogy nem vagyok gyermek” — a mi levon a gondolat újdonságából, és olyanná teszi, mint az előre megmagyarázott ötlet. De így is e versszak inkább jónak mondható; minden esetre jó kapocsnak az átmenetelre. — „Még azt is elmondja, hogy maradjak itthon” — *az elmondja*

akad bele nyelvi érzékünkbe. *Elmondani*: hosszabb folyamú előadásra alkalmazzuk, mint csupán e rövid kérelem. Vagy olykor *elmondani* használjuk, midőn a mondás némi vakmerőséggel jár: „elmondta az esküszót,” „az isten nevét,” „az *adtát*“ stb. Jelenleg egyik értelmet sem tudjuk kapcsolni a kifejezéshez. — „De mikor a *virág*, a szerelem, úgy von ... azt a *jó öreg fát* áldja meg az isten!” Főnnebb olvastuk már: „körülöleljük, mint a *fát* a lombok.” Nem az ismétlés ellen vagyunk ez úttal, mert a kép új fejleményt ígér, s ez nemcsak szabaddá, hanem ajánlatossá is teszi az ismétlést. De nem látunk a képben következetességet. Midőn az anya *élőfa* volt, gyermekei *lombok*: ez jól függött össze; de itt, ha szintén fa képviseli az anyát, mi lesz a fiú, kit *virág*, a szerelem, vonz? Csak nem marad lomb? Ha pedig ő tropus-nélküli valóságban áll, akkor a jó öreg fa és a virág, szétszaladt betűi daczára, sem elégíti ki képzelődésünket. — „Sirva válok el, mint törzsétől a zöld ág” — tehát megint lomb, ki csak az imént *virág* után eped vala. Különben e sorban egy jól tatált kép rejlik, de nincs üvegtisztán kifejezve. Ha szerző a *sirva* helyett azt mondja *könyezve*: a kép mindjárt homály nélkül terem az olvasó szemei elé: t. i. a zöld ág *könyez* (nedve foly) ha leszakítják. De a *sirva*, mely inkább a *hangra* vonatkozik, nem tűnteti e képet egész szabatsósággal szemünk elé. — „Ah, de szeretőm vár s ott tüzes csók járja“.... Figyelmet kérek. E sor oly határozottan festi a szerelem boldogságát, a kifejezés módjában, a hangban, mindenkép: hogy a bánatos móddal, mely szerint költőnk főnnebb szerelméről emlékezett vala, ellenmondást látszik képezni. Ott „halvány“ „bántja őt valami“ „szerelem-

ért szenved“... szóval egész hangulata elégiai, nemcsak ha családját tekinti, hanem szerelmét illetőleg is: itt könnyű vérrel használja a bizalmas, megszokott *szerető* nevet, a leány *várja* őt, s csak úgy odaveti, hogy „*tüzes csók járja közöttük.*“ Utoljára egy reflexióval fejezi be: ellentéve az *örömet* (szerelem) a *bánatnak* (családi bú), mint a melyek könyei közt *terem* (micsoda? tán rózsa és tövis? nem:) a boldogság házi *pitypalatyja* és tündér *szivárványa*. Ha megemlítjük, hogy e mondat: „a boldogság házi pitypalatyja“ egészen Tompáé, ki azt jobban alkalmazza, be is zárhatjuk részletes bonczolásunkat, hogy általánosabb tanulságra emelkedjünk.

De mielőtt azt tennők, vessünk egy futó pillantást szerzőnk verselésére, a mint e darabban nyilatkozik.

A schema, látjuk, nem igen lyrai. Egyszerű lapos alexandrin az, mérték nélkül, váltó rímekkel. De tekintve, hogy e költemény nem tartozik a hevesebb, mozgalmasabb lyrai fajok közé, hanem csöndes elegia, az alak választását nem rosszaljuk. Ellenben méltó kifogás alá esik a rímet. Már Kazinczy észrevette, hogy nincs süketebb rím, mint a melynek önhangzói különböznek, akár az által, hogy rövidnek hosszú a megfelelő, akár, hogy egészen más betűből állnak. És pedig a rövid nem csak úgy lesz felemássá, ha párja *ékezett*, például, ha a-nak á felel vissza, hanem az által is, ha torlás (positio) hosszítja meg. E szabály nem önkényes felvétel, melyet tetszés szerint mellőzni lehessen, hanem a rhythmus-érzék követeli. Szerzőnk legkevésbé törődik ezzel. Csak jelen verséből több olyan rímet idézhetnénk, mely áthágja e szabályt, mint a hány megtartja. Mindjárt az első négy sorban: *lenné* = tekintet; *nyitottam* = pontja van; továbbá: *nyelvél* = feledné el;

gyermek = szenvédék; engem = szerelém stb. Különböző hangra példa: beszél = tűzhelyénél; s a (rim helyett használva) nagyon szabad assonance: virág = mi bánt; végre egyhangúság több egymást követő rímben, hol a fül változatosságot óhajtana: okosan, vígan, mink van, fiam, itthon, innen, úgy von, isten: tehát 8 sor csupa *an en on*. Mindezekhez téve az ily rossz hangzást: „hogy most mosolyt” — szerző technicáján még sok a gyalúlni való.

Most már röviden összeszedhetjük a mondottakat.

Egyes szép hely, sikerült vonás nem hiányzik e költeményben: de az összes hatás sokképen megzavarthatik. Már a nyelv puha, erélytelen kötése csökkenti néhol e hatást. Képei majd össze nem függők, majd homályosak, majd átvitele a valósággal folynak össze; leírásaiban pedig a tárgyi igazság nem léte bánt. Henye, szükségtelen vonásokat is vettünk észre: szerző még nem látszik tudni a költői festés axiomáját: „csupán azt és annyit a *testből*, mennyi a *lélek* előtüntetésére szükséges!” Olykor ismétli magát; olykor túlfesteget. Reminiscentiát árul el mind a conceptusban (az anya és apa iránti érzelem felfogása, Petőfi után), mind egyes kifejezésben. Rímei — sőt általában nem mért, rhythmustalan sorai s lazán fűzött strophái — többnyire nem adnak kellő zengést. Végre a fölvetett alaphang egysége az utolsó sorokban meg van törve.

E megjegyzések után hamar végezhetünk Szász Gerő költeményeivel. Vannak versei (s ezek, gondolom, régiek), hol e hibák nagyított arányban fordulnak elő; vannak ismét (az újabbak), hol mind tisztább lesz a látkör, a nélkül, hogy egészen kitisztulna. Amazokból megérintjük a „Nyári estét” (28. l.), mely egy

találó vonás után: „a sok kis árnyékból (*harmatos*: ez nem kellene) este lett“ — igen csinált festegetésbe, képhajhászatba rohan; az „Ősz felé“ címűt, melynek *bánatos* hangulatába nem illik a juhász *boldogsága*; a „Temetést“, hol többi közt az anyáról mondatik: „Fehér *hattyú* volt ő az életnek taván, Felszínén most csupán *tollai* lebegnek,“ (kik e tollak? találja ki olvasóm. A *tollak* az elhunyt anya *gyermekai*! —); a „Merengést“, mely a tárgyi valósággal annyira szakít, hogy „elrejtett *bokorban* zengő *pacsirtadalt*“ emleget; „A vihart“ „A szüretet“, melyek leírásaiban szintén sok a ferde vonás; melyek összesen azzal jellemezhetők, hogy semminemű hangulatot nem képesek támasztani az olvasóban; a mit egy sor épít, a másik lerontja. Sükerültebb a „Salamonnak“ című; de a „Gondos öreg“ fölíratú allegoria már ismét tárgyi valótlanság főveny halmára épült: a gondos öreg azért *gondos*, mert hallván zúgni a *vihart* künn, útra készül, *odahagyja kunyhaját*, hogy találja *készen* a vihar! No már hol ebben egy csepp valóság? Nem inkább azt várnók-e, hogy a támadó vihar elől kunyhajába fog menekülni s bezárkozik a *gondos* öreg?

Szerző aránylag jobb költeményei a könyv vége felé találhatók, s ezen örülünk, mert haladásra mutat. A mint érzelme, a szerelem, határozottabb alakot, tárgyat nyer, a szerint lesz költése igazabb, lyraibb, rhythmusa mozgalmasabb. Szász G. tudniillik, nagyon kevés kivétellel, csupán kétféle versalakot használ: a már említettük lomha alexandrint, meg a 8—8 szótagú rövidebb sorokat. Legfőlebb e kettőt fűzi össze néhol strophába. E két forma közül a rövidebbik jobb rhythmust ad nála; de a felemás rím abban is megmarad, egész a könyv végeig. — Ily jobb hangú költeménye

már az „Édes hazám“ (legelül, de későbbi lesz) — s a 111-ik laptól végig, — noha ezekben is gyakori a visszaesés nem csak egyes kifejezésbeli hibákba, hanem az alapérzelem hamis voltába is, mire elég legyen egy példát idéznünk. „Feledjenek“... czímű versében (175. l.) a költő, miután sok pathoszsza elmondá, hogy: feledje el őt minden; feledje el a *virág*, a *fülmile*, *édesanyja*, *testvére*; feledje el a *föld*; feledje ott sírjában az *ítélet-nap*; miután e kétségbeesés szinte ránk is elragad, oly valónak tetszik: egy versszakban, egy sorban elront mindent:

.... Csak te soha *ne feledhess*

Ki megcsaltál, halvány leány;

S ha majd szived kéjtől repes,

Minden perczben gondolj reám;

S midőn minden csak irigyel

Érezd boldogtalanságod:

Látván engem megtört szívvel,

A mely neked — *megbocsátott*.

Megbocsátott!? *nem igaz!* hisz épen most rettentően *elátkozza!*

Szász G. epikai költeményeiről — mert azok is vannak: költői beszély, balladák — jobb nem szólani. Ő még a *leírásban* sincs ott, hogy tiszta, szemlélhető képet nyújtson: az alkotó művészetben hogy várhatnánk tőle domború, élő, mozgó alakokat. Ki a nyugvó *térben* sem mindig bír összhangzó képet fogni föl, annál kevésbbé tud a mozgalmas *időben*.

Hanem ideje is letennünk a hegedűt. Szász G. igyekezzék, hogy az övé minél ritkábban adjon *hamis* hangot. Egy hajszálnyival feljebb vagy lejjebb fogni, az sem mindegy e kényes hangszeren. Pedig a hang

tisztasága még csak alsóbbrendű kellék: azon felül következik a dallam és harmonia egysége, változata, a kifejezés ereje, kelleme és mind az, a mi „istenek közé ragad.”

V.

KÖLTEMÉNYEK SZÁSZ KÁROLY-tól. *Első és második kötet. (Heckenast, Pest. 1861.)*

Oly hosszú szünet után a kritikában, nem is hinné az ember, mennyire kifejlett a kritikai érzet és hajlam, kivált fiatalabb íróinknál. Mindenfelől halljuk a panaszt, hogy bírálatink nem elégge szigorúak; s kivéve tán a megítéltet, — mert ezek közül még egy sem jaidult fel *lágyságunk* miatt — mindenki kevesli a mért csapást, szeretne ráadásul még néhányat ütni az áldozatra vagy — ítészére. Nem vádkép hozom föl; van ebben jó is. Mellőzve minden személyes rokon- és ellenszenvet, egyéni izlést, eszmeirányt, nem szólva czimboraságról s ez-okozta agyarkodásról a más akolbelire stb., én a haladás, a tökélyesbülés feltételét látom e mérges kritikai hajlamban. A fejlődés természete hozza magával, hogy az utóbb jövő, ha elődét meg akarja haladni, ennek hibáit nagyítva, jó oldalait kicsinyítve lássa; különben, ha osztaná némely nagy íróra nézve a kortársak bámulatát, kétségbe kellene esnie maga iránt. Sok Themistoclest nem hagy alunni a Miltiades dicsősége. Emlegetjük, hogy Kölcsy túlszigorral bírálta Csokonait: e túlszigor, fiatal kritikusbán, új ösvényen indult költőben, természetes volt. Az új iskola, ha lenni, élni akart, részben

előzői rovására kelle érvényt szereznie magának, sőt ugyanez iskola másod nemzedéke már az első hátán keresett lépcsőt az emelkedésre. Jusson eszünkbe csak a „szigor“ bevallott, követelt tana, mely egy Kazinczy utóéveit keseríté meg. Azonban fordult a koczka: néhány évvel utóbb szintoly élesen odavetve hallottuk az egykori követelőről mondatni: „B. vagy C. nem poéta,“ mint halljuk mostan elismert érdemű s a közönség előtt évek óta szép hírben álló jeleseinkről, arczfintorítás kíséretében az indokolásra sem méltatott megjegyzést: „eh! X vagy Y nem is költő.“

Mindezen, mondok, nem csudálkozom, sőt az sem lepne meg, ha pár év múlva a mostan élő s még *eltűrt* nevű költőink közül egyet sem fognának dicsérve említhetni, a nélkül, hogy Midas bűnébe essék az illető. De még arra sem kell jóslói tehetség, eleve megmondani, hogy ha költészetünk ezután valamikor — évtized vagy félszázad múlva — ismét egy hatalmas lépésre húzódik; ha oly apostola támad, kiben a kor őnaestetikai fejlettsége fokát, vezéreszméit, irányát épen úgy kifejezve találja, mint Petőfiben a magáé s a jelen: ez új apostol Petőfi hírneve árán fog emelkedni, s környezete, bámulói, utánzói egyre keresni, nagyítani fogják a foltokat, melyeket mi a ragyogás miatt észre sem vettünk, vagy önkint eltakartunk. Majd később jön az irodalomtörténet kritikája, mely kiegyenlíti a dolgot; leszámítja a bámulásból itt is, ott is, a mi csupán időszerű tulajdonokra esett, le a kicsinylésből, a mi a tovább haladás fejében, emberi gyarlóságból, történt. — De míg természetesen találom, hogy az ifjabb nemzedék az előbbinek vállára kapaszkodik, hogy onnan tovább lásson, — s ha minden nap új-új felfödözést tesz, hogy ez sem,

az sem, — utoljára senkisé ismét költő: én részemről óvakodom a „*bátorság*“ ezen kritikáját vallani; én mindig számításba veszem, miféle tulajdonokkal emelkedett egyik vagy másik társam bizonyos fokra a közvélemény becsülésében, s vajjon e tulajdonok csupán időszerű értékkel bírnak-e, vagy maradandóbb hatással is vannak költészetünk fejlődésére; szóval a helyett, hogy fittymáljak, méltóbb dolognak tartom: vizsgálni. E szerint én talán nem a napi kritikus, hanem az irodalom történet-írójának terén állok: se a múltat le nem becsülöm, se a jelent túl nem becsülöm: abban, mint ebben, találok jót is, rosszat is. E helyzetem könnyen definiálható. Nem tartozom a feltörekvő nemzedékhez, melynek haladása érdekében van elbánni a — már vagy igaz vagy ál — tekintélyekkel; de másrésről nincs is *mit*, s *kitől* féltennem. Oly nyugodtan nézhetem a dolgokat, mintha panoráma volnának.

Innen a lágyság, elnézés vádjá ellenünk, ha megrovásainkat nem tesszük haragos modorban, vagy ott is találunk némi jót, hol mások elővéleménye csupán rosszat, föltétlenül rosszat vár vala. Mert hogy a hibát eltakartuk, vagy érdemül számítottuk volna be: azt senki szemünkre nem vetheti, ha csak a magáét be nem hunyja, s úgy nem tesz, mint a minapi egyén, ki az ironia világos hangját panegyris gyanánt emlegette, tévéen magát mintha ő azt *úgy* értené, — egy másik esetben pedig azt, a mi legspecialisabb vonatkozással volt mondva, hasonló önkéntes nem-hallással, az egészre vitte át, hogy absurdumot süssön a FIGYELŐ-re. — A mi a használt mérték magasságát nézi: avagy én volnék, csupán én, ki azt ne tudjam oly fokra emelni, mint bármelyike a gáncsolóknak? Én volnék az, és csupán

én, kit minden hitványság kiélégít; ki olvasva nem szökik fel a bosszankodás miatt, nem dobja a könyvet asztalához, ha itt az egység, ott a hangulat törik ketté; ha sokat ígérő kezdet után ásító ürbe lyukadunk; ha, mint paraszt derelyénél, tenyérnyi gyúratlan tésztát kell megenni a bennelevő kis túróért, vagy épen nagy lyukat, mint a székely fiú a zsemlében; ha csinált, fagyos érzelem vagy nyelv puffadoz; ha lipett-lopott eszmék eredeti gyanánt pipeskednek: szóval annyi finom borkóstoló és szakács között csupán az én számize volna megromolva, tönkre jutva a desperátióig? . . . De leküzdöm a bosszankodást, lemondok a csúffátevés vitatott szabadalmáról: elmondom észrevételeimet illően, higgadtan, epe nélkül; óvakodom mindenek fölött némely bíráló azon túlzásába esni, hogy kiválogatva s mértékül magam elé tűzve a legnagyobb írók legsikerültebb munkáit, mindent a mi azokon alúlesik, feltétlenül kárhoztassak, jól tudva, hogy, bár Horácz kimondotta: „mediocribus esse poetis,“ lehet oly mértéket állítani föl, melyhez szabva bizony Horácz sem sokkal tetézi a mediocritást. Ezt tudva, azt sem feledve, hogy bármi rossz hírben álljanak e mediocris poéták, ők azok, a kik, mint talán már egy helyt éltem ezen hasonlítással, nem hagyják elalunni a költészet vesztatüzét, melynél egy leendő lángész isteni fáklyáját majdan meggyújthassa; hogy ha *mi* nem donganánk-bonganánk időközben, hiába várná a világ a megváltó Messiást: a collegiális szerénység érzelme türelemre hangol pályatársaim iránt, s ha hibáikat el nem engedhetem, azok kijelölésén felül nem akarom őket még bosszantani is; ha jó oldalaikat nem nagyíthatom, nem akarok szemet hunyni azokra. Elöttem a külföld példája is, hol bizony nem csupa Byronok, Bérangerekből áll

az irodalom, ezek alatt egy sereg jó hangzású név is megfér, a nélkül, hogy viselőik számára *csupán seprűje* volna a kritikának.

„Mennyi hű-hó egy kis rántottáért!“ hiszen *csak* Szász K. költeményeiről van szó, nemde? — Könnyebb volna, elhiszem, amúgy szűr alól, (vagy e *falusi* kifejezést *magamnak* tartva, nem bánom akármely *noble* dandyköpeny alól) odavetett bökéssel gyaníttatni, hogy azok bizony mit sem érnek; így legalább föl lennék oldva ama pedans és fárasztó munka alól, hogy a miről ítéletet mondok, azt el is olvassam; elég volna belekukucsalnom a fel sem vágott könyvbe, mint varjú a konczba, s ha egy motto, vagy olyasmi nem tetszik, azt pellengérre állítani: „ime, t. közönség, e darab téglából láthatod, milyen a ház!“ De én sokkal geniálatlanabb és türelmesb vagyok, hogysem ily elbánás megnyugtatóná lelkem ismeretét; nemcsak fölmetszem a könyvet, hanem el is olvasom, elejétől végig; megtekintem címlapját, berendezését, osztályzatát, mutatóját; megforgatom kívül, belül, némely darabot ismételve elolvasok; némelyikre „alszom is egyet,“ hogy másnap vajjon nem hat-e rám máskép, nehogy a költőnek számítsam be, ha például az első olvasáskor szunyatag, le- vagy széthangolt, vagy ellenkezően túlmagasztos kedélyben találtam lenni; szóval egész a nevetségig lelkiösmeretet csinállok belőle, hogy írotársam reputatióját igazságtalanul ne érintsem. Ha aztán ennyi körül- és beletekingetés után valamely vélemény meggyőződéssé szilárdul nálam, azt nem szoktam elhallgatni, és ki fogom mondani Szász K. költeményei felől is, daczára annak, hogy vele mint egyén, mint szerkesztő jó viszonyban állok; sőt attól kell óvakodnom, nehogy épen e viszony miatt nagyobb szigorú-

ságra hajtassam, mint különben. Ennyit bírálói álláspontom kijelölésére; — most lássunk hozzá.

Ha a költészet virág: Szász Károly jelen gyűjteményét oly bokrétához hasonlítanám, melynek *egészben* több *színe* van, mint *illata*. Nem a rezedá édes varázsa az övé, mely igénytelen külső alól terjeszti bűbájos hatalmát; nem az örökhű rozmarin fájdalmas epedése, mely átható illatját hervadva, száradva is megőrzi; de nem is a királyi rózsza teljes tökélye, mely felülmúlhatlan színpompával a jószag azon egészséges mértékét párosítja, mely örökké elbájol, de soha nem kábit: inkább a tulipánok, györgyikék ezer fajához tenném, mely tanult kertész művelése által, és így félig természeti, félig mesterséges úton nyeri változatos színei gazdag játékát s inkább a szemre, mint azon intensisebb érzékre hat, mely benyomásait közvetlenebbül, hathatósabban adja által az idegeknek. Gáncsot mondtam-e ki, vagy dicséretet e hasonlatban? Egyiket sem, vagy mind a kettőt, ha tetszik. Látom én a törekvést fiatalabb költészetünkben, Petőfi nyomdokán, felfogni mintegy a lelket, az illanó finom párát, jegeczesíteni a röpke gondolatot, vagy érzést; jól vagy rosszul beringatózni valamely hangulatba; de azon kívül keveset törődni a részek kidolgozásával, a fokozatos emelkedéssel szakról-szakra, a költői nyelv díszei- s erélyével, a mondat- és szófüzés szabatságával, s azon előnnyel, melyet új, szokatlan, mégis talpraesó szóillesztés nyújt a költői nyelvnek, mint *discord* hangfogás emeli olykor a harmóniát, s t. e. f. Nem én vagyok, kinek az *egyszerű szép* ellen szólanom illenék: de megkívánom tőle, hogy ha lemondott a hatás *külső* eszközeiről, *bensőleg* annál teljesebb legyen; ha pongyolában, vagy épen mez nélkül bátorzkodott előnkbe állni,

akkor ne legyen görbe alkatú, ne sánta, ne béna; a gondolat, vagy érzés, ha csupán maga erején akar megállani, hát *erős* legyen; ne valamely *frivol* (e szó nem kacziert, kikapót tesz), hétköznapi, úton-útfélen kapható gondolat, vagy petyhüdt, elkopott, mondvacsinált érzelem; s a hangulat, melybe a költő vonni akar, méltó arra, hogy őt oda kövessük, — mert azért' hogy van állatja istennek, mely nem képzel valami finomabb kéjt a pocsolya gyönyöreinél, nem következés, hogy én is kedvet kapjak vele abban hengergőzni. Hony soit, qui mal y pense! De midőn látom, hogy minden, de minden el van dobva, fel van áldozva a tartalomért, s e tartalom utoljára semmi, vagy alig több ennél: azt kell óhajtanom, volnátok bár inkább mesterkedők a dictióban, képekben, szómérésben, rímekben stb. így legalább adnátok valamit, nem ugyan a lényegest, de mégis valamit, míg így adománytok a leányéhoz hasonlít, ki Mátyás királynak tenyerén nyújtotta a verebet: nesze semmi, fogd meg jól. Ám követnétek a Heine, a Petőfi pongyolaságát, csak adnátok Petőfi és Heine tartalmát hozzá! De mit mondok: e két lángelme pongyolasága csak relativ: mindeniknél nemcsak a tartalom erélye, hanem egyszersmind a *belforma teljessége*, továbbá *külsőleg* a szólam sajátossága (*proprietas*), a nyelv használatában nyilatkozó erő, nemzetiesség s több ily *első rangú* tulajdonok könnyen feledtetik a pusztá *legkülösb* technikában itt-ott felbukkanó szabálytalanságot: — míg nálatok (örvendetes *kivételekkel*) a forma, külső és benső, plastikára s erélyességre nagyon hasonlít a konyhában használt ama vizes rongydarabhoz, mely oda lapúl, a hova vágják. Különösen Petőfitől nem érdemes volna-e eltanulni azt a kis mesterséget, hogy ő sorról-sorra,

vers-szokról-vers-szakra halmozza a legragyogóbb képes gondolatokat, hogy az utolsóval, mely ragyogóbb mindeniknél, s mely az egész költemény alapgondolatja, betetőzze?... Ő minden költeményben egy egész koszorút ad: míg követői legtöbbje elégnek tartja nem is ép virágot, hanem egy-egy szírom-levelet dobni le, hogy úszszon, a hogy tud, a leghétköznapiabb próza lusta mocsárjának zavaros levében.

Feltéve hát, de meg nem engedve, hogy Szász K. költői érdeme csupán vagy legnagyobb részt a formára, a nyelv- s dictio-beli előadásra szorítkozik: ez érdemet akkor sem fitymálnunk, hanem teljes mértékben méltánylanunk kellene. Bizonyára, nem volna megvetendő dolog, kivált most, midőn a technikát összeférhetlennek képzeljük a génie-vel, most midőn némely költő — *apage Satan*! — a *művész* cím ellen formászerint tiltakozik, — holott már Byron is megmondotta a technikára: „rossz kézműves az, a ki szerszámaival összevész” — nem volna, ismétlem, bolondság egy *virtuóz* verselő, ki megmutatná mire képes a magyar nyelv, mennyi erő, hajlékonyság, zöngelem van abban; egy oly verselő, ki, habár minden mélyebb költőiség nélkül, egyidőre nagyon népszerűvé válna, kinek zöngzetes strophái, feddhetetlen rímei, lehellet-könnyűségű fordulatai, ékes, szabatos nyelve, ezer változatú formái stb. minden ajkon meghonosulnának, minden fülben *reformot* idéznének elő, hogy többé a költészetnek akarva se lehessen visszatérni a mostani lágyan-kötött formákhoz. Azonban én, magyar versírók között, ily virtuózt nem ismerek; nem általában olyat, ki egy Virgilnek, Dantenak, Tassónak — vagy, hogy újabb költőt említsek, egy Bérangernek — a bensőt nem számítva — csak

technikai ügyességét fölérné is; a mostan élők közt bizonyára nem. Szász K. formáihoz is, minden könnyűség, ügyesség, találékonyság daczára, mit azokban kifejt, nem egy helyen fér szó, s érdeme e tekintetben viszonylagos lesz; ellenben a tartalom meg kedvező világításban emelkedik s nem sok költeménye van, melyről azt lehetne mondani, hogy ihlet nélkül származott, habár ez ihlet néha inkább élénk, mint mély, inkább sebes, mint tartós; ennélfogva inkább meglepő, hogysem maradandó nyomokat hágy maga után az olvasó lelkében.

Tudniillik Szász K. költői jelessége és hiányai ugyanazon egy forrásból erednek. Könnyűsége, mint a *génie*-é; de a lángelme biztossága, mélysége nélkül. Az ő agyából is pánczélosan terem elő Minerva — a gondolat — de a nagy sietségben sokszor valamit bennfelejt. Könnyen hangolódik, de e felhangoltság olykor nem tart, nem feszül növekedő arányban az egész költemény folytán; itt-ott lazább pillanat áll be, melyet aztán nincs türelme úgy tölteni ki, hogy észre ne lehessen venni a lankadást. Olykor nem állhat ellen egy ragyogó képnek, egy elmés gondolatnak, egy zengő nyelvvalaknak, mely hivatlan oda tolong képzeletébe, s nincs ideje, vagy nem vesz, hogy megítélje, vajjon oda tartozik-e szorosan. Kitér a célhoz siető egyenes útról, hogy virágot szedjen az útfelen. *Sok* szépet ír; *egy* szépet nem oly sokat. Költői műveltsége, — annyi *átérzett* idegen költemény, melyek benső zenéje senki lelkében nem rezdül meg s nem hangzik vissza oly könnyen, mint nála, egyrészt elősegíti, másrészben gátolja költészetét. Mint viasz, szedi fel a benyomásokat, s az idegen ihletés az övét is sebesen lánggra lobbantja: de nem mindenkor van elegendő ellenállási ereje, hogy

nyoma se érezzék az idegen behatásnak. Néha egy gondolatból, egy ötletből, van úgy, csupán egy zengő rímorból nagy könnyűséggel ringatja magát valamely érzésbe, s bizonyos fokig ihletés szállja meg; de az ily ihletés nem lehet mély, tartós; csak minő kútfeje vala. Azonban vannak dalai közt elég számmal, melyekben az érzés intensív erejét nem lehet kétségbe vonnunk. Ilyen a „*Búbánat*“ című szakasz majdnem egészen, a többi közt is elszórva sok. Több költeménye, hol nem érzés, hanem gondolat a túlnyomó, oly *jól van írva*, hogy nehéz volna kivetőt találni bennök. Pedig az ily „correctség“ formában, tárgyban, sem oly mindennapi nálunk, hogy meg ne illetné a dicséret. Hanem menjünk a részletekre.

Az előttem fekvő két kötet vers, ajánlás és előhangon kívül, öt külön osztályba van sorozva, melyek címei: 1. Ifjúság, szerelem. 2. Élet, család, emlékezés. 3. Természet. 4. Búbánat. 5. Haza, történet. — A négy első egyre-másra lyrai, az ötödikben elbeszélő neműek is vannak. — Természetesen minden költőnek jogában áll, úgy osztani be gyűjteményét, a hogy neki tetszik; mindazáltal fennmaradt a kérdés, czélszerű-e, előnyös-e a beosztás; könnyebbé teszi-e az egésznek áttekintését, neveli-e az egyes darabok hatását a jól kiválasztott hely; szóval nyer-e az olvasó, nyer-e a gyűjtemény a berendezés által? — Én csak zavarónak látom e sokféle címet; annál inkább, mert a költemények közt sok van, melyről nem tudnók megmondani, miért került épen az illető osztályba, holott annyi vagy még több joggal a másikba is beillett volna. Az *Élet, család, emlékezés* címűek közt akárhány van, mely épen úgy megférne az: *Ifjúság, szerelem* kalapja alatt, mert sze-

relmi dal, szerelmi emlékezés stb., a *Természet* osztálya is többnyire az, például bajos volna meghatározni, miért jutott: „Csillag és szerelem“ (II. 9.) a *Természet* rovatába, vagy az: „Oh én lelkem !...“ kezdetű (II. 37. l.) nem inkább a *Családiak* közé? — De úgy látszik, szerző a berendezésben szántszándékkal oly utat akart követni, hogy az olvasó ne kísérhesse szívregényét olyformán, mint a ki Himfyt sorban olvassa; egy pillantás a „tartalom“-ra, hol az egyes költemények mikori kelte föl van jegyezve, meggyőz erről bennünket. Ő vissza ugrik 1857-ről 52-re, sőt 48-ra, 60-ról megint 52-re, s így tovább. Ebből az az inconvenientia származik az olvasóra, hogy nem tudja magát húzamosabb ideig a költő helyzetébe gondolni, s valami olynemű kellemetlenséget érez, mintha ugyanazon egy darab hangulata, egysége volna megzavarva; nem is említve, hogy gyakran egyik költemény növelné kölcsönösen a másik hatását, alkalmas berendezés által. Legkevesb észrevétel alá esik e részben, a lyraiak közül, a *Búbánat* című szakasz, mely más tekintetben is közvetlenebbül hat az olvasóra.

De miután a költő maga osztályozta gyűjteményét, fogadjuk el és kövessük ez osztályozást mi is. Az ajánlás („Kedves feleségemnek“) s vezérhang („Az én műzsám“) mindenik „jól van írva,“ a nélkül, hogy megkapóbb mozzanatokkal kínálkoznék. Hiba bennök nincs, a mi van — a nyelvre és technikára tartozik. Amott a szebbhangú nyelvtani hiba: „olvasol“ — itt, az utolsó versszakban egy 5-ös jambus 4-es helyett. Valóban fontos kérdés, tartozik-e túrni a költészet a nyelvtan jármát oly igen, hogy örökké a nyelvficzamító: olvas-sz, keres-sz stb. mellett maradjon? De ki kellene dolgozni a magyar euphonia elméletét, s meghatározni meddig

terjed e részben a költő szabadsága, máskint az effélén, mint hibán akad meg a szem. A verselési szabálytalanság az, midőn Szász K. rendes strophákban indul, s egyszerre csak egy pót-láb által zavarja meg azok menetét. Értsük meg. *Nem árt* a rhythmusnak, ha több szótag adatik ugyan, de az ütemek száma annyi marad, ha péld. spondeus helyett anapaest jó. De *árt* a rhythmusnak: ha *négy* ütem helyen *ötöt* fogok. Világos.

Az „Ifjúság, szerelem“ című szakaszban a „Szép májusi ...“ (I. 15.) kezdetű dalocska egyszerű bája csak az előtt felfoghatlan, ki nagyon elborsolta izlését. Az a májusi, kerti éj, a váró szerelmes, a rózsa-kosárról vett kép s a bezárás: „Gondolatim rózsáit hadd öntsem a lelkedbe át“ — mindez oly teljes összhangba egyesül s oly lehelletszerűvé teszi a dalt. Az „Ejhajadnak“ feliratú (I. 29.) fénye és melege által, a „Szív története“ (I. 31.) egyszerű formája, — a „Sebek“ (I. 33.) a gondolatnak szerencsés kivitele által egy képben, tűnnek ki. A „Nászkoszorúval“ kezdetűben a két első sor által támasztott hangulat jól rezgi végig a dalt. Az „Évek múlva“ (I. 45.) — (mely szerző osztályzása szerint már az „Emlékezet“ rovatban is megjárná) — „Ábrándkép“ (I. 47.) címűek szintén nem esnek kifogás alá; a „Távolból“ (I. 57.) igen jó, valamint utána a „Fényes csillag“ is, az utóbbi népi alakban, de nem népnek szánva, valamint általában nem a Szász dalai. Az, mely így kezdődik: „Oly rövid volt ...“ (79. l.) egyszerű bájai által köt le, kivált hol azt mondja: „tanunk csak az a jó isten, ki örül a boldogoknak.“ — „Ég és föld“ (95) „Futó idő“ (103) még az, melyeket e szakaszból, mint semmi megrovás alá nem esőket, észrevétel nélkül bocsátunk.

Az olvasó, talán maga szerző is, meglehet csodálkozni fog, hogy ép ezeket emeltem ki e szakaszból, míg több olyat mellőztem, hol dúsabb képzelet, erősebb szenvedély, tüzeesebb költészet nyilatkozik. Bizonyosan meg fogja kérdeni, miért nem a „Féltés“ (21. l.) címűnek adom a koszorút, vagy miért nem a „Menyasszony vagy . . .“ kezdetűt (42. l.) emelem az első helyre. De amazok, szerintem, *legépebbek*. A „Féltés“ igen jól indul, hanem aztán kifogyhatlan képeivel a mesterkéltségre játszik; nem is számítva, hogy a „szeretném elrejtetni *téged*“ — fajta erdélyiesség, mely itt többször ismételve van, bántja a magyarhoni ember fülét. Nem hiszünk mély voltában a szenvedélynek, ha a képhalmozás túlhág egy bizonyos határt, melyet ugyan elméletileg kipéccézni nem lehet, de érzeni igen. S van a szenvedély halmozta képekben valami rendetlenség, mi arról tanúskodik, hogy a költő nem kereste azokat, hanem úgy tódultak képzeletébe; míg itt a játék — a fokrúl-fokra haladó képekben, nagyon is szembetűnő. Legalább én úgy érzem. A „Menyasszony vagy . . .“ sok igen szépet mond: attól fogva: „én leszek a templom köve“ fokozatosan emelkedik ama legpatheticusabb vers-szakig:

Ott leszek, a mikor a pap

Áldását reátok adja;

Ott leszek, mikor az isten

Azt átokká változtatja.

S innen fogva a bezárásig sincsen aláesés. De midőn azt kérdi: „nézz körül, ha nem követ-e akkor egy halvány kísértet?“ egyszerűen annyit kelle felelnie: „az a kísértet *én* leszek,“ s úgy fonni a következő képek sorát. Szerző a helyett azt mondja: „rajtam *kívül* nem

lesz ott senki, csak a múlt idők *emléke*." Ez fölösleges. Miért *isolálja* magát a múlt idő emlékétl? Ő, a kísértet, az árny, *ő maga* a múlt emléke: e minőségben kísérti volt kedvesét. A pap kérdése: „nem kötötted-e szívedet valaha a más szívéhez?” talán jobb lett volna a szokásos formulában. Legalább én nem tudom, hogy ily *szavakkal* kérdezné valahol az esküvendő párt. A versszak törése ellen, rövidebb sorokkal, nincs szavam itten, mert a rhythmus nem csorbúl, *pauza* töltvén ki a hiányzó szótagot: de van arra a *büszke* — *üszke* rímre, mingyárt az első szakban. Én ily feltűnő helyen kerülnék oly rímshót, mire alig lehetne más cadentiát mondani, mint a mely rákövetkezik. Épen úgy nem tenném ide a büszkét, egyetlen tiszta rímpárjával, mint nem ezt: *László*, hogy ráüssém: *zászló*. Ki ilyeseken föl nem akad, élvezze a szóban forgó költeményt, mert valóban élvezetes az.

Több dal is van még az osztályban, melyeket csupán egy vagy más részbeli fogyatkozás miatt nem lehet határozottan jóknak mondani. A „Babonám” — címűben semmi hiba, csupán érzik rajta, hogy a „Szerelem gyöngyei” hatottak a költőre. Nem plagium, nem egyes helyek reminiscentiái: az egész hangulat van kölcsönvéve. A „Csendes szellő” csinos mezei képet rajzol, s belé a szeretőket, jó idyll is volna: de látszik rajta, hogy szerzője akkor még csak hírből ösmerte a délibábot, különben nem féltene rózsáját, oly távolból, midőn már *belátja és megismeri*, hogy „picziny lába megázik a délibábban.” A „Szenvedély” elég szenvedes, de nem tudjuk, hogyan jó tüzes, fényes rajzai közé a boldogságnak az a kép, hogy midőn a költő ráborúlt kedvesére „*úgy fájt*, mintha *hideg koporsóból* emelné ki

drága testét.“ Ehhez nincs kulcsa az olvasónak, ha netalán a költőnek volt is. A „Titkos szerelem“ hangja, zenéje igen szépen hintál kezdetben, a költőt is valószínűleg e kezdő sorok dallama ringatta e költeménybe, de tartok tőle, hogy a vége felé játékosabb, mint kellene, bár itten a játszóság nem annyira árt, mint a *Féltés* címűnek patheticus hangulatában. „Fa és virág“ jó képben adja gondolatát, *egy* hibás vonással: ez a *száraz* jelző az *ág* mellett. Őszszel a lomb lehull, de az *ág* nem *száraz*. Ha pedig *száraz*, akkor megtörik a kép. A „Majd ...“ címűben csak egy *majd* nem kellene. „*Majd* ha minket eltemetnek, Azt susogja *majd* a szél ...“ Az egésznek hangulata jó. „El is jöttem“... túl van finomítva. A „Szamócza ajkadban“, mely igen csinos dal volna, csak az *árvalányhaját* nem tudjuk, hogyan értsük: *színét*-e? vagy mi? s a gondolatok „borostyán fürtje“ sem ad tertium comparationis-t. A „Piros hajnal“ így is szép; de egy merészebb vonással még szebbé vált volna. Midőn a költő fél, hogy ha isten a mennyországban minden csókért egy esztendőt von le, s kérdezi: „Be akarod ezt számítani a mennyországban nekem?“ ... érezzük, hogy e hyperbole akkor érné el teljes költői határát, ha így kiáltana fel:

Félek, hogy az öröklét is
Megrövidül úgy nekem! ...

s ez kellő magasra feszítné a költemény végsorait, míg a mint van, nincs emelkedése. Végre csupán a „Visszontlátást“ emelem még ki, mely gazdag, érzésben, képekben, s egyike volna e gyűjtemény legjobb dalainak, ha a négy utolsó sorban némi fonákság nincs. E négy sor így van:

Veled: szívem édesen ver (*enyém*)

Távol tőled: vágy hevít. (*engem*)

Viszontlátva: szerelemmel

Függnek rajtam szemeid (*a tied*)

Nem azt várta-e minden olvasó, hogy a harmadik esetben is saját, még pedig fokozott érzelmének kifejezése fog következni? *Alapjában* hibás a „Némán ülünk . . .“ kezdetű, mely első szakában azt mondja: „mit szívünkben érzünk, szóval az nem mondható“, utolsó szaka szerint pedig „Csendesen foly szívünk vére“ stb.; azaz a mi az első versszakban „szóval nem mondható“ érzés volt, az a vers folytán csendes *közönynek* bizonyul.

A második osztály (Élet, család, emlékezés) már kilép a tisztán *alanyi* lyrából, reflexio-, elbeszélés-, allegoriával vegyes költeményeket is tartalmazván, s egy-két oly leíró darabot, mit *genre* néven ismer az aesthetika. Az alanyiak közül szépségre, épségre kiemelőnek tartom a „Kis lakot“, mely a családi boldog szerelem idylli festését nyújtja összhangzó képekben; a „Miért búsulsz“ kezdetűt, mely az *erősebb* fél áldozatkész szerelmi odaadását tiszta vonásokkal ecseteli; az „Álmatlan éj“-t, a „Boldogság emlékét“ — „Felejteti . . .“, de talán mindeniknél inkább a „Haza felé“ címűt, mely a kedveséhez vágyó szerelmesnek epedését rajzolja, s e hő apostrophban végzi:

Délibáb, tündérkezzeddel . . .

A kis házacskát *emeld* fel

Hadd lássam őt hamarabb! . . .

Nem tartom ellenben sikerültnek, egyes szép helyek daczára, mindjárt elül a „Gyermekekori emlékeket“, hol a költő, többi közt, azon, egy-két ízben máshol is sej-

tettem visszásságba esik, hogy magát magán *kívül* képze-
 zeli, midőn azt mondja, hogy a „múlt idő *szívében* él
 és úgy tetszik neki, hogy (annak) *tükre* (az ő) *könnyező*
szeme.” Magán *kívül* kellene állnia, hogy ezt lássa.
 Midőn Tisza Domokos, talán „Honvagy” című versében
 a távol hazára gondolva, azt mondja a szemébe tóduló
 könnycseppről: „S én e könyben, mint a délibábon,
 nyájak, falvak úszó képét látom,” nincs benne semmi
 visszás, mert a könyvet nem *kívülről* nézi, hanem *átnéz*
 rajta, s a mint a tárgyak elmosódnak, elúsznak a csepp-
 ben, nem sok segély kell a phantasiának, hogy a „déli-
 báb” tüneményét varázsolja elé; de a *tükörnek külseje*
 hajtja vissza a sugárokat, s ki a *szem* tükrebe akar
 látni, *kívül* kell a szemén állnia. Az „Emléklapjaim-
 ból” ifjúi hévvel közhelyeket halmoz; a „Szülő házam”
 alapeszméjeül csekély a mit a végsorok kifejeznek:
 „Itt születtem, — de vajon Hol vár rám a sírhalom? . . .”
 A „Változás” című nincsen költészet nélkül, de kissé
 hajhászsa képeit, s a kolibri, paradicsommadár, Ma-
 donna-csók s több effélével azon tarkabarka régiókba
 téved, hol Lisznyai a király. A „Kedves betegemnek”
 címűben egy pár prózai sort kell megjelölnünk, a mi
 Szásznál annyival felölőbb, minthogy ritka. „Minden
 tagod mintha *vassal égetné azt valaki*, s alább: „Még a
pogány is megszánna.” Est modus in rebus. Van annak
 módja, népi szólamot használni a maga helyén: de se
 minden hely, se minden szólás nem fér össze egymással.
 Itt a hely sem igen alkalmas, a szólás pedig oly az
 életben is hétköznapi és színetlen sopánkodás. Csak
 praegnansabb kifejezéseket használjon a költő, a közélet-
 ből. Mily jellemző, plastikával, kifejezéssel teljes azon
 egy szó, midőn Petőfi mondja: *munkálkodik* a czimbal-

mas;“ — legott képzeletünk elé terem a cigány, a mint hangszere fölé hajol, üstöke izzadt arczára hullva, s villámsebesen tánczoltatja verőjét a húrokon. De nem is halljuk aztán úton-útfélen annyiszor, hogy a czimbalmas „munkálkodik“ — mint az ilyet: „megszánná a pogány is.“ „Pálya emlékek“ négy szakasza némi olyanságot mutat föl a „Szív története“ — négy versszakával; mindenik életírási mozzanatokon épül, s mindenik az ismét-boldog szerelmen végzi. Tehát összekapcsolja a múltat a jelennel, a szív életében két különböző epochát foglal egybe; de miután az egyes pontokat külön-külön, más-más szakaszban mutatja fel, azaz, egymást kizáró érzelmeket nem egyszerre, hanem egymás *után* állít elénk, semmi természetlen a kapcsolatban. De van Szásznak költeménye (mint az „Új érzelem“ I. 71.) hol a régi és új szívvilág *harczban* ábrázoltatik; vagyis az mondatik ugyan, hogy: ez új érzelmek „*egymás ellen* zajlanak,“ — mégis nagy nyomatékkal hozza elé: „*Marczongol a régi bánat* — S ah! mellette *új seb ég!*“ Ebben már magában nincs összeférhetés, t. i. hogy az „új érzelmek“ egymással is, a „régibánattal“ is *harczoljanak*; de a „régibánat“ és „újseb“ összeütközése sem lehet nagyon erős, miután „újseb“ nem támadhat, míg a régi bánat „*marczongol.*“ Bocsánat, hogy e hűrt megillettem, de okát kelle adnom, miért nem tetszik nekem ez a vers, és talán még egy pár, mely az átmeneti kort jelzi. Nem megdalolni való kor volt ez. Im Petőfi elsirja utolsó könyvét Etelke fejfáján, még egy-két sóhajtás szakad fel kebléből azután is, akkor elhallgat, vagy közönyös tárgyakat vesz. Idő múlva némi határozatlan és alaktalan szerelmi vágy szállja meg, s Etelke emléke még ott borong; de mikor

aztán a „Szerelem gyöngyei“ tárgyának nyújtja hódolatát, akkor minden érzése, szíve, lelke osztatlanul ezé. Nem mondom, hogy ama *helyzet* lélektan ellenes, — de a mint költőnk festi, szerintem, az. Ezért aztán nem hat meg az *enormis* kép, mit a szenvedélyes bánat viharában hánykódó szívnek megbocsátnánk, sőt nála természetesnek találnánk, midőn t. i. költőnk a „Gyűrűvel“-ben előbbi jegygyűrűje kövének elveszéséről mondja:

De kiesett a gyémánt, elvesztettem,
S a gyűrű feje üresen maradt, —
Mint hulló csillag elvesz tengerekben
S kiolt a bús ég minden sugarat. (216. l.)

Most azon költeményekre megyünk által, melyekben részint ott van ugyan még a költő alanyisége, de már az őt környező külvilág tárgyaiból is többet veszen ecsetje alá, mint tisztán a lyrai hangulat ébresztésére kívántatnék; hol már a genre-hez közeledik, vagy épen satirai objectiv rajzot kíván adni. Ezek közt első a „Karácson.“ Elmondhatnók róla, hogy alakban, hangnemben ez vagy amaz költeményt juttatja eszünkbe: de az ily csendképek között mindig van valami hasonlóság, valamint egy szelíd táj mindig emlékeztet a másakra. Az is meglehet, hogy a költő, midőn ilyet alkot, maga sem titkolja magától, hogy a hangulatot egy vagy más régiebb költemény támasztá benne; a kérdés csupán azon fordul meg, mennyi önálló erélyt bír kifejtteni, hogy, daczára a kölcsönvett hangnak, eredetiségét senki kétségbe ne vonhassa. Megvan-e a felvett darabban ez önálló erély? Ha azt kérdenék tőlem, mi hibát találok benne, nem tudnék kimutatni egyebet, csupán, hogy

„izibe szitáltak“ nem jó kifejezés, mert „izibe“ nem folytonos, hanem pillanatnyi siető cselekvésre mondatik; meg hogy ebben „anyám asszony-nak katonája volt csak“ — a *nak* feszül is, rímel is. Mindazáltal, isten tudja mért, e költemény nem hozza rezgésbe lelkem húrjait, nincs maradandó benyomása, mint pl. a „Téli esték“-nek Petőfinél. *Látom*, a leírás hű, igaz, eleven, költői: de nem érzem azt. Az elbeszélt gyermekjelenetek sora egész kis drámává gömbölyül: attól fogva, mikor az apai mese végén előjön a fényes *angyal*, minden ez angyal várt megjelenésére vonatkozik: a gyermekek vágya lefekünni, hogy az angyal hamarabb jöjön, a sugdosás, találgatása kinek mit hoz majd; a betlehem-pásztorok megjelenése — mely e kis eposzban mintegy a *machinát* képezi, hogy a gyermekek a *kicsi Jézust* színről-színre *felkérhessék* az angyal elküldésére; a fölérredés reggel, az öröm, a szép reflexió, melylyel ezt kíséri szerzőnk:

A gyermeköröm fogyhatatlan bánya
 És benne minden: arany s briliánt,
 Egy semmiségen, hogy el tud örülni
 S ha sir: könnyét oly könnyű letörülni!

végül háttérben a bámuló szülék, mintha mind e csoda dolgokról mit sem tudnának: mindez oly szépen, összefüggően van leírva, hogy nehéz megmondani, mi hát a baj? A baj, szerintem az, hogy költőnk hívebb *emlékező*, mint lelkesült *festő* e költeményben s bár kultúrgyait igyekszik reflectálni a gyermek-kedély világában, e reflexió nem bír elég *naivsággal*, hogy megillessen, nem annyi *eredeti* benső vonásokkal, hogy ragadjon. S bár nem tagadhatni, hogy a külső leírások a bensőért

vannak ott; mégis amazok anyagi masszája elnyomja mintegy a bensőt, mely nem elég hatalmas, hogy felülkerekedjék, s a költemény oly színt kap, mintha csupán karácsoni „szokások“ descriptiója volna. Azonban lehet, hogy nincs igazam, s örülök, ha a közönség nagyobb gyönyörrel élvezi e költeményt, mint én, mely azonfelül a német „krisztkindlik“ rajzától is valódi magyar jelleme által különbözik: mert nem *este* s a *Jézuska* hozza az ajándékot, hanem az *angyal* és *reggel*.

Szintén e fajta családi csendkép a „Nagyapám“ című, mely az előbbi után következik. Ha a „Karácson“-ra az volt megjegyzésünk, hogy túlnyomó része van benne az emlékezetnek, a merő tapasztalásnak, itt azt nem mondhatjuk, mert szerző így kezdi:

Egyet sajnálok egész életemben:

Hogy nagyapámat nem ismerhetém.

Tehát már előre hozzá készít, hogy rajzain nem lesz a közvetlen benyomás frissisége, csupán azon másod kézbeli halvány vonások, minőket a szóbeli átadás nyújt. „Az édes atyám gyakran emlegette,“ mond költőnk. Igaz, hogy a gyermeki s ifjúi fogékony kedély, kivált a szülék szájából, az ily benyomásokat is elevenebben szedi föl és hívebben őrzi meg, mint a nagyobb korúaknál, de mégsem elég elevenen arra, hogy, bár teremő képzelet segítségével, csalódásig hű rajzot adjon, s meggyőzzön az érzület igazságáról. E költeménynyel is úgy járunk. Kimondván a költő, hogy sohasem látta nagyapját, csupán hallott róla, nem bírjuk elhinni, hogy sympathiája mély és igaz egy oly ember iránt, ki csupán képzeletében él; már pedig rokonszenvet bennünk csak rokonszenv támasztana. Mert daczára mindannak, a mit

a „természet szaváról“ beszélnek, tény, hogy a gyermek saját szülőit sem szereti, ha azoktól csecsemő korában elvált, huzamos ideig nem látta s évek múlva mint idegennel jó velők össze: annál kevésbbé győződünk meg, hogy a „természet szava“ felbuzduljon a harmadik ízén, vagy bár szóbeli emlegetés képes legyen azt oly érzelmmé fokozni, minő a poétai teremtéshez kell. És itt jegyezzük meg: egészen más a költőnek „objective“ valamely egyén érzelmeibe tenni magát; más pedig „subjective“ oly érzelmet költeni, mely nem létezik, vagy csak lanya fokozaton. Szerzőnk ez esetben azt teszi (s még egy pár dalában tudnánk hasonlót mutatni elő), hogy előbb helyzetet, *érzelmet* költ, hogy azután *azt* megénekelje. — Több dicséret illeti e nemben a „Jó öreg“-et, hol a költő rokonszenve s a „jó öreg“-nek genre-szerű leírása kellő harmoniába olvad össze, s úgy érzelme igaz bensősége, mint szabatos, találó képei, jellemvonásai által leköti nem csak figyelmünket, hanem szívünket is. — A „Nagy bajúszú korcsmáros“ is mehet annak a mi; de a „Füldőre kell mennie,“ satirának sem elég éles, sem elég elmés s általában nem látszik, hogy ezen faj kedvező tere volna a Szász K. tehetségének.

Még egy fokkal kijebb a tisztán érzelmi alanyiságból, Szász K. azon költeményei következnek e vegyes osztályban, hol nem annyira érzése, mint gondolatja emelkedik ki a subjectiv háttérből. Ilyen már: „Az ifjú,“ — „A férfi,“ — „Harmincz évvel,“ — „A jó tündér“ — ilyen, de már egészen a reflexió mezejére állítva, az „Oly szende volt ...“ kezdetű, sőt ilyenek jellemezhetjük allegoriás elbeszéléseit, minő az „Angyal és ördög“ — „Köny és mosoly,“ — melyeknél ismét

egy fokkal tárgyiasabb „A koldusasszony.“ Mindezek a költészet különböző mértékével, de külformailag általában *jól* vannak *írva*; közös jellemök pedig az, hogy a költő, mindenikben valami előre képzett reflexiót vesz alapúl, melyet aztán egy-két sorban többnyire szavakkal is kifejez, mint fő *tanulságot*, mely a költeményből meríthető. E tanulság az „Ifjú“-nál a kezdő versszakban van kifejezve, mely ismét Moore ismeretes költeményére támaszkodik: „Oh, blame not the bard, if he fly to the bowers“

Hagyd el, ne bánts el az ifjút
Ha élveket keres;
Meglásd, szenvedni is tud
A miért érdemes (I. 199.);

„A férfi“ mintegy ennek folytatása, mindkettő alanyi háttérre festi reflexióit: amabban „a *Szent* oltári“ — ebben a „*szent* igék“ az a hely, hol szerző leginkább bevallja subjectivitását. „A jó tündér“ nyílt allegoria; a „Harmincz évvel“ (mely nehéz formában szerencsésen mozog) egy subjectiv gondolatnak ad kifejezést:

„A *művész* álom s koszorúk helyett
A *férfinak* mennyit nyit kebeled.“

s hogy a *művész* e költeményben nem tárgyilag festett *egyén*, hanem csak ama gondolat kifejezésére fölvet *fogalom*: mutatja azon hely, hol szerző azt egyszerre *toll*, *ecset*, *véső*, *lanthúr* attributumokkal ruházza föl. — Az „Oly szende volt“ kezdetűben, mely már egészen tárgyias *lyra*, nem szükség keresni a reflexiót, mely alapját teszi, ott van az, szavakkal bőven és szépen

kimondva, de a gondolat, legalább *Magdolna megtérése* óta újnak nem nevezhető. — Az „Angyal és ördög“ „Köny és mosoly“ alapeszmében, fogalmazásban annyira rokonok, hogy az utóbbi csupán az első thema variációjának tetszik. Amaz e praeconcupiált gondolaton épül:

Egy szép *asszony* szívünknek *angyal*
És *ördög* egyaránt lehet; (143.)

ez utóbbi csaknem hasonló szavakkal végződik:

Szólj — és szivedbe nyulj be — *ember*:
Angyal vagy *ördög* vagy-e te?

csupán, hogy itt a *masculinum genus* is bennfoglaltatik. Az így előre képzett gondolat, nem lehet tagadni, kivált az „Angyal és ördögben“ igen szép külsővel van felruházva: de nem ez a módja, elbeszélő költeményben alapeszmét fejezni ki. Az alapeszme nem elvont *tanulság*, mint az aesopi mesékben, az ép úgy nem választható külön a költemény egészétől, mint nem valamely szobortól vagy építési remektől a gondolat, mely általa ki van fejezve. Csak szellem nélküli pedanteria képzelheti az Iliász létrejöttét oly módon, hogy költője először egy alapeszmét, erkölcsi igazságot vagy maximát gondolva ki, azután nézett szélylyel, hol is kap már ő alkalmas mesét, cselekvényt, jellemeket ez igazság képes ábrázolása végett, s úgy bukkant Agamemnonra s a trójai hősökre. Szerző tudja ezt, csakúgy mint én, de akkor azt is fogja tudni, hogy allegóriái szép allegoriák ugyan, de az epica valódi színén alúlesnek. Ballada vagy más ilyes név nem illetné őket. Ugyanezt mondhatjuk a „Koldus asszonyra,“ mely pedig jutalmat nyert s az „Angyal és ördöggel“ együtt számos tapsban részesült. Daczára, hogy e költemény, mint mindenki tudja,

Béranger „Szegény asszony“-ának paraphrasisa, s ezt tagadni annyi volna, mint a napfényt tagadni; a közönség kedvesen fogadta, s nem egy volt, ki több szépet talált benne, mint az eredetiben. Több is van *külső* ragyogás, ha ezt vesszük költészetnek; de, habár elvonatkozunk az eredeti feltalálás érdemétől, s elfogadjuk, a mit pedig nem lehet, hogy szerzőnk egész öntudatlan s véletlenül találkozott Béranger-rel, azt kell itélnünk, hogy a *belső* igazság, teljes harmonia, valódi (echt) költészet Béranger művében található fel. Mit szerzőnk, legutól mintegy alapeszmét kimond: „Hogy a *művészet* a legjobb út megnyerni a *koldusbotot*“ e praeconcipiált keserű gondolat, melyből szokása szerint kifejti, vagy melybe „tanulmánykép“ összevonja költeményét, — e gondolat, mondom, jelen esetben nem is igaz, mert nem a *művészet* a hibás, hanem a betegség, a balsors, meg hogy gazdag korában nem volt takarékos. Béranger folyvást a *charité*-ra, könyörületre hivatkozik, nem emel szemrehányó, követelő vádat a közönség ellen, mely annak idejében meghozta a magáét; végső szava is az, hogy isten *írgalmáról* gondoskodik a *bűnös* számára, lelkét félti annak:

Pour qu'il (t. i. le coeur) ait *foi* dans le ciel, qu'elle implore,
Ah! faisons-lui la charité!

szóval, a művésznő, ki Béranger költeményét olvassa, megdöbben a képtől, hogy mi várhat reá! Szászét olvasva kifakad a *háládatlan* közönség ellen.

Van e szakaszban még egy költemény, melyen nem lehet észrevétel nélkül síklanunk át, mert érdekes megjegyzésekre nyújt alkalmat. Ez a „Haláltáncz“ „egy régi *népdal* töredékeiből,“ mint szerző mondja. A „rég

népdal“ nem egyéb, mint a népi *ballada*, mely a Heckenast kiadta „Magyar balladák könyvében“ is (II. köt. 22. l.) „Sári bíróék“ czímmel olvasható, s melynek hőse *Csomor Danyi*, ki hűtlen kedvesét halálra tánczoltatja. Szerző e „töredéket“ egészíti ki, s dolgozza át balladává. Először is a „töredék“ szóval jőjünk tisztába. Nem tudom, *ily* alakban ismerte-e szerző e népkölteményt: hanem ez *nem* töredék. Természete a balladának, (s annál inkább, minél népiesb) hogy nem a *tényeket*, hanem a tények *hatását* az érzelem világra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragicumát fejezi ki, mennél erősebben. Magokból a tényekből s járulékaikból, mint idő, hely, környezet, csupán annyit vesz föl, a mennyi *multhatlanul* szükséges, csupán annyit a *testből*, mennyi a *lélek* feltűntetésére okvetetlen megkívántatik. Már most, e szükségletre nézve, nagy a különbség oly ballada közt, mely eredetileg csak egy falu határára szólott, s olyan között, mely szélesebb, még pedig már *olvasó* körre számít. A falu, apraja-nagyja, ismeri az eseményt, melynek alkalmából egy *ily* ballada terem; neki nem kell *történet*, csak egy-egy emlékeztető szó, hogy követhesse az érzelmek fordulatait. Nekünk, az irodalomban, töredék lehet „Csomor Danyi;“ a falusi költő, ki azt létre hozta, hallgatói szempontjából, épen a ballada törvénye ellen vét, ha a tényeket jobban kimagyarázza. Ő tudta, s vele az egész falu, ki az a „Sári bíróék“, ő ismerte a leányt, jól tudta, mi a költeményben nincs említve, *hová hivatják* a legények, nem volt szükség mondania, hogy *táncz* közben történt a dolog, s a falu népe mégis elérte, honnan kéredzik a leány:

„Eredj Csomor Danyi!
Hadd menek *kihűlni*,
Nem fogok elmenni,
Vissza fogok gyűnni stb.

Mindazáltal elismerem, hogy „irodalmilag“ homályosabb e költemény, mint kellene, s egyes célzásai, melyekhez kulcsunk nincsen, töredékessé látszanak tenni. Így például nem tudjuk, mire vonatkozik, idéző jelekkel a leány szájába adott, de hihetően maga a költő által, mintegy reflexióképen, közbevetett ama felkiáltás:

Oh átkozott anya
Átkozott légy apa,
Ki az ő leányát
Ily sokára hagyja.

Az *ily sokára* nem a későig mulatás, hanem a késő *férjhezadás* lesz, mely vád vonatkozhatik ugyan a hosszú leányság alatti szeretkezésre, s így a csapodárságra is, melyért mostan lakol; de méginkább *gyanításnak* ad helyet, mi világos tudalom volt az eredeti hallgatók előtt, de nekünk örökre gyanítás marad.

A mi az átdolgozást illeti: az csak *részben* sikerült, mi efféle költeménynél annyi, mint: *nem* sikerült. A kétféle, régi és új szövet nincs egybe illesztve úgy, hogy ki ne ríjon egymás közl. Eleinte jól kezdi: az 1-ső szakasz többnyire szerencsésen odaillő népi kifejezésekből van összealkotva, s hol a költő maga veszi is át a szót, óvakodik az összhangot megzavarni. De már a szakasz végén tolla alá kerül egy szerencsétlen sor: „kész a végzés, még *titokban*“ — erre rím kell, mi lehetne jobb, mint *lobban*? de mi lobban úgy, mint a titok? hát: a *lidércz*, s lesz a sorpár így: „Kész a vég-

zés, még titokban, mint lidércz, mely *még nem lobban*.“ No, a lidércz, míg nem lobban, nem is lidércz, de nem is kész, mert mihelyt *kész*, legott fellobban. S hova lesz ily hasonlat által a hang naivsága? — A 2. és 3-ik szakaszban amott a legény, itt a leány viszi a szót. Egyik sem naiv, akár nyelvét, akár ész- vagy érzelem-irányát, s ennek kifejezés módját tekintjük. A legény „a gyűrűnek, e csalfa *ékszernek*, *gyémántja sugaráról*“ beszél, s átkai legmagasb pathoszában szójátékot farag: „Verjen meg az isten! — ha *nem*, hát majd megverlek *én*“ — s mindezt nem tréfából, vagy humoros kifakadásban mint a nép fia, hanem a legnagyobb komoly felindulás közepett. A leánynak egy *nyíllal* van sok veszősége, a Dani *átkával*, mely képet három strophán által űz-fűz. A 4-ik szakasz többnyire jó hangból megy, de ott is van a mi megtöri a hármoniát. Először a *Dani* — mon-*dani* rím, mely másod ízben fordul már elé, holott egyszer is — frivol; aztán ily inversiók a paraszt asszony szájában:

S *mely* szembe szívbe süt —

Mind gyémántos kövüt,

Tégy a tíz ujjodra tíz pár arany *gyűrűt*.

Az 5-ik szakaszban is vannak helyek, hol a költő *súgja* a szót személyeinek, s azok öntudatlan mondják utána: de mivel „*finis coronat opus*,“ s e szak a többinél jobb, kivált végsorai teljes pathoszszal zárják be:

„Húzd éjfélíg, cigány,

Reggelig azután!

Azután mindétig

Halálom perczéig!“

(„Húzd cigány! éjfélíg,

Éjféltől reggelig;

Azután mindétig,

Halálom óráig!“ . . . *Az eredeti.*)

(mire csak az a megjegyzésünk, hogy az eredeti, ha a *rímét* nem, a *hangsúlyos szót* jobban tudta, hova tegye), hadd maradjon jó íze szánkban a költeménynek.

Egész kötet van hátra: vonjuk összebb a vitorlát. Sok szóval járunk: de ha az általános bírálat tudósabb: a részletes bonczolás mindig tanulságosabb. E sorok írója magáról tudja ezt. Ritkán s nem nagyon sokat épült oly bírálatokból, melyek egész általánosságban voltak tartva: ellenben a kellő részletességgel történt felízelés mindig hagyott nála valamit, vagy adván vagy költvén egy-egy gondolatot. — Csak az a baj az efféle elemzésnél, hogy az ember sohasem mondhat eleget, s minél inkább követi a részleteket, annál jobban elágaznak, mint a fa gyökere, mely földszint három-négy ágban egyesül, de ha az ember mindenik ágnak végére akar menni, ezer meg ezer apróbb szátra, majd szám-talan gyökér-rostra talál, melyekből nincs kiigazodás. Nem kerülheti hát, hogy részletes bírálata némi töredékesség színét ne hordja magán, ha itt-amott inkább, más helyen kevésbé ereszkedik a részletekbe; de a mit előadása formailag vesz, kipótolja a nyereség, hogy alkalma van oly gyakorlati intések adására, melyek az általánosb tárgyalásban helyet nem foglalhattak volna. Szolgáljon ez mentségemül.

A második kötetben egy osztály a „Természet“ közös cím alá van sorozva. Szerző, a pusztán *leíró* költészet ellen tiltakozva, jeligéjében ezt mondja:

Ne ferd a mit *látsz*, — azt ferd, a mit *érsz*:

A kép igazhú — és egyszersmind szép lesz.

Ez igaz. Nincs valami ízetlenebb, mint nekiesni hajnalnak, viharnek, délibábnak, tengernek, pusztának stb.

s inventáriumba szedni minden tárgyat, a mit az ember szeme lát és füle hall. Az ily leírás nem költészet, miben sem különbözik a föld- vagy természetrajzi descriptióktól, midőn például egy tájat, annak hegyét, völgyét, falvait, erdeit, vizeit stb. elsoroljuk, mihez csupán szemesség kell s jó emlékezet; vagy midőn egy növényt leírunk virágától gyökeréig. Jól mondja hát költőnk, hogy ne a *látottat*, hanem az *érettet* fessük. De érzés meg érzés közt különbség van. Ha a költő oly érzelmet zeng, melyet *nem* a természet lehellt belé, hanem *ő maga vitt már készen* a természetbe, akkor ne nevezze költeményét *letrónak*, ne kívánja, hogy azt „Természet” cím alá soroljuk. Szerző sok oly költeményt bújtat e kalap alá, a mely semmivel sem inkább „Természet,” — mint a többi lyrája. A természet csak mint kép, allegoria stb. szerepel bennök, hogy speciális érzelmét azok segítségével kifejezze; szóval csupán azt, és annyit vesz a természetből, a mi és a mennyi *subjectiv* érzése képbeli előadására szükséges: ezt pedig a lyrai költő mindig teheti. Nála tárgyas rajza alig fordul elő a természetnek. Már pedig a tárgyiasság ily esetben sem teszi azt, hogy a költő ne érezzen, hanem hogy érzése a leírt tárgy által jőjön mozgásba; ha tájat fest, annak mintegy a lelkét, azt a varázst fogja fel, melyet az órá gyakorolt, s hihetően másokra is épen úgy fogna gyakorolni. Az így termett költeményt nevezném én aztán „Természetnek;” Szász Károlyéi többnyire nem *természet*, hanem *alany* mint a többi. Ő e részben alanyibb a különben oly *subjectiv* Petőfinél; kinek csak „Kutyakaparóját” hozom fel, hogyan lehelli e költemény az *objectiv* tájnak azon sivárságát, melyet a költő is érzett ugyan, sőt erősebben kelle, hogy érezzen, mint más, de

olvasva mindenki megtalálja benne a maga ugyanazon tárgyhoz kötött érzelmét, míg Szásznál a természet képei neme, hogy úgy szóljak, *tárgyilag*os érzést költik fel, hanem az egyén *alanyi* hangulatát tükrözik vissza.

E szakaszban kétségkívül legjelesebb, formában, kivitelben is legtisztább, az „Álom keleten“ (II. 21.). Ki Szásznak *képdús*, ragyogó phantasiáját nem ismerné, vagy tagadná, olvassa el ezt. Ő itt igazán elemében van. *Látszó* apropos nélkül, föltesz egy kérdést: Mit érezne a puszták vándora, ha tikkadtan lerogyva tevéje lábainál, egy csodás, tündéri keleti álmodat látna? Ekkor hozzáfog ez álmodat a legragyogóbb színekben ecsetelni. Fokról-fokra növeli az álmodat kéjeit. A vándor elébb vizekben hintálózik, majd teste könnyebb lesz, röpül, karcsú pálmák ringatják — s még fölebb, már-már a Próféta s hűrik keblében képzelet magát . . . midőn felébred, s:

Tevéje nyög és a lángszárnyú számum

A forró homokot szemébe szórja.

Azonban ez sem pusztán leíró, ez is alanyi költemény. Ki annak veszi, könnyen tehetné a kérdést: de mi baja költőnek a beduinokkal? hogy jó az absurd gondolat, hogy leírja annak *álmát*? Van-e több apropos e gondolatban, mint az egyszeri menyecske töprenkedésében, ki mindig azon sírt-rítt, hogy ha neki kis fia *lesz*, annak kis ködmene *lesz*, s a kis fiú megtalál halni: hát kire marad a kis ködmen? . . . Nem olyan-e ez is: mit érezne a vándor ilyen s ilyen esetben? . . . Mint pusztán leíró, nem volna indokolva sem a hangulat, sem a kiindulás. De *alanyi* szenvedés képe ez. Csak még egy vonás kellene az utolsó versszakhoz s minden tiszt-

tában volna. Előttém így sem homályos, de nem minden olvasó találja meg e költeményben magát a költőt. Pedig ez elhallgatásban művészet rejlik: csakhogy mi szájbarágott beszédhez vagyunk szokva. — Szintén tiszta és jó még a „Havasi rózsa“ — „Jégvirágok,“ — mindkettő emlékeztetve *tárgyban* Tompára, de conceptióban nem; „A kőrösi temetőben,“ mely talán egyedül érdemli a „Természet“ nevet valamennyi közt, mivel ebben a hangulat *kívülről* jó: a költő boldog, mégis ádrándos vágya kél fekünni e szép temetőben; „Oh én lelkem“ . . . mely tisztán alanyi dal, valamint az utána következő: „Alugyal el“ — továbbá „Nézd a folyót“ . . . mind élvezhető költemények. „Az úr háza“ 1. 2. 3., mely legcsodálatosabb módon jó a „Természet“ osztályba, ama főntebb jellemzett költeményeihez való volna Szásznek, melyekben alanyi alapon, leíró elemekkel, *gondolatja* emelkedik ki. E gondolat az 1. számúban a „keresztyén eszme, ellenébe téve a *mózesinek*,“ melyről találóan mondja: „Bár a *test* meghalt: él a *lélek* s az isten él — az úr jelen!“ a 2-ikban az egyén, a költő, mint a keresztyén anyaszentegyház *tagja*, a 3-ikban már mint *pap* áll előttünk. E három tehát némileg „rendszeresen“ tartozik össze: előbb a ker. egyház fogalma, aztán az egyház tagjáé, aztán különösen a papé. Mindazáltal nem sovány didacticum, a költő alanyi érzelme lengi által, külső leírásai pedig szépek. Mingyárt elül az esti csönd leírása a templomban, meg hatja a képzeletet, s felkölti az egészhez kellő ünnepélyes hangot. Csupán két helyre van észrevételem. Költő a templom hajóját, az esti borongásban, hajolva könyörgő *remetének* nézi. Oly speciális világítás ez, minőben nem tudjuk *képzelni* a mondott tárgyat. Sokszor van úgy az ember, hogy

lát valamely tüneményt, az égen például felhőcsoportot, világitást, mely annyira *kivételes*, szokatlan, hogy ha festő vásznára tenné, senkisem hinné el neki, hogy természetes. Vajjon a művész helyesen használja-e fel ez *igaz*, de nagyon *rendkívüli* momentumokat? Szerintem ép úgy téved, mint ha a költő az erkölcsi világból a nagyon kivételest hajhászsa. Vannak bizarr jellemek, létezők a *valóságban*, hihetetlenek a *költészetben*. Nem hozom fel Sue-t, vagy Dumast: Dickens némely alakja is ilyen. Meglehet, sőt merném mondani, bizonyos, hogy Szász ez esetben a boltozatot oly világitásban látta, hogy éppen könyörgő remete hasonlatát gerjeszté föl képzeletében: de e *való*, oly kivételes, hogy más, ki nem látta, nem bírja utánképzelni. — Másik észrevételem e zavart strophá ellen van, melynek mind rhythmusa, mind szókötése szaggatott:

Magosban (adverb.) állok mind a népnél.

De lelkem! bár még főlebb lépnél:

Az éghoz *azzal* közelebb vagy-e?

(egész lábbal hosszabb.)

Alant s fent — egyre s az egészre —

A gondviselés örökdedése

A kicsinyé, mint a nagyé.

(csodálatos syntaxis.)

Általában elég jól van írva még „Szép e róna;“ kezdetén némi Petőfi-benyomások, — majd találó képek közt egy hamis: sietne a láb, ha a délibáb nem hívná a költőt megfürödni enyhítő vizébe. Siethet a délibábig, messze van az. Továbbá: „Vihar közelgése,“ hol oly szépen mondatik:

Reszketnek a fűszálak,

Különben semmi nesz,

— Az isten haragjának

Előérzése ez!

A fákon a levélkék
 Egymáshoz hajlanak, —
 Virág bezárja kelyhét,
 Madárka hallgatag . . .

de túlmesterkélte, midőn a mennydörgést oroszslány hangnak (eddig jó) s a vihart *sárga farkának* képzelet; végül a „Csendesség,” melyben a pásztortűzről oly szép az, hogy a „messzeség gyújtja és oltja,” de vannak messzün-nen vett képek is: „Mint *kedvese* után a *leányka*, úgy néz az *ég* a *nap* után;” van képtelenség, midőn szerző e pásztortüzes *éjben* azt mondja: „ott túlhan *zöldebb* tájak intnek” — azaz olyat fest, a mit *nem láthat* most. Végre mint olyat, melynek hangján el nem igazodhatni, a „Nyugalom és boldogság” címűt (II. 61.) hozom fel. A táj ebben először *oly derült*, mint *álmodó gyermek*, fölötte nyugalom *mosolya* van, aztán: mint *koporsóba* fektetett leány, s a *derült* nyugalomból lesz *bús* nyugalom, a télnek *halvány réme*. Az a kép vadászás is fordul benne elő, hogy a *vihar* elébb hasonlítottatik *szívhez*, a szív meg aztán *húr*hoz. Az ily, harmadik-negyedik tárgyra lépdelő hasonlat-grádics mindig a mesterkélttség színét hordja magán.

Tisztelt olvasó! Ha Szász Károly érzelmvilágát a rokonszenven s megilletődés könnyeivel akarod bejárni, vedd elő még egyszer a vékony füzetet, melynek címe: „Iduna hagyományai” s olvasd utána szerzőnk-nél a „Búbánat” közös név alá foglalt költeményeket. Ne akadj fel a *jeligén*, melyben a *kép* hogyan illését akár a mottóra, akár az egészre maig sem tudom kivenni;

az se zavarjon, ha az első három vers nem talál megfelelni rég felizgattam várakozásodnak. Azt mondanám, mit a kártyás mond germanizált francia nyelvén: „*drei brennen!*“ (s itt a *brennen* jobban is vág, mint a *prenez*) ha ezekben is nem volna oly szívreható szépség, a mit sajnállanék eldobni, meg ha e szakasz teljességére szükséges nem volna e bevezetés. Csak hadd vigye hát költőnk „Halvány virágait“ (II. 79.) kedves betegének: azt a *primulát*, melyről annyi érzéssel veti oda (1.):

Ő is lehajtja bánatos fejét,
Te is lehajtod, édes angyalom!

s az akácza lehulló fehér virága hadd mondassa vele (2.):

Fehér párnádnál fehérebb magad:
A halál hóvirága hull a rád —

e szép két kis dalért megbocsátjuk a harmadik (3.) nem oly szépet, melyben elébb prózailag fölfejt, hogy ártalmas a fehér liliom szaga beteg szobában: „*ölő a hal-dokló liliom szaga*“ — tehát *magában a liliomban* van e gyilkos erő, mégis aztán így zárja be: „Te is hal-dokló liljom vagy, *testvéred halálán* megölne a *fájdalom*.“ Ez nem vág össze. Vagy phisicai ártalom, vagy sympathy! a kettő együtt nem fér meg. Állítsuk össze röviden: „megöl a *hervadó liliom szaga*; vigyük ki: *hervadása miatt* megölne a *fájdalom*.“ Jó így? A költészetnek is van logikája. — A „Belepte már . . .“ kezdetűért, hol a költő „lelke mint búsongó ákász, hullatja elhunyt kedvesére egykori kedve színes lombjait“ — ismét elnézzük azt az egy-két hibát, mely a „Nem adnálak“ . . . feliratában előfordúl, mely csodás vegyülete az igazi hangnak és mesterkedésnek. E három elsőt,

mondom, leszámítva, vagy igen *föl* nem számítva, hallgasd feljajdulását, részvékeny olvasó („Iduna“ II. 85.):

Ne kapd fel nevét kőszá hír!

Adj néki nyugtot néma sír!

Fedezd be árnynyal, zöld berek!

Felejtsetek el emberek!

s midőn a fájdalom féltékenységevel tapad az önző gondolathoz, (mert a nagy fájdalom önző): „és néma, hideg sírkövén ne legyen köny: *csak az enyém!*“ Lehet-e ennél valami igazabb! nemde a pathosz valódi nyelve ez? Vagy midőn szobája elhagyatottságát festi („Útban“: 2.) hol „az ágy üres, mint a fészek, melynek pelyhe már kihűlt, mert a telet félő madár szebb *tavasza* menekült“ — hol csak a „szögletben egy komor pók *foltozgatja* (még ez is *rongyos!*) szövetét“ — „még maga a *szenvedés is elhagyá e bús lakot*; — — vagy a „Zöld sír“ — vagy midőn felkiált: Hadd legyen ő a legutolsó, a kit elfed a koporsó s ne maradjon aztán senki, a ki őt sírva vigye ki („Hadd legyenek...“ II. 93.); vagy midőn még élni akar anyjáért, testvériért („1853. október 25.“ 94. l.). A „Fehér sír“-t (97. l.) elfordíthatjuk, még a veszett hangzású sort se rójuk most meg benne:

Szólj, jöttén te mit érezhettél....

de a „Három temető“ ismét szíven kap, kivált midőn halottjairól mondja:

De a földtől vissza

Mind hiába kérem,

Mondván: *ez sajátom*,

Ez lelkem, ez vérem —

kár, hogy egy keveset mondó képpel rekeszti be, mely az idézett sorok pathoszából egyszerre aláejti a hangot.

Sok érzéssel van írva a „Drága csontok“ című is: „Mindenütt egy-egy temető, Enyéimet pihentető;“ úgy hagyogatta el kedveseit, mint tagjait csatákban a katona. Olvashatjuk bátran a mint következnek: „Oh lelkem,“ „A hideg bölcsesség,“ „Eljő az idő,“ „Szeretni újra,“ „Ne csábítgass,“ „Pálya végén“ — de mindezeknél meghatóbb lesz az „Emlékezés:“ mintha most is hallaná még — úgymond — ásó kapa csördülését, a nehéz föld dobbanását, az üres sír betelését...“ aztán „*úgy hullott szívére a rög!*“ — Igen! ezt mi is érezzük itt. S „Mily boldog“ Iduna — ott lenn, a sírban, „*hogy édes anyja is hozzá költözött!*“ Adjuk hozzá még a hátralevő kettőt és zárjuk be e szakaszt azzal, a mivel költőnk berekeszti:

A fa, ha benővi kérgével sebhelyét,
Bár alig látszik az, *rongálja belsejét;*
Kertész nem látja azt, — az isten tudja csak:
Mért lombjai idő előtt elhullanak!...

És most, *musae, paullo majora canamus!* Azaz nem mi, hanem költőnk mondja ezt, kinek itt következő (utolsó) szakasza: *Haza, Történet collectiv* címet visel. Eleinte, mint igaz erdélyi ember, *szűkebb* értelemben veszi a haza nevét; első költeményén e kizáró honfiúság látszik, a mi egyébaránt költőnek jobban áll, mint a ki prózában tesz ily különbséget. A költő hazája nem mindig a politikai haza, lehet egy tartomány, vidék, sőt falu is; az a meleg fészek, honnan kiröppent, hová édes emlékei vonják vissza, hol érzelem világa melegebb, otthonosabb... a költő nagyon anyás gyermeke — *Mutterland*-jának. Ki venné rossz neven, ha Petőfi melegebb vonzalmat hirdet a puszta, Kis-Kunság homok-

pusztái iránt, mint más vidékei iránt a hazának. Szászt sem rovom tehát meg, hogy midőn hazát emleget, specialiter a Maros tájaira gondol: de az ily költeményeket nem tettem volna *legelűl*. Ki a főcímet: *Haza*, s a kezdő vers címét: *Hazámhoz* olvassa, nem arra van előkészítve, hogy az „engere Vaterlandsliebe“-vel találkozzék mindjárt a küszöbön, — legalább én úgy jártam vele. Ezt csak mellesleg.

Egyébaránt a „Hazámhoz“ kedvesen írott dal. Rhythmus és összhang semmi által sincs megzavarva, az érzelem igaz és meleg. Különösen talál, midőn: kérdi a sebes folyótól, miért hagyta el Erdélyt. (Mert sok folyónk onnan jó, s mind kiset onnan, oda *be* egy sem.) S midőn a kis csillagot a látkör szélén havasi pásztor-tűznek nézi. „A Maroshoz“ is szépen van írva, jó *allegoria*, de kissé elnyújtott, s magyarázatos. Nem elég, hogy végül három versszakon át fejtegeti a „mese értelmét,“ jó előre már *dölt* sorral szánkba rágja:

Intő példa nekem a te sorsod.

Mennyivel szebb Petőfi „Két vándora,“ hol minden magyarázat nélkül, magát ismerjük fel a „fiúban!“ A nagyon kimagyarázott allegoria, mint az explicált élcz, elveszti minden élet. A „Magyar zene“ közhelyekből indul, de aztán nekimelegszik s megkapja kellő emelkedését. Csupán az a rossz rím elül is, hátul is: hol épen a legjobb rhythmus kellene! A „Szerelem és Honfibú“ — sekélyes. A *cím* és *négy első sor* megmondja egész gondolatját, a többi csak ezt magyarázza, ürgeti forgatja. Ime:

SZERELEM ÉS HONFIBÚ.

Pásztortűz a hegy tövében (szerelem)

Felleg a hegy tetején (honfibú.)

Öröm az ember szívében (szerelem)

Bánat és gond a fején (honfibú.)

a többi fejlemény pusztán annyi, hogy a felleg (honfibú) ködöt hoz, s e köd kioltja (?) a *pásztor tüzet* (a szerelmet). A vers, ha nem nyúlik, szakad. „Abd-el Kader“ (*haza-e*, vagy *történet* szerzőnek irányában?) tárgyias; bérangeri accentusból, de szépen meg van írva. Csak abban sejtek valami sikamlást, hogy a puszták fia elébb „nem kéri *kardját*,“ de azután *puskáját* igen, s végre azt is megvárja, hogy *kardját* visszaadják, melytől „csak erőszak fosztá meg“... Nem tudom, *progressió*-e ez, vagy *ellenmondás*. „Kerényi Frigyes“ a jobbak közé tartozik, jól kelti, folytatja, s kitünően szép utózeneggéssel hagyja bennünk a hangulatot. „Garai“-ban sok az alkalmiság: mire való „fényes ősoket,“ „királyi nemet“ emlegetni, a mire ő maga is elmosolyodott volna? s a nőjére, gyermekeire vonatkozó hely nagyon prózailag-practicus felhívása a közrésztvételnek. Szép mozzanatok hiával ez sincs különben. „A szalk-szent-mártoni csárdának“ csupán *vége* az, a mi *erőt ér*, a többi „széle a derelyének.“ Semmi *új* „Petőfi *újabb* költeményeiben,“ azaz nem a két kötettest értem, hanem a két versszakost Szásznál. A „Testvérek“... (a menekültek) „sem nem rossz az, sem nem jó,“ de nem is „mind csak hiábavaló.“ Vége felé jól fordul. „Kazinczy“ és „Széchenyi emlékezete“... hadd ne szóljak ezekről. Ismeri a közönség mindegyiket. Mindegyiknél bizonyos összehasonlításba kellene ereszkednünk, a mi e daraboknak akár

előnyére, akár hátrányára ütne ki, epét zavarna itt vagy ott. Annyit mondhatunk, hogy a legjobb költő is, ily alkalmakkal, nem tehet róla, ha némileg a színházi díszítő ecsetjével fest, csupán az a kérdés, melyik jobb *decorator* s *művész* egyszersmind. E kérdést két fél dönti el: a nagy közönség, s a műértő kisebb rész. „Kazinczy emlékezete“ alkalmával e kettő, úgy látszott, meghasonlók; „Széchenyi“ iránt az egyik félnek nem volt alkalmá összehasonlítólag nyilatkozni. — Végül: „A nagy év“ jól rekeszti be mind az (1860-ik) évet, mind a kötetet.

Mi is berekesztenők, az olvasó nagy könnyebbségére, vizsgálatunkat, ha Szász K. még néhány, az elbeszélő nemhez tartozó költeményt is nem írt volna, melyekre vonatkozik e szakasz címében a *Történet* szó. Ezek: „Aquiléja;“ „Salamon átka;“ „A herczeg solyma;“ „Negyedik Béla;“ „Ottó király;“ „A bújdosók;“ „Éji harc;“ „Hunyadi László;“ „Ének Mátyás királyról;“ „Bánfi Dénes csókjá.“ — Az utóbbi, forma s tartalom tekintetében, valamennyi közt leginkább megfelel az e fajta elbeszélés (románcz, ballada stb.) igényeinek. Egy határozott indokból (a *csók*) ered ki, s ahhoz mind végig hű marad, ámbár a kútfő (Cserei), honnan szerzőnk tárgyát meríté, igen alkalmas lett volna arra, hogy complicált motivumaival a költőt zavarba hozza. S a cselekvény nemcsak Béli bosszújában nyilatkozik, nem csak azon igen találó vonásban, mikor a halálos okirat aláírásától vonakodó Béli Teleki a *csók* ügyes s nagyon alkalomszerű említése által bőszi fel; hanem sokkal szebben a Bánfi lélek állapotjában fejlődő tragicum által. Bánfi bűnhődik *egy csókért*, azaz valamennyi kisebb-nagyobb hűtlenségért, mit neje ellen elkövetett. De a

nő megbocsátotta ezeket a boldogtalannak; ki a *megtérés* édes hitével alszik, álmodik immár hitvese kebelén. Mily öröm volna élni ezután! de a *sors* nem oly kegyelmes, mint a szerető feleség: ott zörget az ajtón a *büntetés*, a halál. A kegyelem hozó követ megjelenése azonban mit sem lendít már a cselekvényen. Csak arra való, hogy a megtörtént kivégzést (a hozott „szőnyeggel“) hatályosban jelentse a költő. Ha e kegyelempósta elindulása mingyárt a Csákié után beszövetik, az olvasó feszültebb érdekekkel fogta várni a kifejlődést. Nem olcsó hatás-vadászat az ilyen, mikor t. i. az *egymás mellett történő*, s mintegy *versenyt futó eseményekről* lerántjuk a leplet, hogy a néző tisztán lássa, s remény s kétely közt hánykodjék, melyik lesz a győztes. Rosszabb ennél a *meglepés*, ha oly váratlanul jó valami, mint itt végül a kegyelmi hír. Legrosszabb, ha a költő azáltal akar érdeket gerjeszteni, hogy oly remény s félelem közt himbál, melyekről utóbb kisúl, hogy csupa *vak láрма* volt. Jelen esetben a kegyelemhírnök korábbi elindítása nem lett volna az. Még a „Salamon átka“ tüntet fel erőteljes balladai *benső* mozzanatot, mely ott culminál, midőn Salamon felkiált: „Nézd! megvan még szemem világa“ — s általában e költemény *benső* alkata egészen balladai, de külseje annyi *leíró* elemet szedett magára, oly magyarázatos, sok szóval járó, hogy versnek lehet jó vers, de nem ballada. Megfordítva, más darabjaiban szerzőnek, van külső, nincs benső balladaiság. Ilyen Aquiléja, IV. Béla, Ottó király, A bújdosók, Éji harc, Hunyadi László. Mindezek nem belülről fejlenek kifelé, hanem a külső hang által akarják fedezni a benső (t. i. költői) cselekvés hiányát; a krónikai szerkezetet. S e fölvetett külső hang is nem egyszer kölcsönzöttnek —

már tudva, nem tudva, — de kölcsönzöttnek tetszik. Nem én mondom ezt, mások is úgy találták. Szerző, ha *elbeszél*, úgy látszik még inkább ki van téve annak, mit az általános jellemzéskor mondtam róla, hogy t. i. nincs elég ellenállási ereje, hogy idegen hangulat erőt ne vegyen rajta. Ez nem azt teszi, mintha nem adna eredeti képeket s szépeket, de minden esetre azt, hogy tárgyán kívül még a minta is ott lebeg előtte s ez meg látszik a művén. — *Aquiléja* az ismeretes gólya-mondát adja, tehát a nagy hún vezér egy taktikai fogását, *külszeményt*, minden cselekvés nélkül, ha csak Attila gyáva-ságig dühöngő jellemrajzát annak nem vesszük. E „bősz királyra a hadak *nem is figyelnek*“ (142. l.) aztán káromkodik: „Verjen meg Hadur haragja!“ alább is hadai „elnémulnak ijedségben a *dühhel* mondott szavakra“ (147). Nincs e hősből méltóság: Attila történetileg sem ilyen dühöncz. A „czitromok hazájának“ szép leírása elül magában jó: „sed non his erat locus.“ Ily szende nyitány nem való e harcias operához. A nehéz versalakban szerző könnyűsége mesteri — olykor mesterkelt is (*éj a héja*, *Aquiléja* stb.) — Rokon ezzel az *Éji harcz*, a mennyiben ez is csupán *külső* hadi cselekvényt, Hunyadinak egy éji cselét, dolgoz fel. Megverni az ellent, észszel vagy kézzel, dicső dolog; de pusztán magára nem költői cselekvény. Még a tulajdonképeni epopeában is, melynél pedig a külső tények oly nagy szerepet játszanak, kell lenni, s van is benső mindig. — IV. Béla igen jó accordokból megy; de az alapeszme, min sarkallik, egy oly előre fogant gondolat, milyenekről már főnebb, szerzőnk némely allegoriás elbeszélései alkalmával, emlékeztem. „Az *egyén* elveszítheti életét a becsületért — ez a kigondolt maxima — de a *király*

a haza megmentését még az egyéni becsületnél is többre kell, hogy tegye.“ Főntebb megmondottam az ily parázson befektetett alapigazságokra észrevételemet, főlösleges ismétlenem. Csak azt teszem még hozzá, hogy ha valamely epikai faj, úgy bizonyosan a balladaféle az, melyben szükség, hogy az alapeszme *érzéssé* olvadjon mintegy; mely legkevesbbé tűri az ily „tanulság“-szerűen elvonható maximákat. *Hunyadi László* cselekvénye benső volna, de az ismeretes mozzanatokon kívül, melyek a históriában is kikerekednek, semmi újat nem látok benne, kivéve a külső ruházást; ugyan ez áll a *Bújdósókról*; *Ottónak* pedig semmi alapeszmeje nincs; vagy *érzést* említve: melyik részen van itt a *sympathia*? *Ottóén* nincs, mert az kudarczot vall, a leányén nincs, mert azt nem is látjuk. Tehát *Aporén*? de miért? Annyit látunk, hogy ellopja a koronát: de a lopás, rablás magában nem költ rokonszenvet iránta. A történet sem igen magasztalja ez erőszakosságért *Aport*; költeményben pedig valami *plausibilis* indok kellene rá. Itt nincs. Ellopta, addig van. Még két elbeszélés volna — *Garai modorában* — „*A herczeg solyma*,“ és „*Ének Mátyás királyról*.“ — Az elsőn némi legenda színezet ömlik el, félcsodás peripetiákon fordul le, melyekhez hit is kell; a másik jó beszédes elbeszélés a nagy királyról, ki itten kevésbbé nagy; kivált a 195. l. első versszakában levő töprenkedést én nem adtam volna szájába. Oly közönségesen hangzik:

„Akármit ád az isten, most megkísértem ezt!“

Szász Károly mintegy tizenöt évi lyrai munkásságának eredményét ez elég szerény két kötetbe szorította össze. Bizonyynyal többet írt: e gyűjtemény már válogatáson ment keresztül. Mégis mennyi a gáncs ellene! Azt akartam volna-e, hogy kihagyjon minden olyat, mi ellen egy vagy más tekintetben észrevételt tevék? Oh nem. Azonkívül, hogy ily túlszigorú válogatás a szerző részéről — kinek minden verséhez tapad egy-egy kedves emléke, melyért azt kihagyni sajnálja, — csaknem lehetetlen; idegen rostáló pedig (példa rá Kazinczy, Himfy és Berzsenyi irányában) gyakorta legjobban akarattal is igazságtalan az író iránt; — azonkívül, mondom, a költő-egyéniesség határozott jellemzésére, tehetségének méltatására szükséges, hogy írói munkásságának *igen nagy* része ne legyen elrejtve a közönség elől. Szerencse s nagy előny, kétségkívül, ha valamely író annyira állhatatos, hogy sokat írván, csak azon egyet-kettőt bocsátja világ elé, mely teljesen sikerült; de az ily író méltatásában aztán könnyen is tévedhet a kritika, érdeméül számítván be nemcsak a mit *írt*, hanem a mit, e sikerültekből következtetve, írhatott *volna*. Szász eleget adott arra, hogy költészetének mind erényei, mind hibái kitűnjenek. Ezek után képe, egyénisége határozottan áll előttünk. Nem akarom az osztályzás, rangkimutatás nagyon relativ mértékét venni elő, hogy őt ahhoz mérjem: csupán annyit mondok e részben, hogy számos *első* rangú tulajdon mellett vannak nála fogyatkozások, melyek alább szállítják róla ítéletünket. Mindazáltal jó és szép tulajdonai: az érzület s előadás nemessége, tanulmányával párosult ízlés, — ott, hol igazán s mélyen — nem futólag — érzett, az érzelemnek is hatályos kifejezése, a nála gyakran, a nélkül hogy subjec-

tivítását levetkezné, előtérbe nyomuló gondolat, a könnyűség, melylyel egy-egy alanyi hangulatba ring, a dús színpompa, öltöztetés, a nyelv ügyes, tanúlt kezelése, a versidomok alkalmazásában, sőt teremtésében, a hangzatos rímek feltalálásában nyilatkozó bravour stb., tisztelt nevet és számos olvasót biztosítnak részére; mint *ellenhatás* pedig az elpóriasodó ízlés ép azon éveiben, melyekre költői működése esik, e működés úgy tekinthető, mint valódi irodalmi szükségesség. És most béke velünk!

Prochaaska Károly udvari könyvnyomdája.

